МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ФЕДИНА ВІТА ВІТАЛІЇВНА

УДК 336: 368.914 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ

РОЗВИТОК НАКОПИЧУВАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Спеціальність 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____В. В. Федина

Науковий керівник: Барановський О. І., доктор економічних наук,
професор

Ірпінь – 2021

АНОТАЦІЯ

Федина В. В. Розвиток накопичувальної системи пенсійного забезпечення в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – «Гроші, фінанси і кредит». – Національний університет «Чернігівська політехніка», Чернігів, 2021.

У дисертаційній роботі розвинуто теоретико-методичні положення та розроблено прикладні рекомендації щодо розвитку накопичувальної системи пенсійного забезпечення України задля запровадження соціальних стандартів та підвищення пенсійних доходів громадян.

Вихідним положенням дослідження є твердження про виняткову роль пенсійного забезпечення в соціальному захисті населення. Критичне переосмислення семантики та змістовне впорядкування суміжних понять «соціальний захист населення», «соціальне забезпечення», «пенсійний захист», «пенсійне забезпечення», «пенсійна система» дозволило поглибити розуміння та виявити вагомість принципу особистої відповідальності громадянина за власний добробут. Це стало основою для обґрунтування доцільності введення в науковий обіг таких дефініцій: «соціальний самозахист», який запропоновано розглядати через активні дії фізичної особи, спрямовані на дотримання своїх прав на пенсійне забезпечення та запобігання наслідкам реалізації соціальних ризиків; «пенсійне самозабезпечення», зміст якого розгорнуто крізь призму самофінансування - здатність, бажання, намагання забезпечити себе доходом на старості через механізм власних накопичень.

Використання парадигмального, системного й функціонального підходів до з’ясування сутності накопичувальної складової пенсійного забезпечення дозволило представити її як системне утворення та окреслило

потребу пошуку об’єктивних пропорцій, динамічної рівноваги, збалансованого співвідношення її обов’язкової та добровільної підсистем. Виокремлено складові накопичувальної системи пенсійного забезпечення: 1) обов’язкова, основу якої становить накопичувальна система загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, реалізується через функціонування Накопичувального пенсійного фонду України; 2) добровільна, яка ґрунтується на недержавному пенсійному забезпеченні і реалізується через діяльність фінансових інститутів – недержавних пенсійних фондів, страхових компаній і банків.

Аргументовано необхідність стратегічного проєктування розвитку накопичувальної системи пенсійного забезпечення. Окреслено теоретичний контур процедур вибору стратегічних альтернатив розвитку системи, який представлений сукупністю послідовних дій, структурованих за такими блоками: ідентифікація сучасних тенденцій розвитку пенсійної системи; діагностування проблем; вибір стратегічного сценарію; розроблення форм та методів реалізації розробленої стратегії; формування дорожньої карти реалізації; оцінка досягнення поставлених завдань; корегування стратегії розвитку. Систематизовано ключові чинники, що зумовлюють перспективи та динаміку розвитку системи накопичувального пенсійного забезпечення, які згруповані наступним чином: політичні, правові, економічні, соціокультурні.

Здійснено комплексну оцінку стану пенсійного забезпечення у контексті впливу демографічних та економічних чинників. Виявлено, що негативний вплив цих чинників проявляється зміною чисельності та вікової структури населення країни, зниження його економічної активної частини, скорочення платників ЄСВ на тлі нарощення навантаження на ПФУ, що обумовлює необхідність розширення джерел фінансування пенсійних виплат за рахунок накопичувальної складової.

Визначено тенденції розвитку недержавної складової накопичувальної системи пенсійного забезпечення в Україні та виявлено фактори, що унеможливлюють її сталий розвиток. Встановлено, що одним із засобів покращення загальних показників діяльності НПФ є підвищення інформаційної прозорості та доступності. В рамках цього удосконалено науково-методичний підхід до рейтингування відкритості недержавних пенсійних фондів у частині доповнення переліку критеріїв оцінки (наявність роз'яснювальних матеріалів щодо НПФ та їхніх переваг, інформації щодо розміру витрат, які відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, особистих кабінетів учасників) та розширення рейтингової шкали оцінювання, що сприятиме підвищенню рівня довіри до накопичувальної системи пенсійного забезпечення.

Окрему увагу приділено стану законодавчого забезпечення запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Систематизація законодавчих актів та законодавчих ініціатив засвідчила наявність низки принципових недоліків, що вимагає виваженого підходу до вибору стратегії та інструментів впровадження: архітектури побудови системи, рівня адміністративних витрат, системи гарантування збереження пенсійних коштів.

Доведено, що активізація розвитку накопичувальної системи пенсійного забезпечення потребує розробки варіативності заходів у розрізі двох напрямів: 1) реформування нормативно-правового середовища та розбудова дієвої інституційної інфраструктури; 2) формування інституту довіри. У розвиток першої складової запропоновано прийняття Пенсійного кодексу. В основу формування інституту довіри покладено запровадження: державних програм підвищення рівня фінансових знань, створення комплексних гарантійних схем збереження вартості пенсійних накопичень та запуск інформаційно-аналітичної платформи, яка б демонструвала результати

інвестиційної діяльності пенсійних інститутів та її вплив на розмір пенсійних доходів учасників таких фондів.

Обґрунтовано концептуальні засади функціонування механізму розвитку накопичувальної системи пенсійного забезпечення, охарактеризовано його сутність через сукупність форм, методів, за допомогою яких створюються сприятливі умови для функціонування Накопичувального пенсійного фонду та професійних учасників ринку пенсійних послуг. Вказано, що їх вибір здійснюється на засадах принципів мультикритеріальності та економічної раціональності, а ключовими на поточному етапі визнано: страхування індивідуальних пенсійних накопичень, безперервний моніторинг та нагляд за фінансовими потоками між учасниками системи формування індивідуальних пенсійних рахунків.

Здійснено економіко-математичне моделювання прогнозного розвитку накопичувальної системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, за результатами якого визначено оптимальний варіант її впровадження. Обґрунтовано зростання ролі накопичувального принципу фінансування пенсійних виплат і поступового зниження значущості солідарного рівня.

Сформовано пропозиції щодо інструментів впливу держави на активізацію розвитку накопичувальної системи пенсійного забезпечення, які передбачають запровадження обов’язкової накопичувальної професійної пенсійної системи, введення умовно-накопичувальних пенсійних рахунків, програм співфінансування, створення інформаційно- розрахункових центрів, запровадження автоматичної системи залучення населення до участі в системі.

Визначено сукупність заходів, спрямованих на створення умов для нарощення пенсійних внесків і зниження пенсійних витрат в умовах «срібної економіки»: подальше збільшення пенсійного віку, інтеграція людей

старшого віку до ринку праці, створення системи протидії віковій дискримінації з боку роботодавців; запровадженням стимулів для найму працівників старшого віку, впровадження програми захисту зайнятості старших людей, формування системи стимулів до збільшення розмірів пенсійних внесків, встановлення обмежень для раннього виходу на пенсію та отримання професійних пільгових пенсій.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне забезпечення, пенсійне страхування, система пенсійного забезпечення, солідарна пенсійна система, пенсійний захист, накопичувальна система пенсійного забезпечення, недержавні пенсійні фонди.

ABSTRACT

Fedyna V. V. Development of the accumulative pension system in Ukraine. – Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

Dissertation for a PhD Degree in Economics, specialty 08.00.08 – money, finance and credit. – Chernihiv Polytechnic National University, Chernihiv, 2021.

The dissertation analyzes theoretical and methodological approaches, as well as provides practical recommendations for the development of an accumulative pension system in Ukraine in order to establish higher social standards and guarantee the increase in pension incomes of the citizens.

The current research is based on the notion that pension provision system plays a key role in overall social protection of the citizens. Critical rethinking of semantics and precise ordering of such related concepts as "social protection", "social security", "pension protection", "pension provision", and "pension system" has allowed to deepen the understanding and to reveal the importance of personal responsibility, when it comes to the individual well-being. The aforementioned fact became the basis for justifying the introduction of the following definitions into

scientific circulation: (1) "social self-protection", which is reflected through active actions of individuals aimed at guaranteeing their pension rights and preventing the consequences of social risks; (2) "pension self-provision", which is developed through the prism of self-financing ability, desire, and efforts that individual applies in order to have sufficient income through the mechanism of private savings.

Paradigmatic, systemic and functional approaches to clarifying the essence of the accumulative component of pension provision has allowed to regard the latter as a systemic formation, which, therefore, outlines the need to find objective proportions, dynamic equilibrium, and balanced ratio between its mandatory and voluntary subsystems. The components of the accumulative pension system include: 1) the obligatory state pension insurance, which is realized through the Accumulative Pension Fund of Ukraine; and, 2) the voluntary individual pension, which is based on private pension provision and is realized trough such financial institutions as private pension funds, insurance companies and banks.

The thesis argues the necessity of strategic planning for accumulative pension system and outlines the procedures for the selection of strategic alternatives that is represented by a set of structured successive actions, namely: identification of current trends in the development of the pension system; search for the gaps I it; choice of a relevant strategic scenario; development of forms and methods for its implementation; creation of a roadmap; assessment of the achievement level of the set tasks; and, finally, adjustment of the development strategy. Moreover, the thesis systematizes political, legal, economic and socio-cultural factors that determine prospects and dynamics of the development of the accumulative pension.

The current research has conducted a comprehensive assessment of the pension provision under varying demographic and economic factors. It has been found that negative impact of the aforementioned factors is manifested by changes

in the number and age structure of the population, reduction of its economically active part, decline in the number of SSC payers, and by increase of the burden on PFCs, which necessitates the expander of funding sources for pension system by the means of its accumulative subsystem.

The dissertation determines tendencies in the development of non-state component of the accumulative pension system in Ukraine and highlights the factors that hinder its sustainable development. As information transparency and accessibility are believed to improve the overall performance of NPFs, the scientific and methodological approach to rating the openness of private pension funds has been improved in terms of supplementing the list of evaluation criteria (availability of explanatory materials on NPFs and their benefits, information on the amount of expenses reimbursed by pension assets, personal accounts of participants) and expansion rating scale, which will increase the confidence in the accumulative pension system.

Furthermore, a particular attention is paid to the state of legislative support for the introduction of the accumulative system of compulsory state pension insurance. Systematization of legislative acts and legislative initiatives has shown a number of fundamental shortcomings, which points to the need for a balanced approach in choosing the overall strategy and implementation tools, including the architecture of the system, the administrative costs, and the preservation system for guaranteeing pension funds.

It is proved that a boost of accumulative pension system requires the development of variability measures in the following two areas: 1) reforming the regulatory environment and building an effective institutional infrastructure; 2) forming the institution of trust. On the one hand, the development of the first component can be completed via the adoption of the Pension Code. On the other hand, the institution of trust can be based on the state programs to increase financial knowledge, create comprehensive guarantee schemes to preserve the

value of pension savings and launch an information-analytical platform that would demonstrate the investment activities of pension institutions, as well as its influence on pension incomes.

The dissertation justifies conceptual bases for the mechanisms of accumulative system functioning, while its essence is characterized through a set of forms and methods that create favorable conditions for Accumulative Pension Fund of Ukraine and other pension market stakeholders. It is stated that their choice is based on the principles of multicriteria and economic rationality, the key ones of which are: insurance of individual pension savings, continuous monitoring, and supervision of financial flows between participants in the system of individual pension accounts.

In addition, the research presents the results of economic and mathematical modeling of the accumulative system development forecast and based on it determines the optimal variant for its introduction. The increasing role of the accumulative principle for financing pension benefits and the gradual decrease of the significance of the solidarity level are both substantiated.

The thesis points to the instruments for state influence on the development of the accumulative pension system, which underline the importance of introduction of mandatory funded occupational pension system, conditional funded pension accounts and co-financing programs, as well as the creation of information centers and automatic system aimed at involving more citizens to the initiative.

The last but not least, the dissertation defines a set of measures aimed at creating conditions for increasing pension contributions and reducing pension costs in terms of a so-called "silver economy", namely: further increase of retirement age; integration of older people into the labor market; creating a system to combat age discrimination by employers; introduction of incentives for hiring older workers; introduction of a program to protect the employment of older people; formation of a system of incentives to increase the amount of pension

contributions; setting limits for early retirement and receiving preferential labor pensions.

Key words: social protection, social security, pension insurance, pension system, solidary pension system, pension protection, accumulative pension system, private pension funds.unds.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Федина В. В. Зарубіжний досвід пенсійних реформувань у контексті розвитку фінансового ринку України. *Регулятивний потенціал фінансового ринку в умовах глобальних викликів :* монографія / за заг. ред. д.е.н., професора С. В. Онишко. Ірпінь : Видавництво Національного університету ДПС України, 2016. С. 383-396. (Серія «Податкова та митна справа в Україні», т. 45). *(0,63 друк. арк.).*

2. Kuzheliev M., **Fedyna V.** Assessment of the efficiency of the national pension framework as a priority directive of the socio-economic policy of the state. *Innovations In Science: The Challenges Of Our Time :* collective monograph. Hamilton: Accent Graphics Communications & Publishing, 2018. Pp. 280-291. *(0,87 друк. арк.). Особистий внесок авторки: здійснено оцінку ефективності національної системи пенсійного забезпечення ». (0,47 друк. арк.).*

3. Pobocha K. P., **Fedyna V. V.** Institutional principles of the funded pension system implementation. *Business Risk in Changing Dynamics of Global Village 2*: monograph / Edited by Nataliia Marynenko, Pradeep Kumar, Iryna Kramar. Nysa: Publishing Office University of Applied Sciences in Nysa, 2019. Pp. 253-261. *(0,74 друк. арк.). Особистий внесок авторки: окреслено інституційні чинники формування накопичувальної системи пенсійного страхування. (0,44 друк. арк.).*

Статті у наукових фахових виданнях України та виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз даних:

4. **Федина В. В.,** Рудніцький О. В. Особливості пенсійної реформи в Україні на сучасному етапі суспільно-економічного розвитку. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України.* 2011. № 2. С. 299-307. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znpnudps_2011_2_30.pdf. (дата звернення: 01.03.2021) *[фахове видання]. (0,6 друк. арк.). Особистий внесок авторки: визначено проблеми проведення пенсійної реформи та шляхи їх вирішення. (0,4 друк. арк.).*

5. Федина В. В. Фінансова грамотність населення у процесі пенсійної реформи. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право)*. 2013. № 3(62). С. 177-182. *[фахове видання]. (0,32 друк. арк.).*

6. Федина В. В. Проблемні питання реформування пенсійної системи України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Економіка і менеджмент*. 2017. № 25. Ч. 2. С. 128-131. *[фахове видання; міжнародні наукометричні бази: Index Copernicus]. (0,59 друк. арк.).*

7. Федина В. В. Гендерні аспекти у сфері пенсійного забезпечення України. *Глобальні та національні проблеми економіки.* 2017. № 18. С. 501-505. *[фахове видання; міжн. наукометричні бази: Index Copernicus]. (0,47 друк. арк.).*

8. **Федина В. В.,** Саламаха Ю. В. Недержавні пенсійні фонди і страхові компанії як суб'єкти недержавного пенсійного забезпечення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Економічні науки*. 2017. Вип. 27. С. 85-89. *[фахове видання; міжн. наукометричні бази: Index Copernicus]. (0,58 друк. арк.). Особистий внесок авторки: здійснено аналіз діяльності недержавних пенсійних фондів як суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення. (0,3 друк. арк.).*

9. Федина В. В. Місце пенсійного забезпечення в системі соціального захисту населення. *Інтернаука. Серія: Економічні науки*. 2019. № 4. С. 130-136. *[фахове видання; міжнародні наукометричні бази: Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys]. (0,66 друк. арк.).*

10. Федина В. В. Управління активами недержавних пенсійних фондів: зарубіжний досвід та вітчизняна практика. *Економіка та держава*. 2019. № 5. С. 118-123. DOI: 10.32702/2306-6806.2019.5.118. *[фахове видання; міжнародні наукометричні бази: Index Copernicus (IC); SIS; Google Scholar]. (0,85 друк. арк.).*

11. Федина В. В. Демографічні та економічні передумови впровадження накопичувальної системи пенсійного забезпечення в Україні. *Формування ринкових відносин в Україні.* 2019. № 4. С. 115-123. *[фахове видання; міжнародні наукометричні бази: Google Scholar]. (0,75 друк. арк.).*

12. Побоча К., **Федина В.** Пенсійна реформа в Україні очима молоді. *Соціально-економічні проблеми і держава.* 2019. Вип. 2 (21). С. 201-209. URL: http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2019/19pkpuom.pdf. *[фахове видання; міжнародні наукометричні бази: ProQuest LLC (ULRICHSWEB Global Serials Directory); Index Copernicus]. (0,5 друк. арк.). Особистий внесок авторки: висвітлено ставлення молоді до накопичувальної пенсійної системи.* (0,25 д. а).

13. Онишко С. В., **Федина В. В.** Теоретичні підходи до визначення сутнісної характеристики накопичувальної складової пенсійного забезпечення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка».* 2020. № 18(46). С. 79-84. *[фахове видання; міжнародні наукометричні бази: Index Copernicus]. (0,47 друк. арк.). Особистий внесок авторки: ідентифіковано накопичувальну складову пенсійної системи. (0,23 друк. арк.).*

14. Fedina V. V. Die demographischen Voraussetzungen der Rentenneuerung. *International Scientific Journal «Internauka».* 2017. № 10(32). S. 106-109. *[міжнародні наукометричні бази: Open Academic Journals Index; ResearchBib; Scientific Indexing Services; Turkish Education İndex; Electronic Journals Library; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky; RePEc; InfoBase Index; International Institute of Organized Research; CiteFactor; Open J-Gate, Cosmos Impact Factor]. (0,63 друк. арк.).*

Статті у виданнях інших держав:

15. **Федина В. В.,** Кужелєв М. О. Аналіз законодавчих ініціатив щодо накопичувальної системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування. *International Academy of Science and Higher Education/* London,

2017. P. 33-38. *(0,63 друк. арк.). Особистий внесок авторки: здійснено аналіз законопроєктів щодо накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування,. (0,33 друк. арк.).*

Опубліковані праці апробаційного характеру:

16. Федина В. В. Розвиток накопичувальної системи загальнообов'язкового пенсійного страхування. *Розвиток наукових досліджень 2007 :* матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., 26-28 листопада 2007 р. Полтава : Вид-во «ІнтрГрафіка», 2007. Т. 13. С. 44-47. *(0,17 друк. арк.).*

17. Федина В. В. Створення та функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Фінансові ринки та інститути* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф., 7-8 грудня 2007 р. : у 2 т. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2007. Т. 2. С. 139-141. *(0,11 друк. арк.).*

18. Федина В. В. Ґенезис пенсійного страхування. *Бюджетно-податкові чинники активізації розвитку фінансових ринків та фінансового посередництва* : матеріали наук.-практ. конф., 27-28 березня 2008 р. Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2008. С. 178-179. *(0,1 друк. арк.).*

19. Федина В. В. Сутність накопичувальної системи пенсійного забезпечення. *Розвиток наукової думки – 2008* : зб. матеріалів наук.-практ. конф., 10 жовтня 2008 р. Миколаїв : НУК, 2008. С. 157-160. *(0,15 друк. арк.).*

20. Федина В. В. Місце НПФ в концепції подальшого проведення пенсійної реформи. *Фінансова сфера та її роль у зростанні конкурентних переваг національних економік :* матеріали наук.-практ. конф. Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2009. Ч. 1. С. 543-545. *(0,12 друк. арк.).*

21. Федина В. В. Механізм створення професійної пенсійної системи. *Економічні виклики сучасності: шляхи розв'язання та новітні перспективи :* матеріали Всеукр. теор.-практ. конф., 9-10 грудня 2011 р. Дніпропетровськ : «Наукова економічна організація «Перспектива»», 2011. С. 20-21. *(0,29 друк. арк.).*

22. **Федина В.,** Михалевич А. Пенсійні облігації як інновації в соціальній сфері. *Формування економіки знань як базису інформаційного суспільства* : матеріали II Міжнар. наук. семінару, 10-13 грудня 2016 р. м. Прага, Чеська Республіка, 2016. С. 95-98. *(0,14 друк. арк.). Особистий внесок авторки: розкрито сутність пенсійних облігацій та визначено основні переваги запровадження їх в обіг. (0,07 друк. арк.).*

23. Федина В. В. Вплив урядової політики на вибір напряму розвитку пенсійної системи України. *Фінансове регулювання зрушень в економіці України* : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. Мукачево : МДУ, 2017. С. 93-95. *(0,17 друк. арк.).*

24. Федина В. В. Недержавні пенсійні фонди як суб'єкти накопичувальної складової системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. *Теоретична та практична концептуалізація розвитку фінансово-кредитних механізмів в умовах нової соціально-економічної реальності* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., 27-31 березня 2017 р. Ірпінь : УДФСУ. С. 271-275. *(0,18 друк. арк.).*

25. Федина В. В. Використання досвіду ОЕСР для вдосконалення пенсійної політики України. *Фінансове регулювання зрушень у економіці України* : зб. тез доп. уч. III Міжнар. наук.-прак. Інтернет-конф. 20 березня 2019 р. Мукачево : МДУ, 2019. С. 245-247. *(0,14 друк. арк.).*

26. Федина В. В. Мотивація роботодавців щодо створення і розвитку недержавних пенсійних фондів. *Стратегія і практика інноваційного розвитку фінансового сектору України* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам. проф. Л. Л. Тарангул. м. Ірпінь, 20-22 березня 2019 р. Ірпінь, 2019. С. 147-149. *(0,14 друк. арк.).*

27. Федина В. В. Світові тенденції розвитку багаторівневих пенсійних систем. *Сучасний рух науки* : тези доп. VI Міжнар. наук.-практ. інт.-конф, 4-5 квітня 2019 р. Дніпро, 2019. С. 1217-1221. *(0,18 друк. арк.).*

28. Федина В. В. Зарубіжний досвід інвестування пенсійних заощаджень в інфраструктурні проекти. *Актуальні соціально-економічні проблеми*

держави і регіонів : зб. матеріалів, присвяч. 50-річчю факультету екон. та мен. ДонНТУ. 13-14 травня 2019 р. Покровськ : ДонНТУ, 2019. С. 189-191. *(0,14 друк. арк.).*

29. Федина В. В. Тенденції розвитку пенсійних систем другого рівня в країнах Центральної та Східної Європи. *Актуальні проблеми менеджменту, фінансів та публічного управління в сучасних глобалізаційних процесах* : зб. матеріалів VII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 19 березня 2020 р. Ірпінь : Ун-т ДФС України, 2020. С. 313-315. *(0,61 друк. арк.).*

30. Федина В. В. Нова ідеологія накопичувальної системи пенсійного страхування в Україні. *Стратегія і практика інноваційного розвитку фінансового сектору України :* зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Ірпінь, 26-27 березня 2020 р. Ірпінь, 2020. С. 147-149. *(0,11 друк. арк.).*

31. Федина В. В. Використання потенціалу державного впливу на активізацію накопичувальної системи пенсійного забезпечення. *Управління публічними фінансами та проблеми забезпечення національної економічної безпеки* : зб. тез Міжнародного податкового конгресу, 3 грудня 2020 р. Ірпінь : Університет ДФС України, 2020. С. 121-123. (0,13 друк. арк.).

ЗМІСТ

Вступ	18
Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ	27
1.1. Економічна природа пенсійного забезпечення та теоретичні основи структуризації пенсійної системи	27
1.2. Сутнісно-функціональна характеристика накопичувальної складової системи пенсійного забезпечення як оновленої парадигми соціальних гарантій	42
1.3. Еволюція недержавного пенсійного забезпечення в процесі реформування пенсійної системи	62
Висновки до розділу 1	81
Розділ 2. ДІЮЧА ПРАКТИКА ФУНКЦІОНУВАННЯ НАКОПИЧУВАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ	85
2.1. Загальна характеристика рівня пенсійного забезпечення у контексті впливу демографічних та економічних чинників	85
2.2. Аналіз сучасного стану та ефективності недержавної накопичувальної системи пенсійного забезпечення	104
2.3. Оцінка законодавчого забезпечення становлення і функціонування накопичувальної системи пенсійного страхування	122
Висновки до розділу 2	141
Розділ 3. ОСНОВНІ ПРІОРИТЕТИ АКТИВІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ НАКОПИЧУВАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ	146
3.1. Головні орієнтири концептуального обґрунтування розвитку та ефективності накопичувальної системи пенсійного забезпечення	146
3.2. Фінансові ресурси накопичувальної системи пенсійного страхування в контексті посилення взаємозв’язку між рівнями пенсійної системи України	169
3.3. Використання потенціалу державного впливу на активізацію розвитку накопичувальної системи пенсійного забезпечення	186
Висновки до розділу 3	201
ВИСНОВКИ	205
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	209
ДОДАТКИ	234

ВСТУП

Актуальність теми. Головним пріоритетом соціально-економічної політики України є формування розвиненої та ефективної системи пенсійного забезпечення. В державі спостерігається суттєве збільшення кількості пенсіонерів в умовах погіршення макроекономічної ситуації, депопуляції населення, скорочення чисельності працюючих, нарощення обсягів тіньової зайнятості та тенденцій ухилення від сплати єдиного соціального внеску (ЄСВ). Усе це звужує можливості пенсійного захисту за рахунок солідарної системи пенсійного забезпечення, яка характеризується розбалансованістю, постійним дефіцитом власних коштів та залежністю від трансферів із державного бюджету України. Як наслідок, більшість громадян пенсійного віку отримують низькі пенсії, які є значно нижчими від прожиткового мінімуму та не дозволяють задовольнити їхні життєві потреби в достатньому обсязі.

На сучасному етапі розвитку нашої держави основним завданням є вдосконалення чинної пенсійної системи на основі перегляду структури джерел фінансування пенсій. У цьому контексті особливої актуальності набуває пошук шляхів примноження розмірів пенсійних виплат за рахунок розвитку накопичувальної складової пенсійної системи України. Важливим є формування наукового обґрунтування форм, методів та важелів інкорпорації накопичувальних принципів у вітчизняну пенсійну систему, що дозволить вирішити проблеми її функціонування.

Основні аспекти специфіки функціонування пенсійного забезпечення в Україні висвітлено в роботах М. Боднарука, Н. Болотіної, М. Бойка, С. Синчука; дослідженню історії виникнення та розвитку пенсійної системи присвячено праці В. Воскобойнікова, Е. Каплана, В. Роїка, Ганслі М. Теренса, М. Мак-Таггарта; проблематику та особливості функціонування солідарної системи аналізували такі фахівці як В. Бурак, Н. Горюк, Б. Зайчук, Л. Князькова, Т. Кравчук, Г. Нечай, А. Скоробагатько, Д. Полозенко, І. Ярошенко; основні питання розвитку обов’язкової та добровільної

складових накопичувальної системи пенсійного забезпечення досліджували Л. Алексеєнко, В. Грушко, О. Коваль, В. Колбун, Д. Леонов Е. Лібанова, А. Нечай, Н. Ткаченко, А. Федоренко та інші.

Визнаючи фундаментальну цінність праць згаданих учених, слід констатувати, що поглиблення макроекономічних, соціальних і демографічних проблем формує нові умови та завдання щодо розвитку накопичувальної системи пенсійного забезпечення в Україні, вирішення яких потребує додаткових наукових пошуків. У економічній літературі фрагментарно представлені науково-методичні підходи до обґрунтування вибору інструментів формування індивідуальних пенсійних планів. Недостатньо опрацьованими залишаються питання формування інституту довіри до накопичувальної складової пенсійного забезпечення, а також відсутня єдина думка щодо формування спонукальних мотивів до участі юридичних та фізичних осіб у накопичувальних пенсійних схемах. Складність і практична значущість окреслених питань обумовили вибір теми дисертації, визначили мету, завдання, об’єкт, предмет, логіку та зміст дослідження.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт Університету державної фіскальної служби України за темами:

– «Регулювання фінансових ринків в умовах глобалізації» (номер держреєстрації 0113U002843), у межах якої авторкою здійснено систематизацію закордонного досвіду розбудови накопичувальної складової пенсійного захисту громадян;

– «Формування та реалізація податкового потенціалу секторів фінансових та нефінансових корпорацій» (номер держреєстрації 0117U003451), де дисертанткою обґрунтовано напрями активізації розвитку недержавної накопичувальної пенсійної системи в Україні.

Мета й завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретико-методичних положень та розробка прикладних

рекомендацій щодо розвитку накопичувальної системи пенсійного забезпечення України задля запровадження соціальних стандартів та підвищення пенсійних доходів громадян.

Реалізація мети дослідження передбачає постановку та вирішення таких завдань:

- розвинути теоретичні основи функціонування накопичувальної системи пенсійного забезпечення;
- визначити передумови та чинники розвитку накопичувальної складової системи пенсійного забезпечення;
- з'ясувати сутнісно-функціональні характеристики недержавного пенсійного забезпечення та розкрити його значущість у формуванні пенсійних накопичень громадян;
- охарактеризувати рівень пенсійного забезпечення громадян України в контексті впливу демографічних та економічних чинників;
- висвітлити стан та тенденції розвитку недержавної накопичувальної системи пенсійного забезпечення в Україні;
- окреслити державне регулювання накопичувальної системи пенсійного страхування в Україні;
- обґрунтувати стратегічні пріоритети розвитку вітчизняної накопичувальної системи пенсійного забезпечення в умовах наявних обмежень;
- сформувати пропозиції щодо примноження пенсійних доходів громадян у межах накопичувальної системи пенсійного забезпечення.

Об'єктом дослідження є процес функціонування накопичувальної системи пенсійного забезпечення в Україні.

Предметом дослідження є теоретичні, методичні та прикладні засади розвитку накопичувальної системи пенсійного забезпечення в Україні.

Методи дослідження. У процесі написання дисертації було використано сукупність загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, зокрема: *структурний, системний і діалектичний* – для

дослідження економічної природи пенсійного забезпечення та теоретичних основ структуризації пенсійної системи; *ретроспективний аналіз* – у процесі дослідження еволюції теорій пенсійного захисту громадян; *кількісний, компаративний та статистичний аналіз* – під час дослідження стану та структурних змін у вітчизняній пенсійній системі, у тому числі в розрізі її накопичувальної складової; *економіко-математичне моделювання* – для обґрунтування прогнозних сценаріїв розвитку накопичувальної системи пенсійного забезпечення в Україні; *логічного узагальнення* – при формулюванні висновків за результатами дослідження; *графічний і табличний* – для компактного, наочного викладу теоретичного й фактичного матеріалу дослідження.

Інформаційною базою слугують законодавчі та нормативно-правові акти з питань формування та реалізації державної політики щодо пенсійного захисту населення, офіційні статистичні дані Міністерства соціальної політики, Пенсійного фонду України, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Української асоціації інвестиційного бізнесу, Державної служби статистики України, законодавчі акти, постанови Кабінету Міністрів України, офіційні публікації Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Міжнародної організації праці, Організації економічного співробітництва і розвитку та інших міжнародних організацій, напрацювання вітчизняних та зарубіжних вчених з проблематики дослідження, що містяться в монографіях та спеціальній науковій літературі, ресурси мережі Інтернет, осмислення власних спостережень та аналітичних напрацювань авторки.

Наукова новизна одержаних результатів. Основні положення, що визначають наукову новизну даної роботи, полягають у такому:

удосконалено:

– теоретичний базис накопичувальної системи пенсійного забезпечення, який, на відміну від усталених напрацювань, ґрунтується на

дифузії ключових положень системного, структурно морфологічного та функціонального підходів, що дозволило ідентифікувати її сутнісно-функціональні характеристики як системного утворення, деталізувати суб'єктно-об'єктний склад із виокремленням структурних взаємозв'язків, окреслити цілі, завдання, принципи та настанови розвитку, охарактеризувати відповідне інституційне середовище та визначити можливості інкорпорації світових трендів пенсійного страхування у вітчизняну практику. Це стало основою науково-прикладної концептуалізації переходу національної пенсійної системи до якісно нового етапу розвитку;

– науково-методичний підхід до рейтингування недержавних пенсійних фондів у частині доповнення переліку критеріїв оцінки (наявність роз'яснювальних матеріалів щодо НПФ та їхніх переваг, інформації щодо розміру витрат, які відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, особистих кабінетів учасників) та розширення рейтингової шкали оцінювання такими двома позиціями: 1) категорія «D» – інформація недоступна або відсутня; 2) категорія «E» – виключено з Державного реєстру фінансових установ, що дозволить забезпечити потенційних споживачів пенсійних послуг комплексною та достовірною інформацією про стан НПФ та сприятиме підвищенню рівня довіри до накопичувальної системи пенсійного забезпечення;

– теоретичну конфігурацію механізму реалізації накопичувальної складової пенсійної системи, діалектика якої ґрунтується на мультикритеріальності вибору варіативності форм, методів та важелів створення необхідних умов її розвитку, ключовими з яких є страхування індивідуальних пенсійних накопичень, безперервний моніторинг та нагляд за фінансовими потоками між учасниками системи формування індивідуальних пенсійних рахунків, що дозволить задіяти потенціал накопичувальної складової пенсійного забезпечення для примноження пенсійних доходів громадян та змінити форми їхньої інвестиційної поведінки;

набули подальшого розвитку:

– поняттєво-категоріальний апарат теорії фінансів у частині уточнення змісту таких понять: 1) «соціальний самозахист», який запропоновано розглядати через активні дії фізичної особи, спрямованої на дотримання своїх прав на пенсійне забезпечення та запобігання наслідкам реалізації соціальних ризиків. 2) «пенсійне самозабезпечення», яке інтерпретоване як стан, який не потребує сторонньої допомоги при формуванні власних пенсійних накопичень. Такий підхід доповнює науковий базис обґрунтування сукупності заходів, спрямованих на активізацію розвитку накопичувальної складової пенсійної системи;

– науково-прагматична аргументація напрямів модернізації системи пенсійного забезпечення населення в частині розвитку інституту довіри до її накопичувальної складової за рахунок запровадження комплексних гарантійних схем збереження вартості пенсійних накопичень, реалізації державної програми підвищення рівня фінансових знань про можливості колективних форм управління такими накопиченнями, створення інформаційно–аналітичної платформи, яка б демонструвала результати інвестиційної діяльності НПФ та її вплив на розмір пенсійних доходів учасників таких фондів. Запропонований підхід дозволить стимулювати розвиток накопичувальної складової пенсійного забезпечення через формування поведінкових чинників відповідальної участі громадян у формуванні власних пенсійних доходів та зниження рівня соціального утриманства;

– пропозиції щодо активізації розвитку накопичувальної системи пенсійного забезпечення в частині обґрунтування сукупності заходів, спрямованих на та створення умов для нарощення пенсійних внесків і зниження пенсійних витрат, зокрема: подальше збільшення пенсійного віку (до 65 років та усунення гендерної диференціації), інтеграція людей старшого віку до ринку праці, створення системи протидії віковій дискримінації з боку роботодавців; запровадженням стимулів для найму працівників старшого

віку, впровадження програми захисту зайнятості старших людей, формування системи стимулів до збільшення розмірів пенсійних внесків, оновлення вимог до внесків власників індивідуальних пенсійних планів, встановлення обмежень для раннього виходу на пенсію та отримання професійних пільгових пенсій, формування дієвої системи захисту вартості пенсійних нагромаджень.

Практичне значення одержаних результатів. Висновки та рекомендації, які містяться в дисертації, формують науково-прикладний базис вирішення завдань розвитку накопичувальної системи пенсійного забезпечення. Окремі наукові результати дисертаційної роботи знайшли своє практичне застосування в діяльності органів влади, установ, організацій та підприємств, що підтверджується відповідними довідками про впровадження, зокрема:

– Головного управління Пенсійного фонду України в Київській області щодо вдосконалення регуляторної політики шляхом введення Пенсійного кодексу та в частині концептуального обґрунтування перспектив розвитку накопичувальної системи і місця в ній ПФУ (довідка № 301/723 від 18.11.2020 р.);

– Національної асоціації Недержавних пенсійних фондів та Адміністраторів НПФ у частині здійснення рейтингування відкритості НПФ і пропозицій щодо включення до методології складання рейтингу додаткових критеріїв оцінки (довідка № 12/06 від 01.03.2021 р.);

– Страхової групи «ТАС»» – запровадження нового продукту на ринку накопичувального пенсійного забезпечення, створеного шляхом співпраці СК з НПФ і розподілу відповідальності між цими суб’єктами (довідка б/н від 17.12.2020 р.);

Результати дисертаційної роботи впроваджено в навчальний процес Університету Державної фіскальної служби України при викладанні навчальних дисциплін: «Страхові послуги», «Соціальне страхування»,

«Пенсійна справа», «Управління фінансовими активами» (довідка б/н від 01.02.2021 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є одноосібно виконаною завершеною науковою працею. Наукові результати, що виносяться на захист, отримані авторкою особисто і знайшли відображення в опублікованих працях. Внесок авторки в роботах, опублікованих у співавторстві, відображено у списку опублікованих праць.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові положення дисертаційної роботи доповідались та обговорювались на 16 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Розвиток наукових досліджень 2007» (Полтава, 2007 р.); «Фінансові ринки та інститути» (Харків, 2007 р.); «Бюджетно-податкові чинники активізації розвитку фінансових ринків та фінансового посередництва» (Ірпінь, 2008 р.); «Розвиток наукової думки – 2008» (Миколаїв, 2008 р.), «Фінансова сфера та її роль у зростанні конкурентних переваг національних економік» (Ірпінь, 2009 р.); «Економічні виклики сучасності: шляхи розв’язання та новітні перспективи» (Дніпропетровськ, 2011 р.); «Формування економіки знань як базису інформаційного суспільства» (Прага, Чеська Республіка, 2016 р.); «Фінансове регулювання зрушень в економіці України» (Мукачево, 2017 р.); «Теоретична та практична концептуалізація розвитку фінансово-кредитних механізмів в умовах нової соціально-економічної реальності» (Ірпінь, 2017 р.); «Фінансове регулювання зрушень у економіці України» (Мукачево, 2019 р.); «Стратегія і практика інноваційного розвитку фінансового сектору України» (Ірпінь, 2019 р.); «Сучасний рух науки» (Дніпро, 2019 р.); «Актуальні соціально-економічні проблеми держави і регіонів» (Покровськ, 2019 р.); «Актуальні проблеми менеджменту, фінансів та публічного управління в сучасних глобалізаційних процесах» (Ірпінь, 2020 р.); «Стратегія і практика інноваційного розвитку фінансового сектору України» (Ірпінь, 2020 р.); «Управління публічними фінансами та проблеми забезпечення національної економічної безпеки» (Ірпінь, 2020 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи опубліковано у 31 науковій праці, з них: 3 підрозділи – у колективних монографіях, 11 статей – у наукових фахових виданнях та виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз даних, 1 стаття – у наукових виданнях інших держав, 16 наукових праць апробаційного характеру. Загальний обсяг публікацій становить 12,17 друк. арк., особисто автору належить 10,13 друк. арк.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Основний зміст викладено на 200 сторінках. Робота містить 38 рисунків (з них 5 займають 5 повних сторінок), 30 таблиць (з них 4 таблиці займають 4 повні сторінки), 7 додатків, розміщених на 20 сторінках. Список використаних джерел налічує 235 найменувань, що розміщені на 25 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ

1.1. Економічна природа пенсійного забезпечення та теоретичні основи структуризації пенсійної системи

Досвід високорозвинених країн засвідчив, а останні світові фінансові кризи поглибили розуміння того, що в ряду основоположних світоглядних тенденцій особливе місце належить проблемам сталого розвитку, гармонійної еволюції людини, економіки і навколишнього середовища, які мають визначати напрям змін у соціально-економічній політиці окремих держав та глобальних соціально-економічних системах загалом. Зростання уваги до проблем людини, захисту і реалізації її прав і свобод у всьому цивілізованому світі активізували та надали вирішального значення вибору стратегії формування адекватних соціальних механізмів, впорядкування їх цілей і завдань, інструментів реалізації, які відбивають рух цих загальних тенденцій. Іншими словами, мова йде про розбудову соціальної держави, сутність якої полягає у тому, що це держава, яка визнає людину найвищою соціальною цінністю, надає соціальну допомогу індивідам, що потрапили у важку життєву ситуацію, з метою забезпечення кожному гідного рівня життя перерозподіляє економічні блага відповідно до принципу соціальної справедливості й своє призначення вбачає в забезпеченні громадянського миру і злагоди в суспільстві [52].

У світлі соціально орієнтованої держави вкрай важливим постає розбудова ефективної системи соціального захисту населення, що на сьогоднішній день за сукупності об’єктивних і суб’єктивних причин залишається в ряду першочергових проблем соціально-економічного розвитку держави. При всій очевидності такої постановки питання, разом з тим вже на рівні теоретичного осмислення системи соціального захисту слід констатувати наявність різних підходів до трактування останнього. Так, на

думку Л. Дідківської та Л. Головко, це – «державна підтримка певних категорій населення, які можуть зазнавати негативного впливу ринкових процесів, забезпечення відповідного рівня життя шляхом надання правової, фінансової, матеріальної допомоги окремим громадянам (найбільш вразливим верствам населення), а також створення соціальних гарантій для економічно активної частини населення, забезпечення прийнятних для країни умов життя та праці громадян, у тому числі через установлення соціальних стандартів» [23].

Е. Холостова і А. Сорвіна визначають соціальний захист як «сукупність законодавчо встановлених економічних, соціальних, юридичних гарантій і прав, соціальних інститутів та установ, що забезпечують їх реалізацію та створюють умови для підтримки життєдіяльності та існування різних соціальних верств і груп населення, насамперед соціально вразливих» [132].

В проекті Соціального кодексу України зазначено, що «соціальний захист - це система державного гарантування прав громадян України на матеріальне забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та інших випадках, передбачених законодавством України» [152].

Найперше, на що звертають увагу наведені визначення соціального захисту, це одночасне використання при їх формулюванні термінів «захист» і «забезпечення». Однак, у науковій літературі та практиці широко використовуються поняття «соціальний захист» і «соціальне забезпечення» як самостійні. Досить поглянути на перелік видатків соціального спрямування при щорічному визначенні напрямів бюджетної політики. До нього відносять видатки на охорону здоров’я, освіту, духовний та фізичний розвиток, соціальний захист та соціальне забезпечення. Водночас, як буде показано далі, не менш розповсюдженою є позиція, що соціальне забезпечення є складовою системи соціального захисту. Подібна неузгодженість вже на понятійно-категоріальному рівні, як фундаментальній

основі функціонування і розвитку процесів і явищ, які відображаються певними поняттями, й вносить складнощі щодо їх практичного застосування.

Крім того, повертаючись до вищенаведених визначень соціального захисту, звертає увагу його обмеження обсягом соціальних гарантій, що безпосередньо надаються державою. Не торкаючись в даному випадку конкретних форм соціального захисту, про що мова буде йти далі, лише зазначимо, що соціальний захист містить як пасивні (соціальна допомога), так і активні (соціальне забезпечення, (тобто забезпечення доходів у випадку втрати працездатності чи роботи), лікування та профілактика хвороб, а також сприяння освіті й підвищенню кваліфікації) заходи підтримки. Зазначене також слугує свідченням недостатньої розробки механізмів соціального захисту, що в підсумку може стати першопричиною його неефективності.

Це актуалізує відповідне наукове обґрунтування системи соціального захисту як пріоритетного напряму розбудови соціальної держави і, насамперед, на рівні понятійного апарату з виявленням існуючих взаємозв’язків між базовими та іншими спорідненими поняттями. Зокрема це стосується предмету нашого дослідження - пенсійного забезпечення як одного із індикаторів дієвості соціального захисту, у сфері якого широкого вживаними є поняття «пенсійне забезпечення» і «пенсійний захист» як одно порядкові або як синоніми.

Дійсно, для подібного вживання існують певні підстави. Якщо звернутися до тлумачного словника української мови, то поняття захист має декілька тлумачень, серед яких у нашому контексті можна виділити наступні: 1) як дії за значенням захищати та 2) як охорона, заступництво, підтримка, що й простежується при трактуваннях соціального захисту, наведених вище. Термін «забезпечення» у словниковому трактуванні також має декілька тлумачень: 1) надання чи створення матеріальних засобів; 2) охорона кого-, чого-небудь від небезпеки; 3) гарантування чогось [77, с. 733, 684]. Навіть із наведеного цілком очевидна подібність даних понять особливо з позиції охороняти, захищати. Термін «забезпечення» основне навантаження несе з

позиції надання, створення, гарантування чогось. Саме тому є підстави для висновку, що соціальний захист і соціальне забезпечення, незважаючи на їх переплетіння, це окремі, хоча особливо взаємопов'язані категорії, кожній з яких відведено особливе місце і значення в системі соціальних відносин.

Так, поняття «пенсійний захист» і «пенсійне забезпечення» торкаються однорідної групи відносин, зокрема у тій їх частині, що пов'язана з пенсійними виплатами, і мають подібні характеристики та містять схожі компоненти, що дозволяє їм виконувати подібні функції. Але одночасно це своєрідні, окремо існуючі поняття, що дають спільний результат у кінцевому рахунку. Вони можуть передбачати й використання різних форм впливу і реалізації. Тобто існують підстави вважати пенсійний захист і пенсійне забезпечення однорідними поняттями щодо розвитку пенсійних відносин. Водночас, важливе їх застосування та відповідне законодавче розмежування у чіткій відповідності до їх природи, яка згідно тлумачного словника української мови є сукупністю основних якостей, властивостей чого-небудь [77, с. 1129].

У контексті мети нашого дослідження переважатиме виявлення проблем у сфері пенсійного забезпечення та застосування відповідного поняття. Однак, це жодним чином не применшує значимість використання поняття «пенсійний захист» за необхідності вести мову саме про систему захисту, яка в якості однієї із своїх складових включає пенсійне забезпечення, а також враховуючи їх надзвичайно важливе місце у загальній системі соціального захисту. Саме остання обставина, на наш погляд, є критично важливою для розвитку пенсійного забезпечення, яке повинно орієнтуватися та втілювати принципи соціального захисту та соціального забезпечення як базових. Цим обумовлюється потреба детальнішого розгляду змісту і структури цих базових для пенсійного забезпечення сфер, особливо зважаючи на певні розбіжності у їх тлумаченні окремими науковцями.

Соціальний захист, що відноситься до важливих цільових орієнтирів соціальної держави, згідно ст. 46 Основного Закону, включає право на

забезпечення громадян у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття і незалежних від них обставин, а також у старості та інших випадках, передбачених законом [54]. Це вказує на багатогранність даного поняття, а тому його зміст найповніше може бути розкритим у системному підході, а саме як система соціального захисту, яка в якості її складових включає соціальне забезпечення, соціальне страхування (в його загальнообов'язковій і добровільній формах) та соціальні стандарти і гарантії держави.

Переломлюючи ці характеристики до системи пенсійного захисту, в його складі відповідно можна вести мову про систему загальнообов'язкового державного пенсійного забезпечення (у його солідарній і накопичувальній формах), про пенсійне страхування та недержавне пенсійне забезпечення. Щодо соціальних стандартів та гарантій держави, як складова пенсійного захисту, вони мають своє втілення у мінімальному розмірі пенсії за віком.

Соціальне забезпечення це невід'ємна складова соціального захисту. В аспекті словникового розуміння «забезпечення як надання чи створення матеріальних засобів» державне соціальне забезпечення виконує функцію нагромадження та розподілу коштів соціального захисту, призначених на соціальну допомогу, виплати по соціальному страхуванню тощо. Тобто, під соціальним забезпеченням розуміють заходи матеріальної підтримки особи та сім'ї з боку держави і суспільства. При цьому науковці виділяють два структурних блоки соціального забезпечення населення [131]:

- матеріальне забезпечення через механізм соціального страхування на випадок безробіття, тимчасової або постійної непрацездатності;

- соціальна допомога непрацездатним і малозабезпеченим громадянам, підтримання рівня життя в умовах зростання споживчих цін, компенсації та пільги громадянам.

Не заперечуючи проти подібного представлення структури соціального забезпечення, на нашу думку, з огляду на його сутність як системи соціальних виплат певним категоріям громадян, особливої уваги заслуговує

виділення у цій структурі матеріального забезпечення осіб пенсійного віку і непрацездатних громадян, тобто пенсійного забезпечення. Останнє поряд із соціальною допомогою та соціальними послугами (як окремими видами соціального забезпечення) надає загальну характеристику соціальному забезпеченню як окремому блоку соціального захисту.

Водночас цим окреслюється провідна роль і місце пенсійного забезпечення у структурі соціального захисту та відповідно соціального забезпечення. Досить поглянути на динаміку частки витрат на пенсійне забезпечення у державних видатках соціального спрямування та у ВВП України. Їх темпи і питома вага майже переважають відповідні показники сумарних видатків на соціальний захист. Наприклад, у 2019 р. видатки Державного бюджету України на соціальний захист пенсіонерів становили 16,99%, в той час як сумарні видатки на соціальний захист 20,38% [13]. Відтак, система пенсійного забезпечення повинна стати дієвим інструментом досягнення соціального захисту як його пріоритетний напрям, що й пояснює підвищену увагу науковців і практиків до проблем пенсійного реформування.

В ході реалізації соціального захисту, окрім власне соціального забезпечення, в теорії та на практиці застосовується такий його вид як «соціальне страхування». За своїм змістом останнє відображає вужче коло явищ, процесів та механізмів, що пов’язані із запобіганням і подоланням наслідків впливу соціального ризику, ніж базове поняття «соціальний захист» та має страхову основу. Як зазначає вітчизняний фахівець у галузі страхування О. Залєтов, саме соціальний ризик як «…передбачена законодавством та визнана суспільством соціально-значимою обставина об’єктивного характеру, з настанням якої фізичні особи (члени їх сімей, утриманці) можуть втратити тимчасово або назавжди засоби до існування чи потребують додаткового матеріального забезпечення» є підставою виникнення права на соціальне забезпечення [13, с. 34,35]. Відтак, можна стверджувати, що соціальне страхування, вирішуючи питання соціального захисту, також становить структурний блок і доповнює систему соціального

забезпечення, а тому теж відноситься до інструментів, здатних вдосконалювати цю систему загалом і її окремих складових, зокрема пенсійне забезпечення.

В умовах розвитку ринкових відносин у світі «соціальний захист» з боку держави поступово трансформувався в систему захисту, яка становить обов'язок держави і громадянина відповідно. Зокрема, в модель соціальної держави європейських країн закладена відповідальність лише за соціальні ризики при виникненні «форс-мажорних» (невідворотної сили) обставин, при настанні яких громадяни опиняються за межею бідності, мають низький дохід (особливо в сім'ях з дітьми), стають інвалідами або безробітними [124].

Це зумовило появу в складі системи соціального захисту нового поняття «соціальний самозахист» через страхові компанії, банки та інші фінансові установи. Самозахист – це дії особи, що вживаються нею для забезпечення своїх прав. Отже, соціальний самозахист – це активні безпосередні дії самих суб'єктів, спрямовані на ненастання або зменшення негативних наслідків соціальних ризиків [170]. Тобто, на перший план виступає принцип особистої відповідальності громадянина за власний добробут, зміст якого полягає у тому, що кожен повинен зробити усе можливе для підтримання свого життєвого рівня. Як наслідок, національна модель соціального захисту набула наступного вигляду (рис. 1.1):

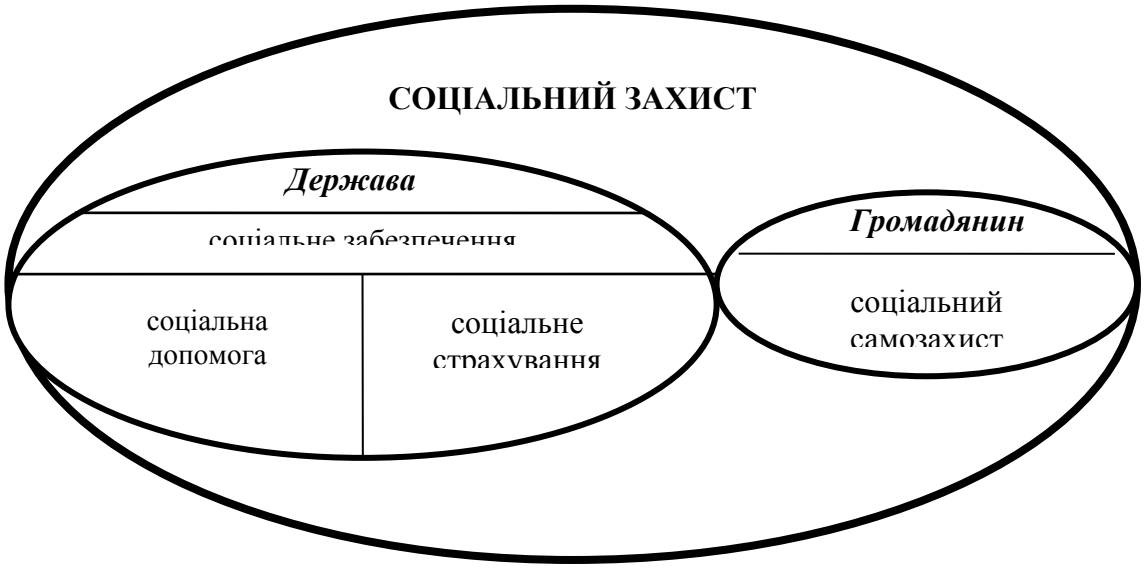

Рис.1.1. Структурні елементи соціального захисту

Джерело: побудовано автором

Наслідком таких трансформацій став необхідним пошук якісно нових шляхів розвитку як окремих складових (в т.ч. пенсійного забезпечення), так і існуючих систем соціального захисту загалом. Це відбулося за рахунок зміни джерел фінансування пенсійних виплат шляхом переходу з розподільчого принципу на накопичувальний з посиленням ролі останнього і зниженням значимості страхової частини, підвищення пенсійного віку, посилення вимог щодо управління ризиками, перегляд тарифної політики пенсійних фондів. У зв'язку з цим, в результаті різноманітних структурних і параметричних реформ упродовж останніх років, як це нами вже зазначалося раніше, конструкт системи пенсійного забезпечення став більш диверсифікованішим [159, с. 364-367], що стане предметом детальнішого дослідження в наступних його частинах. У даному випадку лише зазначимо, що мета побудови нової багаторівневої пенсійної системи полягає у вихованні фінансової відповідальності громадян за стан матеріального забезпечення і власного добробуту по завершенню своєї трудової діяльності [159, 161, 170].

В теоретичному плані зазначений трансформаційний період призвів до появи у понятійних межах соціального самозахисту поняття «пенсійне самозабезпечення». У тлумачному словнику термін «самозабезпечення» означає «самостійно забезпечувати себе всім необхідним, тобто самозабезпечуватися» [77]. Звідси, пенсійне самозабезпечення можна розглядати крізь призму самофінансування – «це здатність, бажання, намагання забезпечити себе доходом на старості через механізм власних накопичень». Тобто, відповідальність за ступінь забезпеченості в літньому віці несе сама особа [159], а основним завданням держави, в такому разі, є створення надійних і привабливих умов для можливості здійснення заощаджень з метою самозабезпечення у пенсійному віці.

Вище викладене, підкреслюючи системні якості пенсійного забезпечення, одночасно визначає потребу розвитку теоретичних підвалин використання системного підходу при дослідженні його сутності і структури.

Актуальність системного розгляду пенсійного забезпечення очевидна і пояснюється низкою переваг, одна з яких в його розгляді як цілісного формування із врахуванням нових якостей, що виникають при поєднанні його елементів. Одночасно не менш значимою є наукова позиція, згідно якої сам об'єкт в цілому може бути представленим багато чисельністю систем з відносно визначеними інтегративними чи системоформуючими якостями [1, с.170-179]. Враховуючи ці позиції важливим є розуміння того, що пенсійна система є як частиною систем вищого порядку (економічної системи, фінансової системи, системи соціального забезпечення тощо), так власне, і сама може бути представлена як сукупність окремих систем нижчого порядку (солідарна система, накопичувальна система тощо).

Подібне розуміння системного підходу, в свою чергу, виявляє важливість наукової позиції, згідно якої при визначенні сутності тієї чи іншої системи доцільно використовувати: 1) структурно-морфологічний підхід, коли система представляється у вигляді інтегрованої цілісності, сукупності змінних, характеристик і сутностей, пов'язаних між собою; 2) функціональний підхід, коли система представляється як організований комплекс засобів досягнення певної цілі, виконання певної функції [60, с. 5]. Подібні висновки, з нашої точки зору, є особливо значимими при з'ясуванні економічної природи і сутності пенсійної системи, форм її інституціоналізації та перспектив ефективного розвитку пенсійного забезпечення, що становлять мету та визначають хід нашого дослідження.

Стосовно реалізації структурно-морфологічного підходу крім позицій, про які тією чи іншою мірою вже йшла мова, важливим представляється звернути особливу увагу на те, що зростаючий інтерес економічної науки до проблем системи пенсійного забезпечення, зокрема в Україні, пов'язаний з цілою низкою факторів. Серед них: негативна наростаюча тенденція старіння населення, порушення балансу між економічно активним населенням та пенсіонерами, зміна парадигми соціального захисту в світі, структурні зміни в економіці, євроінтеграційний вектор руху нашої держави. Сукупність таких

змінних, характеристик і сутностей, пов’язаних між собою, надає особливої складності представлення системи пенсійного забезпечення у вигляді інтегрованої цілісності й одночасно особливої значимості загальнотеоретичних фундаментальних положень для тактичного і стратегічного обґрунтування її ефективного функціонування. У такому аспекті наріжного значення набуває дослідження структури системи пенсійного забезпечення, як складного системного утворення.

Структура, згідно Нового тлумачного словника української мови – це взаєморозміщення взаємопов’язаних частин цілого [78, с.461], а згідно Філософського словника – спосіб закономірного зв’язку між складовими частинами предметів і явищ об’єктивного світу, сукупність істотних відношень між компонентами всередині цілого [184, с. 667]. Це той теоретичний базис, що здатен сприяти формуванню раціональної пенсійної політики. Адже виокремлення у внутрішній структурі системи пенсійного забезпечення окремих рівнів, підсистем як відособленої частини цієї системи за ознакою специфічних форм і методів фінансового забезпечення дозволяє враховувати наявність різних змінних, характеристик і сутностей та відповідно організаційно їх формувати. Такому розумінню повністю відповідає загальне визначення пенсійної системи, яка включає в себе «…все різноманіття фінансових інститутів (державних і недержавних), що здійснюють пенсійне забезпечення населення в країні» [36, с. 189].

Не зупиняючись більш детально на вище зазначеній структурі, як предмету нашого подальшого дослідження, лише зазначимо, що в різних країнах така структура має свої відмінності. Зокрема в Україні виділяють три рівні пенсійної системи (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Структура системи пенсійного забезпечення України

Джерело: побудовано автором

Згідно з чинним законодавством – «перший рівень – реформоване загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, що базується на засадах солідарності, субсидування, здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду. Другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що передбачає акумулювання коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді й фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій та одноразових виплат. Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, що здійснюється за допомогою трьох учасників ринку, а саме компаній зі страхування життя, банків та недержавних пенсійних фондів. Такий механізм ґрунтується на добровільних засадах громадян, роботодавців та їхніх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання застрахованими особами додаткових (понад обов'язкове державне пенсійне страхування) пенсійних виплат» [111].

Окреслені складові системи пенсійного забезпечення визначають загальну характеристику цієї системи у пізнанні її сутності. Однак, не менш теоретично і практично значимим є їх взаємозв'язки, що обумовлюють змістовні зміни в окремих ланках пенсійного забезпечення і обумовлюють потребу виникнення нових інститутів їх реалізації. У такому контексті принциповим, на наш погляд, є те, що всі рівні, підсистеми системи пенсійного забезпечення тісно взаємопов'язані та взаємообумовлені. По-перше, всі вони ґрунтуються на єдиній економічній і політичній основах суспільства, та по-друге, конкретний стан кожної із виокремлених рівнів, підсистем залежить і одночасно впливає на інший, що перетворює систему пенсійного забезпечення в інтегровану цілісність з новими якісними характеристиками. Саме такий погляд на систему пенсійного забезпечення є особливо вагомим, оскільки дозволяє досягти її внутрішньої узгодженості, а відтак, сприяти балансу інтересів у суспільстві, що визначає її ефективність.

Визначення структурних рівнів системи пенсійного забезпечення формує основу для її розкриття як комплексу засобів, що дозволяють досягти встановлених цілей. Перш ніж перейти до теоретичного обґрунтування цього завдання, важливо звернутися до загальної характеристики тих цілей, які стоять перед окремими рівнями системи пенсійного забезпечення і формують основу для вибору напрямів її розвитку. Таку характеристику важливо розпочати саме з цілей її першого рівня - загальнообов'язкового державного пенсійного забезпечення, незважаючи на те, що вона і не становить предмет нашого безпосереднього дослідження і навіть не через взаємопов'язаність усіх рівнів. Саме цей рівень є стратегічним для пізнання сутності та цілей вітчизняної пенсійної системи і не лише в ретроспективі, але й в умовах сьогодення внаслідок об'єктивних і суб'єктивних причин.

Незважаючи на те, що вже в 2004 році Україна запровадила багаторівневу пенсійну систему, суть якої полягала в диверсифікації демографічних, соціальних і економічних ризиків між її рівнями та орієнтації на накопичувальні принципи її фінансування, це не зняло напруженості у

практичному втіленні ефективності цієї системи. При цьому варто мати на увазі, що у світі не у всіх країнах пенсійне забезпечення відіграє важливу роль чи взагалі існує у його розвинених формах, а обмежується піклуванням родини. Це, однак, не знімає вагомості пенсійного забезпечення у вирішенні соціального захисту в інших, зокрема високорозвинених та країнах, що прагнуть такого рівня розвитку, через вдосконалення його організаційно-правових форм.

Те, що сучасні пенсійні системи у різних країнах відрізняються за багатьма ознаками та залежать від рівня і стабільності економічного розвитку й демографічних чинників робить неможливим розробку її універсальної моделі. Остання завжди має національний характер і при цьому постійно адаптується до нової реальності, що жодним чином не спростовує значимості фундаментальних основ, одна з яких втілена у загальних цілях соціального захисту. Пенсійне забезпечення здійснюється у межах системи соціального забезпечення, відтак, теоретичні і практичні засади досягнення його цілей, ролі і розбудови невіддільні від принципів соціального забезпечення загалом.

Гарантія певного прожиткового мінімуму, захист від бідності цілком виправдано відносять до ключових принципів соціального забезпечення. У контексті пенсійного забезпечення це може забезпечити пенсійна система, яка й сьогодні залишається переважаючою у більшості країн світу. Вона заснована на принципі «солідарності поколінь». Наприклад, на Заході вона має назву «Pay as YouGo» (PAYG) – «виплата по ходу», коли пенсії виплачуються із обов'язкових платежів, що надходять від працюючих громадян. З огляду на рівневу ознаку сучасної структуризації пенсійної системи - це її перший рівень. Принцип соціальної солідарності, що означає взаємодопомогу та взаємопідтримку різних поколінь має своїм корінням засадничі моральні цінності людського існування, а тому має залишитися в ряду найпріоритетніших принципів державної соціальної політики та конкретних форм і методів її реалізації.

Однак з огляду на важливість виокремлення головних тенденцій, які здатні та фактично й повинні стати орієнтирами подальшої адаптації до сформованих реалій у соціальних процесах, поступово розгортаються нові конструкти соціального захисту, в основі яких принципи, які включають також участь громадян. «Основою соціальної політики має бути пошук балансу між особистою відповідальністю громадян за власні життя, здоров'я, соціально-економічне становище та саморозвиток і відповідальністю держави за рівень життя її громадян, надання їм можливостей для самореалізації» [71]. Соціалізація, за твердженням Д. Мамаєва, є двосторонній, різноспрямований процес між «…тим, хто здійснює соціалізацію, і тим, хто піддається соціалізації» [65, с. 413-422]. Тут слід повністю погодитися із думкою С. Онишко, що хоча «…вагоме місце у забезпеченні соціального розвитку посідає саме бюджетна політика …це жодним чином не применшує значимості і вагомості й інших складових фінансової політики, зокрема тих, що визначають політику у сферах розвитку людського потенціалу й соціального капіталу, пенсійного забезпечення, страхування тощо.» [82, с. 2-8]. Важливим і цілком обґрунтованим виглядає трактування соціальної політики як «системи взаємовідносин і взаємодій державної влади, що постійно оновлюється, недержавних структур, соціальних груп, соціальних верств суспільства, у центрі яких її головна мета – людина, її добробут, соціальний захист і соціальний розвиток, життєзабезпечення і соціальна безпека населення в цілому» [62, с. 112-118]

Причинам, за яких функціонування вітчизняної пенсійної системи не відображає зазначених прогресивних на сьогоднішній день соціально-орієнтованих тенденцій, буде наведена детальніша аргументація в наступних частинах нашого дослідження. У даному випадку лише можна констатувати нагальну потребу активізації втілення нових конструктивних форм пенсійного забезпечення і поступового їх об'єднання навколо загальних цілей соціальної політики та соціального захисту. Це єдино можливе через поєднання зусиль науковців і практиків, виявлення нових прикмет

економічної теорії, чинників її розвитку та способів застосування, зокрема враховуючи й те, що «відбувся кількісний та якісний перехід на новий рівень використання фінансів в економічній системі держави» [80, с. 124]. Підтвердженням доцільності такої позиції може слугувати те, що сьогодні практично у всіх країнах ведуться широкі дискусії щодо шляхів вдосконалення їхніх пенсійних систем. Зокрема, виділяють три напрями розв'язання накопичених фінансових проблем пенсійних систем, серед яких: «1) збереження у реформованому вигляді державної розподільчої пенсійної системи та одночасне стимулювання розвитку добровільних приватних пенсійних програм; 2) введення багаторівневої розподільчо-накопичувальної пенсійної схеми, що передбачає фінансування з різних джерел; 3) перехід до повністю накопичувальної схеми» [36, с. 196]. У зв'язку з цим перед національними пенсійними системами стоїть важливе стратегічне завдання вибору оптимальної моделі її побудови.

Повертаючись до узгодженості принципів соціального забезпечення і пенсійного забезпечення у контексті перспектив першого солідарного рівня пенсійної системи варто наголосити, що саме через цей рівень фактично реалізується зміст соціального забезпечення, який полягає в захисті від бідності через гарантію певного прожиткового мінімуму. Це підтверджується тим, що в його (солідарний рівень) основу закладено: (1) повне охоплення усіх непрацездатних громадян за рахунок коштів Пенсійного фонду на мінімальному рівні пенсійних виплат та фінансування дефіциту коштів з Державного бюджету; (2) залежність розмірів пенсій від величини заробітку та страхового стажу, що закладено новою формулою нарахування пенсій; (3) надання можливості маневрування часом виходу на пенсію при збереженні загального права виходу на пенсію в 60 років та його економічне стимулювання; (4) поетапне розмежування джерел фінансування пенсій, призначених різними пенсійними програмами та вдосконалення системи адміністрування пенсійного забезпечення.

З викладеного простежується узгодженість пенсійного забезпечення з такими принципами соціальної політики і соціального забезпечення як соціальна солідарність і соціальна справедливість, основою якої в межах пенсійного забезпечення виступає залежність трудових пенсій від трудового вкладу громадян. Це суттєво впливатиме на розвиток пенсійного забезпечення й підвищення його ефективності, зважаючи на взаємопов'язаність усіх рівнів пенсійної системи, про що йшла мова вище. Водночас перспективи розвитку пенсійного забезпечення пов'язуються із переходом від державної соціальної розподільчої системи, яка сьогодні переважає, до державного і недержавного накопичувального пенсійного забезпечення, що вимагає доповнення переліку її системоформуючих принципів принципом індивідуальної соціальної відповідальності, необхідність та зміст якого обумовлюють хід подальшого дослідження.

1.2. Сутнісно-функціональна характеристика накопичувальної складової пенсійного забезпечення як оновленої парадигми соціальних гарантій

Солідарна пенсійна система у зв'язку з її безпосередньою залежністю від демографічного стану, який практично в усьому світі характеризується неухильним зростанням чисельності людей похилого віку, поступово втратила свої переваги гарантування соціального захисту, що вимагало її нагального вдосконалення.

Зважаючи, що у світі формалізація соціального забезпечення практично відбувається за допомогою солідарних систем, багато провідних країн не відкидаючи їх, у сфері пенсійного забезпечення пішли шляхом параметричних реформ. Це відбувалося через підвищення пенсійного віку, зменшення розмірів пенсійних виплат, зміни умов індексації пенсійних виплат, впровадження додаткового рівня пенсійного страхування тощо, хоча конкретний перелік заходів і відрізнявся в окремих країнах [73, с. 84]. Однак,

подібні реформи також не зняли напруги у фінансовому забезпеченні пенсійних виплат. Навпаки, в окремих випадках вона навіть зростала, зокрема в частині соціального незадоволення як з боку економічно активних громадян, так і з боку отримувачів пенсійних виплат.

Це свідчило про необхідність інших, більш економічно обґрунтованих підходів до реформування пенсійних систем. В цьому руслі висловлювалася думка, що однією із причин прорахунків сучасної фінансової практики є недостатня інтегрованість пенсійної системи «…до діючої системи суспільних відносин з метою формування балансу інтересів учасників пенсійної системи та спроможністю держави їх реалізувати» [81, с. 248-257]. Мова йшла про недостатньо чітке усвідомлення та послідовну реалізацію місії пенсійної системи, що перешкоджало формуванню оновленої правосвідомості в суспільстві щодо пенсійної реформи.

Тобто, незаперечним залишалось те, що розподільчий принцип, який лежить в основі солідарної пенсійної системи (в умовах демографічної і перманентних фінансових криз, що призводять до хронічного дефіциту Пенсійного фонду), потребує перегляду з позиції його здатності забезпечувати пенсійні виплати і вирішувати питання соціального захисту.

У такому контексті однією із необхідних змін може стати більш широке використання потенціалу недержавних і ринкових інструментів. Реально це означатиме поступову та часткову передачу відповідальності за отримання пенсійних виплат від держави до громадянина (що не суперечить принципам побудови соціально-орієнтованої держави), а також ширше і ефективніше використання ринкових інструментів з метою зростання пенсійних нагромаджень. У світлі використання парадигмального підходу (парадигма як концептуальне ядро, картина світу [134]), що займає визначальне місце у пізнанні суспільних процесів і явищ, втілення означених заходів фактично означатиме зміну парадигми, на якій ґрунтується пенсійне забезпечення. Тобто, на зміну парадигмі перерозподілу та споживання через реалізацію солідарного принципу має прийти парадигма соціальних гарантій,

здатна гарантувати більш високий рівень пенсійних виплат й одночасно сприяти вищим темпам економічного зростання. Для доведення вагомості подібної постановки питання та доцільності її подальшої реалізації існує потреба глибшого розгляду ролі парадигмального підходу у розв'язанні проблем пенсійного забезпечення, зокрема щодо такої детермінанти його розвитку як накопичувальна.

Важливо зазначити, що відомий методолог науки Т. Кун під парадигмою розумів «…визнані всіма наукові досягнення, які протягом певного часу дають науковому співтовариству модель постановки проблем і їх рішень» [58, с. 17], а також те, що вона виконує дві функції: пізнавальну (суть якої в отриманні нових знань) та нормативну (встановлення нових норм для наукового співтовариства, під якими розуміють методи наукового дослідження). Саме під таким кутом зору і важливо надати сутнісно-функціональну характеристику накопичувальній складовій пенсійного забезпечення як новій парадигмі соціальних гарантій, яка, в свою чергу, продукує нові засади наукового пізнання, «…реалізує підходи, обґрунтовані не лише системним аналізом, а й онтологією, і спирається на арсенал наукових категорій, понять і законів, розроблених діалектикою» [197, с. 97]. Це, на наш погляд, і сформує ту теоретичну основу, що здатна забезпечити реальну ефективність пенсійного забезпечення.

Уявлення і підходи у сфері соціального захисту, які сформувалися на основі принципів перерозподілу та споживання, перестають відповідати реаліям сьогодення. Основою соціальної політики, зазначається у щорічному Посланні Президента України, має бути «пошук балансу між особистою відповідальністю громадян за власні життя, здоров'я, соціально-економічне становище та саморозвиток і відповідальністю держави за рівень життя її громадян, надання їм можливостей для самореалізації» [71, с. 108]. Саме на такому шляху з'являється реальна можливість формування нової траєкторії розвитку пенсійного забезпечення через формування додаткової до

солідарної пенсії, тобто, за рахунок участі в індивідуальних пенсійних програмах.

Відтак, оновлена парадигма пенсійного забезпечення характеризується тією особливістю, що вона є наслідком радикальних змін істотних умов, у яких буде функціонувати пенсійне забезпечення. Водночас вона не змінює стратегічну цінність попередньої парадигми, навпаки, примножує її можливості. Як і попередня парадигма, вона спрямована на ефективність, відображає панівну ідеологію щодо напрямів суспільного розвитку, поєднуючи принципи солідарності з саморегулюванням і самозабезпеченням. Її слід визнати досконалішою, адже вона крізь призму нової соціально-економічної реальності враховує вимоги і людини, і часу.

Через розвиток оновленої парадигми пенсійного забезпечення стало реальністю перетворення пенсійного забезпечення у більш складну систему, що поряд із солідарною включає також накопичувальну підсистему. При цьому конкретне наповнення останньої та механізми реалізації її елементів вимагають адаптації існуючих теоретичних основ для забезпечення переходу від одного до іншого стану розвитку в напрямку його якісного вдосконалення.

Це означає, що незаперечним у підходах до пізнання явища пенсійного забезпечення постає використання поряд із парадигмальним також системного підходу. Саме цей підхід до сприйняття пенсійного забезпечення закладає перспективи для трансформаційних змін не лише у системі такого забезпечення в цілому, але й в усіх її складових: солідарній і накопичувальній. Цим відхиляється вузьке розуміння пенсійного забезпечення лише у межах його солідарної складової та активізуються пошуки об’єктивних пропорцій, динамічної рівноваги між усіма складовими.

У наукових працях, виходячи із глибини положень, які розкривають сутнісний зміст та значення системного підходу пізнання, наголошується, що для більш точного та об’єктивного представлення фінансових процесів та виявлення притаманних їм закономірностей важливим на макрорівні є

виділення системи із середовища за обраною ознакою, а на мікрорівні – виявлення системних якостей у виділеній системі [60, с. 5]. Переломлюючи ці положення до накопичувальної системи пенсійного забезпечення, важливим є обидва підходи: на макрорівні – це виділення накопичувальної системи пенсійного забезпечення із загальної пенсійної системи, а на мікрорівні – це виявлення системних якостей і потенціалу в підсистемах накопичувальної системи пенсійного забезпечення для збереження системної якості загальної системи, що в підсумку покликане бути основою її ефективного функціонування.

Практика світового досвіду засвідчує існування значної кількості схем пенсійного забезпечення, які формують його загальну систему. При цьому в окремих країнах можливі різні варіанти: поєднання в системі декількох схем або обмеження лише однією схемою, про які детальніше мова буде йти у наступних частинах дослідження. Для розуміння змісту вище зазначених схем та виявлення основ їх теоретичного обґрунтування доцільно скористатися класифікацією, запропонованою С. Рудаком, а саме їх поділу за трьома рівнями [125, с. 143-144]. Перший – обов'язковий, що формується шляхом перерозподілу та включає цільову, базову та мінімальну пенсії. Другий - обов'язковий і третій – добровільний (приватний), що поєднані спільною характеристикою – накопичувальний рівень. Саме в їх основі (другий і третій рівень) лежать заощадження, а розподіляються ці схеми, насамперед, залежно від адміністратора: державного органу чи фінансової установи. При цьому виділяють чотири типи пенсійних схем: а) з номінальними персоніфікованими рахунками; б) з обліком накопичених балів; в) з визначеними виплатами; г) з визначеними внесками. Таким чином, реалізація системного підходу до організації пенсійного забезпечення (у контексті різноманітності його умов та фінансових інструментів) містить потенціал для його збалансованого розвитку, однак для його реалізації необхідне поглиблення теоретичних положень і розробка практичних

рекомендацій у межах визначеної фінансової стратегії щодо накопичувального рівня у його обов'язковій і добровільній формах.

Актуальність накопичувальної складової пенсійного забезпечення, її інноваційність ставлять особливі вимоги до з'ясування її сутнісно-функціонального наповнення, особливо зважаючи на довгостроковість даного проєкту реформування пенсійної системи. Для розкриття сутнісної характеристики особливо значимими є парадигмальний і системний підходи, що дозволяють, як це показано вище, висвітлити об'єктивно-суб'єктивну сторону накопичувальної складової пенсійного забезпечення та надати їй структурно-функціональну характеристику.

Потенціал накопичувальної складової пенсійної системи ґрунтується на принципі індивідуальної відповідальності (пенсійного самозабезпечення) і реалізується через фінансування пенсії самим працівником за рахунок частки заробітної плати та інвестиційного доходу. Сутнісне наповнення такої системи становить механізм «накопичення», який полягає в акумуляції, збереженні та примноженні пенсійних внесків і їх подальшу трансформацію у пенсійні виплати. Тобто відбувається специфічний довготривалий інвестиційний процес з формуванням пенсійних накопичень і їх поступовим нарощуванням на першому етапі за рахунок прибутку від інвестування, а наступною останньою стадією є споживання пенсійного продукту у вигляді пенсійних виплат. В контексті предметної області нашого дослідження це означає, що накопичувальна система пенсійного забезпечення вміщає в собі дві складові – соціально-захисну та економічну. Якщо соціально-захисна складова вирішує завдання додаткового державного пенсійного забезпечення застрахованих осіб – учасників накопичувальної пенсійної системи, то в економічну складову через інвестиційну функцію закладено вирішити завдання накопичення страхових пенсій.

Ці дві складові проявляють себе по різному. Якщо соціально-захисна складова відтермінована в часі (почне давати реальний ефект лише після здійснення перших пенсійних виплат, по досягненні пенсійного віку

«найстаршою» групою застрахованих осіб, тобто через 32 роки) [183, с. 132], то прояв економічної відчутний відразу - зростання вкладень населення в накопичувальні пенсійні програми спричиняє, за ланцюговим ефектом, зростання інвестицій в реальний сектор економіки.

Відтак, можна зазначити, що накопичувальна складова пенсійної системи переймає на себе частину соціальних функцій держави щодо громадян, які досягли пенсійного віку. Таким системам також властивий принцип «солідарності», а саме «горизонтальної солідарності» (солідарності в межах кожного покоління) [10], що ще раз підтверджує тезу про взаємоузгодженість всіх рівнів і підсистем системи пенсійного забезпечення.

Повертаючись до функціональної характеристики накопичувальної складової пенсійного забезпечення, коли ключовою ознакою виступає її функція, все вище зазначене свідчить, що першочергового значення набувають: функція участі працюючого населення в індивідуальних накопичувальних пенсійних програмах на основі розподілу й використання їх доходу на потреби майбутньої пенсії, соціально-захисна функція, інвестиційна, функція збереження і примноження пенсійних накопичень, що загалом здатні дати оцінку фінансової стійкості системи пенсійного забезпечення.

В контексті структурно-функціональної характеристики накопичувальної складової системи пенсійного забезпечення, на нашу думку, важливим є положення, згідно якого «…функціональний підхід до визначення сутності фінансової системи обов'язково несе в собі діалектичну єдність таких понять як «функція», «механізм», «форма організації»; з одного боку, механізм є формою або способом організації функцій, що виконуються системою, з іншої, сама система організує такі відносини» [60, с. 6-7].

Формами організації накопичувальної системи пенсійного забезпечення згідно чинного законодавства [111, 119] є:

- обов’язкова, основу якої становить накопичувальна система загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, реалізується через функціонування Накопичувального пенсійного фонду України

- добровільна, яка ґрунтується на недержавному пенсійному забезпеченні і реалізується через діяльність фінансових інститутів – недержавних пенсійних фондів, страхових компаній і банків.

З огляду на рівневу ознаку сучасної структуризації вітчизняної пенсійної системи - це її другий і третій її рівні, які відрізняються суб’єктивним складом, але мають спільну мету - забезпечення адекватного і достатнього рівня пенсійних виплат й одночасного сприяння темпам економічного зростання країни. Місце накопичувальної системи пенсійного забезпечення у вітчизняній пенсійній системі відображено на рис. 1.3.

Виходячи з того, що пенсійна система є складною, відкритою, адаптивною, інтегрованою системою, яка складається з декількох рівнів і підсистем, що постійно розвиваються, вдосконалюються, взаємодіють одна з одною і зовнішнім середовищем, важливою складовою побудови і функціонування такої системи є встановлення її вихідних принципів:

- справедливості (рівні права на пенсію для всіх учасників системи);
- прозорості (забезпечення поінформованості населення про основні напрями пенсійної політики та формування розуміння забезпечення єдиних для всіх, уніфікованих і прозорих правил пенсійного забезпечення);
- збалансованості (урівноваженість пенсійної політики на всіх рівнях системи пенсійного забезпечення);
- ефективності (забезпечення економічних інтересів тріади - держави, підприємницьких структур, громадянського суспільства);
- системності і комплексності (вплив держави повинен мати системний характер, з використанням всього арсеналу засобів та інструментів, що є в її розпорядженні);
- адекватності (відповідність державного впливу сучасному етапу соціально-економічному розвитку країни);

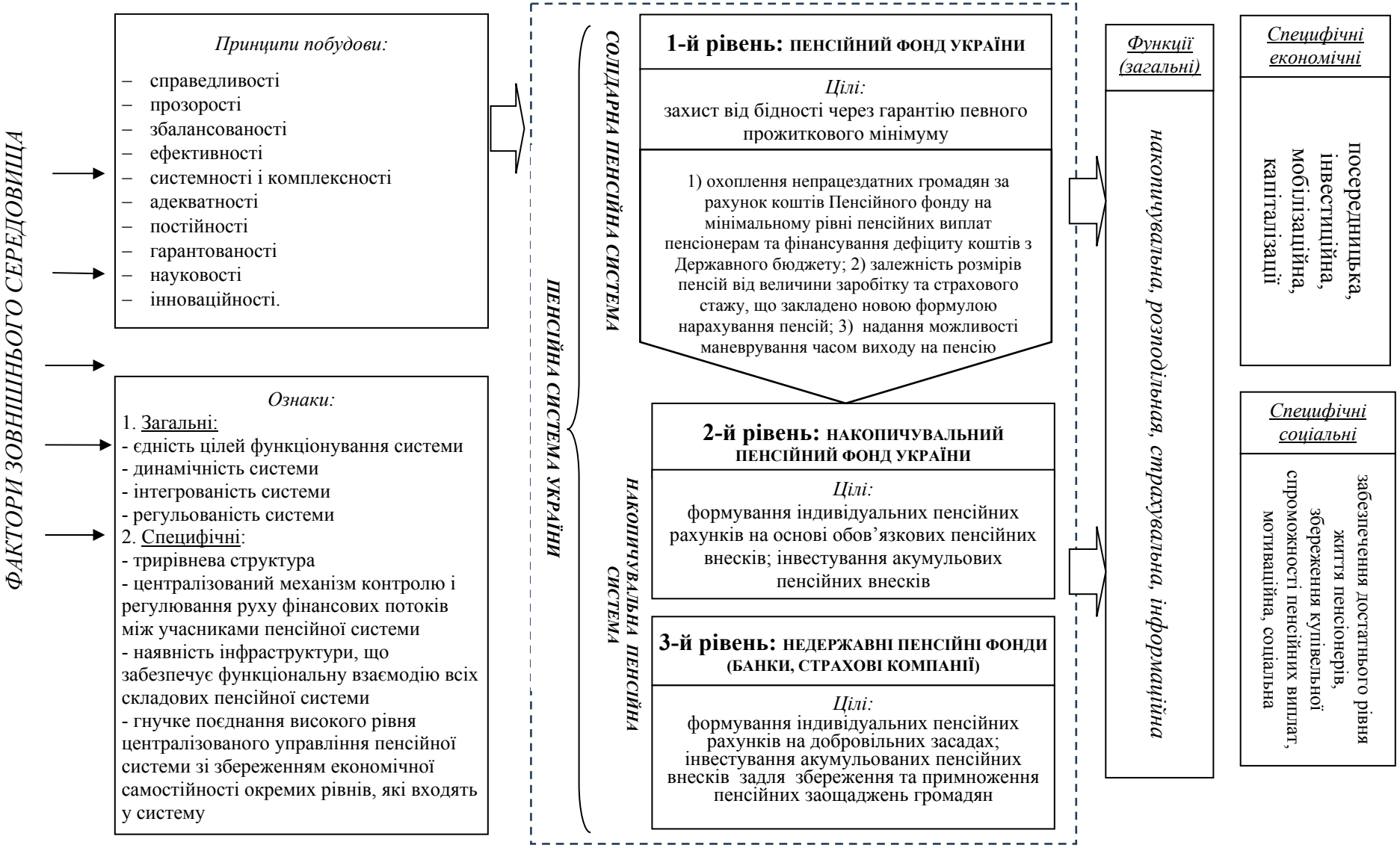

Рис. 1.3. Сутність накопичувальної пенсійної системи як складової частини пенсійної системи України

Джерело: розроблено авторкою

- постійності (досягнення стратегічних цілей, поточних та оперативних цілей у нерозривному зв’язку);

- гарантованості (соціальні зобов'язання держави перед своїми громадянами забезпечується розробкою відповідних програм, наданням гарантій і збереженням прав);

- науковості (наукове обґрунтування розроблених програм і внесених змін);

- інноваційності.

Таким чином виникає проблема пошуку чіткого механізму, який дозволить втілити ці принципи з найбільшою ефективністю.

Не зважаючи на те, що в сучасному глобалізованому світі питання стратегії і тактики розвитку пенсійних систем з урахуванням світових трендів надзвичайно актуалізуються, в Україні відсутня єдина державна концепція, адекватна сучасному економічному розвитку держави, тобто залишаються невизначеними коротко-, середньо- і довгострокова перспективи розвитку системи пенсійного забезпечення, відсутня дорожня карта реформи, а здійснювана пенсійна політика є лише набором відокремлених заходів, які не мають системного характеру. Фактично, в Україні діє варіант Концепції подальшого проведення пенсійної реформи від 2009 р., яку передбачалося реалізувати до 2017 р.

В Енциклопедії державного управління поняття «концепція» трактується як «спосіб розуміння, трактування процесів або явищ; <…> доктрина, теоретичний напрям або підхід, провідна ідея; форма провідного ідейного задуму під час формування державної політики або розробленого й затвердженого в установленому порядку документа. Як провідний ідейний задум, концепція визначає стратегію дій у здійсненні реформ, програм, планів дій здебільшого на національному рівні. У державному управлінні вважається доцільним попередньо розробляти науково обґрунтовану концепцію усіх значущих політичних та законодавчих рішень» [24].

Базовою основою удосконаленої Концепції побудови системи пенсійного забезпечення має стати оновлена соціальна парадигма. В період, коли йде руйнація існуючих форм соціальних відносин, розшарування суспільства, переоцінка цінностей, відживають старі проєкти, така концепція має стати фундаментом і орієнтиром розвитку пенсійної сфери. Важливим є те, що вона має передбачати і реформування системи пенсійного забезпечення, і вирішення гострих проблем у цій сфері.

Тобто, Концепція розвитку системи пенсійного забезпечення є узагальненим ідеологічним задумом, який відображає сутність і механізм реалізації всіх етапів процесу становлення і розвитку суспільно обумовленої якісно нової пенсійної моделі, які в сукупності забезпечать досягнення мети. Розробка концепції повинна охоплювати 2 етапи, які включають: механізм її формування та механізм реалізації (рис 1.4), кожен з яких, в свою чергу, складається із певних елементів.

Рис. 1.4. Схема розробки концептуальних засад

Джерело: побудовано автором за [24]

Враховуючи наведені положення, можна запропонувати наступний алгоритм розробки стратегічного прєктування розвитку накопичувальної системи пенсійного забезпечення як складової пенсійної системи, яке

складається із взаємопов’язаних блоків, кожен з яких є початковим етапом для наступного (рис. 1.5).

Перший блок - аналітичний, який пов’язаний з дослідженням стану та сучасних тенденцій розвитку системи пенсійного забезпечення.

Другим блоком є діагностування проблем на основі проведеного аналізу.

Третій блок – формування стратегії розвитку системи пенсійного забезпечення, яка передбачає концептуальне, теоретично підготовлене планування розвитку пенсійної системи, розраховане на перспективу. В ній визначаються мета, завдання, інструменти досягнення мети, окреслюються очікуванні результати формування концепції розвитку пенсійної системи, що ґрунтується на певній парадигмі і складається із сукупності пов’язаних між собою положень.

Четвертим елементом схеми є розроблення форм та методів реалізації розробленої стратегії.

П’ятий блок стратегічного проєктування розвитку системи пенсійного забезпечення передбачає формування дорожньої карти. Це фактично матриця розвитку, яка деталізує заходи, визначені в стратегії, встановлює певні часові рамки, але при цьому залишає простір для постійного доопрацювання, кореляції та доповнень. Кожний пункт дорожньої карти потребує детальних експертних обговорень, ретельних розрахунків та оцінки ризиків, з'ясування громадської думки.

Шостий блок становлять індикатори досягнення цілей, ключові «маяки», за допомогою яких здійснюється оцінювання і визначається рівень успіху щодо виконання окремих завдань стратегічного плану, досягнення очікуваних результатів. Вони є базовим для вимірювання результативності і дають змогу оцінювати поточні результати у досягненні цілей та виявляти пріоритетні проблеми, що підлягають розв’язанню.

Ціллю сьомого блоку є коригування стратегії розвитку в разі відхилення досягнутих результатів від запланованих.

Рис. 1.5. Алгоритм стратегічного проєктування розвитку накопичувальної системи пенсійного забезпечення

Джерело: складено автором

Тому, основним завданням на сучасному етапі розвитку є ґрунтовне розроблення та послідовне планомірне проведення довгострокової програми, яка б спиралась на концепцію адаптації бажаних інституційних новацій в сфері пенсійного забезпечення до реально діючих офіційних, а, головне, неофіційних, негласних інституцій, які формувалися століттями і є невід'ємною, цивілізаційно визначеною складовою соціально-економічного і соціокультурного життя країни Соціальна значущість накопичувальної системи обумовлює ретельність у розробці концептуальних засад її впровадження та покладає на уряд додаткову відповідальність щодо наслідків таких кроків.

Формування ефективних та сучасних інститутів пенсійного забезпечення на сьогоднішній день знаходиться лише на початковій стадії. Це пов’язано із: непослідовністю проведення пенсійної реформи; відсутністю політичної волі у правлячих еліт взяти на себе відповідальність за негативні наслідки реформи (якщо вони виникнуть); складною економічною ситуацією;

високим рівнем тінізації економіки; хронічним дефіцитом бюджету Пенсійного фонду і як наслідок великими витратами Державного бюджету України на його покриття; значною кількістю законодавчих актів щодо нарахування і виплати пенсій різним категоріям населення; нагромадженням доплат, надбавок та привілеїв у системі пенсійного забезпечення, що підривають її фінансовий стан. На початку своєї незалежності Україна не спромоглася прийняти загальнодержавну доктрину формування ефективних інститутів пенсійного забезпечення, насамперед недержавних інститутів як найважливішого компоненту додаткового накопичення доходів при виході на пенсію, що безпосередньо пов'язаний із системою заробітної плати, демографічною політикою та політикою на ринку праці. В підсумку, цим пояснюється відсутність чітко сформованих цілей і програм дій у даній області.

Слід погодитися з думкою, що «спонтанний процес формування інститутів ринкового середовища та неузгодженість взаємодії між ними стали основною причиною незадовільних результатів на початку становлення держави та зумовили складності в кризовий період розвитку України» [47, с. 79-85]. Тому ключовим завданням на сучасному етапі соціально-економічного розвитку нашої держави є побудова збалансованої європейської моделі багаторівневої пенсійної системи, основу якої становить накопичувальна система пенсійного забезпечення як новий пенсійний інститут. Для ефективного її запровадження та функціонування насамперед необхідно формування її основних фінансових інститутів, регламентування їх діяльності, визначення повноважень і особливостей фінансових взаємовідносин між ними щодо зберігання і використання пенсійних активів учасників системи.

Характерною рисою накопичувальної пенсійної системи, як нами вже зазначалося, є її дуалістичний характер. З одного боку вона виступає як соціальний інститут, а з іншого – як джерело довгострокових інвестицій. Зважаючи на це, можна виділити переваги та недоліки системи (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Переваги та недоліки накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

ПЕРЕВАГИ	НЕДОЛІКИ (потенційні загрози)
- зменшення соціальної напруги в суспільстві; - посилення страхових принципів; - підвищення незалежності пенсійної системи від демографічних чинників; - збільшення розміру пенсійних виплат; - підвищення фінансової грамотності населення; - зростання мотивації населення для участі у системі недержавного пенсійного забезпечення; - зменшення фіскального навантаження на роботодавців; - акумулювання значних обсягів фінансових ресурсів – створення джерела довгострокових інвестицій в національну економіку	- висока залежність системи від економічного та фінансового стану держави; - відволікання фінансових ресурсів з солідарної системи (на початковому етапі); - підвищені розміри на адміністрування системи; - наявність ризиків зміни вартості активів у бік зменшення; - залежність від інфляційних процесів; - відсутність врахування гендерних аспектів; - наявність ризиків невмілого управляння пенсійними накопичуваннями; - політичні ризики використання коштів для цілей фінансування дефіциту бюджету; - високі витрати, пов'язані із запровадженням накопичувальної системи

Джерело: складено автором [227]

Успішне здійснення пенсійного реформування передбачає пошук та систематизування чинників, що впливають на систему накопичувального пенсійного забезпечення та її інституціонального середовища, а також можливостей і варіантів переходу на якісно новий рівень розвитку, орієнтованого на посилення соціального захисту населення. До чинників формування накопичувальної системи пенсійного забезпечення (рис. 1.6) можна віднести політичні, правові та економічні правила гри, а також соціокультурні чинники [45].

Рис 1.6. Ключові чинники формування накопичувальної системи пенсійного забезпечення

Джерело: складено автором [227]

Складовою накопичувальної системи пенсійного забезпечення є накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (ІІ рівень пенсійної системи), яка вимагає ретельності підходів до її запровадження. До компонентів функціонування обов'язкового накопичувального рівня пенсійної системи можна віднести:

- прийняття базового законодавства;
- тип функціональної моделі;
- окреслення базових параметрів системи (час введення, суб'єкти, коло платників пенсійних внесків та розмір таких внесків, права та обов'язки суб'єктів системи, механізм захисту пенсійних активів, напрями їх інвестування тощо).

Однією з передумов запровадження ІІ рівня пенсійної системи є створення відповідної системи нагляду, контролю та регулювання, яка змогла б надійно захищати права її учасників. Це вимагає прийняття законодавства за прикладом країн Європейського союзу для консолідації наглядових функцій і встановлення інституційної спроможності регулятивного органу та його повноважень («Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо консолідації функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг» (№ 2413а, № 1069-2, або так званий «спліт») та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту інвесторів від зловживань на ринках капіталу» (№ 6303-д)). Насьогодні уже прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг» від 12.09.2019 р. № 79-IX, але, на жаль, другий нормативний акт щодо захисту інвесторів від зловживань на ринках капіталу знятий з розгляду).

Серед сукупності базових параметрів обов'язкового накопичувального рівня пенсійної системи особливу увагу привертають ті, що визначають коло платників пенсійних внесків та розмір таких внесків. У цих питаннях положення Закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та законопроектів, що знаходяться на розгляді у Верховній Раді подібні: учасниками системи, а відповідно, і платниками є працююче населення, а розмір внесків варіюється в межах - 2% (чинне законодавство) до 15% (законопроекти) з усієї суми доходів учасників системи.

Обов'язковість системи націлена на якнайповніше залучення всього економічно активного населення, підкреслюючи його особисту відповідальність за власний добробут у старшому віці. Утім, в межах визначених умов, слід не забувати про інші, антропогенні, ризики, а саме: втрата роботи, настання хвороби чи інвалідність, до яких особливо вразливими є бідні прошарки населення. Для України ця проблема є особливо гострою, оскільки значна частина працездатного населення, певною

мірою навіть зайняте населення в офіційній економіці, все ще залишається бідною.

Наявність механізму захисту пенсійних накопичень і державних гарантій – один з ключових моментів введення накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Враховуючи, що система є обов’язковою для участі, ініційована державою, законодавчо закріплені механізм введення і умови, відповідальність за макроекономічний розвиток є прерогативою уряду, головним гарантом збереження пенсійних накопичень громадян має бути саме держава. Немає доцільності і перспектив у здійсненні пенсійного реформування, якщо населення країни не буде впевнене у збереженні своїх пенсійних заощаджень. Скоріше, навпаки, «у разі недовіри до пенсійної системи будь-які відрахування будуть сприйматися як марна трата грошей у кращому випадку, а в гіршому - як прагнення держави збагатитися за рахунок своїх громадян» [124]. Справжній захист передбачає надійне «фізичне» зберігання через інвестування коштів, щоб за рахунок такого інвестиційного доходу можна було б компенсувати їх інфляційне знецінення та різні адміністративні витрати, пов’язані із зберіганням чи управлінням.

Не менш проблемним і відповідальним питанням постає ефективність накопичувальної пенсійної системи через: (1) високий рівень інфляції і, як наслідок, - можливе знецінення пенсійних заощаджень; (2) інвестиційні ризики, пов'язані з недостатньою кваліфікацією управляючих компаній; (3) ймовірність фінансових зловживання та рівень корупції в країні, (4) недостатню обізнаність населення щодо функціонування накопичувальної пенсійної системи; (5) низький рівень довіри до державних органів та відсутність як такої до недержавних пенсійних інститутів.

Тому, основними принципами побудови в Україні другого рівня системи пенсійного страхування мають стати:

- мінімізація адміністративних видатків учасників системи за рахунок досягнення ефекту «економії від масштабу»;

- мінімізація видатків держави на нагляд;
- забезпечення контролю зі сторони держави за сплатою внесків;
- забезпечення прозорості і зрозумілості системи для учасників;
- зменшення ризиків втрати пенсійних активів;
- забезпечення конкуренції в сфері управління активами

Важливо враховувати, що при розробці та формуванні системи інститутів механічне копіювання позитивного досвіду інших країн майже ніколи не було успішним. Це пов'язано з тим, що копіюються конкретні успішні інститути, які носять ефективний характер в одній ситуації та мають зовсім непередбачувані наслідки за інших умов. Необхідно проектування нових інститутів, які виконують ті самі функції, але сумісні з особливостями національного соціального та культурного капіталу, носіями яких виступають саме неформальні інститути.

Варто відмітити, що поведінські прояви в межах пенсійних відносин залежать від багатьох факторів. До числа основних можна, зокрема, віднести ментальність, а також особистісне сприйняття та оцінку громадянами тих чи інших елементів даних відносин. Можна погодитись з твердженням Ю. Коваленко, за яким економічна ментальність віднесена до категорії обумовлюючої економічну сферу життєдіяльності людини, об'єднуючу при цьому як свідомі поведінські моделі та алгоритми, які спрацьовують автоматично на підсвідомому рівні [48]. Підкреслимо, що джерелом основних поведінських реакцій в сучасних пенсійних питаннях є стереотипи попередніх відносин (соціальної допомоги та забезпечення), де основна відповідальність за матеріальну підтримку людей похилого віку лежала на державі. Завдяки введенню страхового пенсійного механізму стало можливим перенесення означених акцентів до сфери особистої відповідальності за формування власних пенсійних активів, до чого переважна частина населення не готова і не схильна. Означена обставина викликає стрес, незадоволення та недовіру до пенсійних нововведень [32, с. 289]. Для вироблення і закріплення позитивних психологічних проявів по

відношенню до нових елементів пенсійної системи, перетворення їх в усталені норми поведінки потрібен тривалий період часу та певні передумови. Це обумовлює необхідність у формуванні прилаштованого до нового пенсійного механізму менталітету певних рис характеру, що наведено в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Основні риси характеру, необхідні для формування менталітету, придатного до свідомого сприйняття трирівневої пенсійної системи

Риси характеру	Відбиття в межах пенсійних відносин
Раціональність	Здатність виваженого підходу в оцінці ризиків та зисків при аналізі та оцінці альтернативних варіантів пенсійного страхування
Відповідальність	Здатність взяти на себе відповідальність за прийняття рішень в питаннях застосування диверсифікованих джерел формування пенсійних активів, контроль за ефективністю реалізації пенсійного плану та вплив на нього
Передбачливість	Здатність оцінювати інформацію та планувати дії по формуванню пенсійних активів у довгостроковій перспективі
Обачливість	Здатність співвимірювати та оцінювати можливості отримання зиску з потенційними ризиками
Зацікавленість	Здатність до опанування та застосування на практиці необхідних фінансових знань в організації власного пенсійного страхування
Далекоглядність	Здатність до поєднання довгострокового планування особистих життєвих обставин та власного пенсійного страхування

Джерело: [32]

Люди повинні усвідомлювати пропоновані зміни, розуміти необхідність, підтримувати їх і, наостанок, вміти адаптуватися до них. В цьому питанні може допомогти імплементація зарубіжного досвіду щодо проведення заходів з формування знань чи підвищення рівня пенсійної свідомості населення. Прикладом може слугувати Чилі, яка використала ряд політичних, соціальних та економічних заходів, націлених на підтримку дій уряду. Франція, Ірландія, Норвегія, Німеччина, Великобританія з метою досягнення консенсусу у суспільстві створили спеціальні комісії з питань пенсійної реформи і залучили до обговорення громадськість [124].

Угорським вченим Я. Корнаї свого часу було запропоновано наступний алгоритм соціальних реформ: «Доцільно було б почати з публікації ретельного і виваженого дослідження, що представляє зацікавленим сторонам та громадськості широку і різноманітну картину зарубіжного досвіду, об'єктивний аналіз основних альтернативних рішень, їх переваг і недоліків. Після всього цього можна було б опублікувати власні пропозиції уряду, забезпечені доводами на користь їх прийняття. Після публікації дослідження й урядових пропозицій слід було б організувати громадське обговорення альтернатив». Як результат, констатує Я. Корнаї, «ми мали б проект, що базується на міцних підставах і користується громадською підтримкою» [55].

1.3. Еволюція недержавного пенсійного забезпечення в контексті реформування пенсійної системи

Дослідженню стану пенсійної системи, історії її виникнення та розвитку присвячено праці багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких праці: Б. Надточія, В. Воскобойнікова, Ганслі М. Теренса, Е. Каплана, М. Мак Таггарта, В. Роїка та інші. Однак аналіз літератури, в якій тією чи іншою мірою порушена проблема становлення пенсійного забезпечення, засвідчує, що питання зародження недержавних пенсійних фондів й інших елементів накопичувальної системи пенсійного забезпечення нерідко залишилася поза увагою науковців. Цьому можна знайти пояснення, адже упродовж майже століття пенсійна система функціонувала на засадах солідарності поколінь. Так, протягом вісімдесяти років уряду СРСР вдавалося забезпечувати виплату відносно пристойної пенсії, зважаючи, що: економічна система країни не перебувала в стані кризи, була сприятливою демографічна ситуація, існувала загальна трудова повинність, а масштаби неформальної зайнятості були незначними й практично не існувало ухилень від сплати податків. Нагальна потреба, за низки об'єктивних причин, мова

про які вже йшла вище, втілення накопичувальних принципів фінансування пенсійного забезпечення виникла відносно недавно. В першу чергу, це стала демографічна криза, яка торкнулася не лише України або країн постсоціалістичного табору, але й країн із розвиненою економікою, спровокувала кризи в солідарній системі пенсійного забезпечення. Адже, пенсійна система поточних виплат, солідарний принцип фінансування пенсій, можливі лише за умови реального перевищення чисельності молодих працівників над кількістю пенсіонерів. У розрізі окремих країн різниця у сформованій ситуації полягала тільки в тому, що для капіталістичних країн накопичувальна система (в тій чи іншій її формі) – це, врешті-решт, просто один із способів забезпечення старості, а для України - це абсолютно нове явище.

Повертаючись до еволюції системи пенсійного забезпечення, відображеної в наукових джерелах, можна віднайти лише окремі положення щодо накопичувальної пенсійної системи і єдиної думки щодо її історичного походження не існує. Аналіз літературних джерел дозволяє виділити декілька підходів до історії зародження такої пенсійної системи, які можна згрупувати за територіальною ознакою в наступні групи (табл. 1.3):

Не важко помітити із наведеної інформації, що перші прототипи сучасних недержавних пенсійних фондів були створені в тій чи іншій формі ще у XVIII - XIX ст. Індустріалізація перетворилася в ключовий чинник створення системи таких фондів. До початку урбанізації й індустріалізації основну підтримку люди похилого віку одержували від своїх родин та церкви. Первинною формою пенсійного страхування була взаємодопомога, яка мала характер добровільного страхування і не могла задовольняти особливо малозабезпечене населення [89].

Ідея допомоги в середньовіччі знайшла своє втілення за рахунок створення купецьких гільдій, а трохи пізніше за рахунок створення цехів. Такі гільдії, в різних країнах, виникали в різні періоди, а саме: в Англії – X-XI століття, в Німеччині – XI-XII століття, в Данії – XII століття [90].

Таблиця 1.3

Еволюційні форми недержавного пенсійного забезпечення

№ п/п	Країна походження	Вид	Рік створення	Автор
1	Італія	банк→ спец. пенсійний фонд	1779	[98]
2	Англія	недержавний пенсійний фонд	друга пол. XVII - XVIII ст..	[28]
3	США	перша пенсійна схема→прообраз НПФ	1875	Партин Г.О., ТивончукО.І. [87]
				ПересадаА.А., Коваленко Ю.М. [185]
		перший сучасний НПФ	1950	Партин Г.О., Тивончук О.І. [87]
4	Україна	пенсійні емеритальні та страхові каси	1859, м.Київ	Воскобойников В. [16]
			(друга пол. XVIII ст.)	Папієв М., Ткач О. [86]
				Румянцева С. [127]
				Талатай Х. [138]

Джерело: складено автором

Середньовічні цехи виступали як релігійними, так і соціальними та економічними союзами. Цехи допомагали власним учасникам у разі настання страхових випадків або у випадку смерті, або у зв'язку із втратою працездатності, що пов'язано з настанням старості. Саму ідею страхування, як колективної організації, закріпили дані форми страхування.

Епоха індустріального періоду характеризувалася значною кількістю населення категорії незайнятого працездатного. Як наслідок відсутності допомоги і підтримки зі сторони гільдій, цехів чи приходів, виникала нова форма взаємодопомоги, а саме добровільне страхування (Франція – «робочі союзи», робочі общини, Англія – «дружні общини»). Варто зазначити, що саме добровільне або приватне страхування, передувало становленню загальноохоплюючої системи державного соціального страхування. Зростанням міст, підйомом робочого руху та монополізацією економіки супроводжувалося становлення капіталістичної індустрії. І саме даний період в історії варто вважати першим етапом у зародженні та розвитку системи

накопичувального пенсійного забезпечення. Перші прототипи НПФ в США, Англії, Італії і Російській імперії, до складу котрої того часу входила і Україна з'являються саме в даний період.

В Італії перші пенсійні фонди виникли у кредитно-банківській сфері. Існують твердження, щодо того, що вже у 1779 році банк "Монте дей Паскі ді Сієна" виплачував власним службовцям пенсії по старості. На протязі XIX століття всі кредитні та ощадні каси, а також банки утворили для обслуговування власних службовців спеціальні пенсійні фонди [98].

О. Бевзенко стверджує, що "серйозним поштовхом у розвитку пенсійного страхування (а саме недержавного пенсійного страхування) було виникнення приватних акціонерних компаній страхування (1820 р.), державних пенсійних кас для страхування пожиттєвої ренти (1833 р.)" [9]. Але, поряд з цим, даний автор не зазначає ні механізмів дії таких установ, ні конкретної країни де виникли приватні акціонерні компанії страхування у 1820 р. та державні пенсійні каси для страхування пожиттєвої ренти у 1833 р.

Щодо Англії, то чітко визначеної дати створення, а також механізму діяльності першого НПФ в літературі не існує. Наявна лише згадка, щодо того, що "недержавні пенсійні фонди як добровільний та ефективний засіб накопичення на старість з’явилися в Англії більше двох з половиною століть тому…" [28]. Також існують лише пізніші факти про те, що в середині XIX століття Англія принесла традиційні клубні початки в організацію допоміжних кас. У 1846 році в Англії заснували Центральне бюро з метою реєстрації дружніх товариств з чітко регламентованими вимогами щодо їхніх статутів і страхових таблиць, які варто застосовувати (таблиці смертності і народжень). Основний закон, що врегулював дану сферу в Англії був прийнятий у 1875 році [126].

Перші пенсійні програми в США були створені на залізниці компанією American Express Company в 1875 році, а потім Baltimore and Ohio Railroad в 1880 році [92]. Про даний факт наголошують у своїй науковій праці Ю. Коваленко та А. Пересада [185].

За рахунок того, що першими промисловими організаціями виявилися саме залізниці, котрі досягли значних розмірів, та, що є навіть більше важливо, у зв'язку з тим, що на залізницях праця була небезпечною, а також на випадок втрати працездатності для компенсації потребувала певного виду допомоги, саме залізниці стали першими компаніями, котрі почали встановлювали пенсії. Основною умовою для отримання пенсії була наявність стажу роботи не менше двадцяти років в даній компанії.

До 1929 року нараховувалось лише 400 функціонуючих пенсійних фондів з активами менше ніж 500 млн. дол., котрі охоплювали тільки 4 мільйони робітників та їхніх сімей [149].

Варто відмітити деякі факти, які, на нашу думку, з часом стали каталізаторами прогресу у розвитку системи приватного пенсійного забезпечення, а саме: безвідзивність пенсійних внесків до приватних пенсійних фондів; звільнення від оподаткування відрахувань, що здійснювалися до пенсійних фондів; встановлення вимог, що протидіяли, в межах системи недержавного пенсійного забезпечення, дискримінації працівників (до того часу діяла умова, що роботодавець мав право виключати з пенсійних схем робітників з низькими доходами, в котрих він був не зацікавлений) [189].

З 50-х років XX століття розпочався бурхливий розвиток приватної пенсійної системи, в той час коли відбувався активний розвиток американської економіки. Компанією "General Motors" саме у 1950 році був створений перший сучасний недержавний пенсійний фонд [196].

Свою історію недержавного пенсійного забезпечення має також і Україна. Перші згадки щодо створення системи недержавного пенсійного забезпечення на території України можна віднайти ще півтора століття тому. Це: ощадно-емеритальні каси та емеритальні каси, а також страхові каси.

Вперше про дані структури у праці "Свого не цурайтесь та чужому навчайтесь" згадує В. Воскобойников, в даній праці він зазначає, що 25 червня 1859 року в м. Києві з'явилася перша емеритальна каса в Україні, а

саме: емеритальна каса військово-сухопутного відомства. У 1860 році розпочала роботу емеритальна каса інженерів шляхів сполучення, яка вже у 1917 році об’єднувала всіх шляховиків України, а також мала таку ж кількість користувачів, котру на сьогодні має "Укрзалізниця", при цьому загальний бюджет емеритальної каси інженерів шляхів сполучення складав 245 млн. руб [138]. Разом з тим, М. Дмитриев наголошує про те, що саме у 1888 році в Російській імперії з’явилися перші пенсійні каси страхового типу на залізницях [25].

Після створення пенсійних кас на залізницях і кас військово-сухопутного відомства були створені пенсійні каси службовців та робітників у страхових товариствах, торгово-промислових підприємствах, приватних кредитних установах, а також земських емеритальних пенсійних кас. Також відомо, що в Україні наприкінці 1897 року діяло близько 200 емеритальних, страхових і пенсійних кас (жодна з яких не стала банкрутом через власну непрофесійну діяльність), а активи таких кас, на той час, складали близько 8,5 млн. руб. [138].

У 1897 році було затверджено Положення про пенсійні каси службовців і робітників у приватних кредитних установах, торгово-промислових підприємствах і страхових товариствах, яке визначило основні принципи пенсійного забезпечення в імперії, до яких варто віднести наступні:

1) необхідність державної реєстрації статутних документів каси, а також в необхідних випадках проведення ревізій діяльності каси;

2) наявність вільного волевиявлення кожного окремого підприємства чи групи підприємств щодо формування каси;

3) зацікавленість після виходу на пенсію у власному матеріальному забезпеченні кожної працюючої особи;

4) обов'язковість участі робітників та службовців підприємства, яке заснувало касу, в частині сплати членських внесків на цілі пенсійного забезпечення;

5) встановлення розміру пенсійної виплати в залежності від суми пенсійних коштів, що обліковані на пенсійному рахунку застрахованої особи або учасника фонду;

6) залежність від розміру заробітної плати з врахуванням інвестиційного доходу, а також тривалості трудової діяльності розміру пенсії.

Доволі цікавою є регламентація діяльності таких кас. Чітку паралель можна провести між теперішнім і минулим (на прикладі пенсійних кас вчителів). Так, прообразом адміністратора НПФ може бути управління каси; наглядової ради НПФ - комітет каси; зборами засновників фонду - Рада Міністерства народної освіти.

Варто визначити ще одну значну особливість формування в імперії пенсійних кас – доволі демократичний порядок їхнього формування, а також регламентація їх діяльності. Як визначають науковці «причиною таких ліберальних проявів у самодержавній країні можна вважати ту обставину, що споконвічно страхові каси в Росії за прикладом Німеччини розглядалися не як державні установи, а як публічно-правові організації окремих груп населення зі значними елементами самоврядування» [95]. Саме тому, потреба щодо здійснення жорсткого державного регулювання пенсійних страхових кас була нівельована.

Каси, котрі здійснювали пенсійне забезпечення та були засновані приватними і урядовими установами, поділялися на такі три типи: 1) ощадно-допоміжні каси; 2) пенсійні каси страхового типу; 3) емеритальні каси.

Найпростіший тип пенсійних кас – це ощадно-допоміжні каси, саме тому вони набули значного поширення. Сутність роботи таких кас полягала в тому, що учасники сплачували в касу визначений в розмірі 6% заробітної плати внесок на особистий рахунок, який у вигляді пенсії чи одноразово повертався разом з відсотками, котрі утворилися на рахунку, дані кошти повертались при вибутті з каси самому учаснику чи його родині у випадку смерті учасника.

Більш досконалий і складний тип – це пенсійні каси страхового типу. Дані установи зобов'язувалися здійснити виплату учаснику каси і його родині у встановлених випадках ренти розмір якої був визначений статутом каси.

Емеритальні каси фактично виступали фондами системи поточних виплат або розподільчої системи. Кошти даних кас складалися зі спеціальних пенсійних капіталів, відсотки з якими, а також відрахування із заробітної плати робітників забезпечували поточні виплати пенсій. Розмір емеритальної пенсії напряму залежав від пенсії, котра надавалася з державного казначейства, а також кількості років, протягом яких сплачувалися внески та тривалості роботи учасника.

Емеритальні каси здійснювали виплати чотирьох видів пенсій своїм учасникам, а саме: пенсії за інвалідністю; пенсії за вислугу років; пенсії сиротам; пенсії вдовам. Також емеритальні каси надавали допомогу при скороченні штатів або при звільненні до вислуги, що була встановлена кількістю років.

Емеритальні каси різних відомств станом на 01.01.1903 року мали пенсійний капітал розміром 268,67 млн.руб. (для порівняння державний дохід у 1902 році становив 1, 319 млрд.руб) [127].

Привертає також увагу і високий рівень щодо наукового обґрунтування роботи таких кас. Характерним виступає той факт, що емеритальною касою інженерів шляхів сполучення ще у 1908 році було виконано актуарні розрахунки на 154 роки наперед, аж до 2062 року. Дані розрахунки стали можливими завдяки професору Київського університету А. Граббе, котрий розробив методику таких розрахунків. Практично без змін дану методику використовують до сьогодні сучасні фахівці, а саме актуарії країн Європейського Союзу.

Варто зазначити, що революційні події 1917 року в нашій державі остаточно припинили процес щодо розвитку системи накопичувального пенсійного забезпечення. Саме тому, можна стверджувати, що на цьому

закінчився перший етап у розвитку даної системи. Разом з тим, у розвинених країнах світу, система НПЗ успішно продовжувала розвивалася.

Новим етапом у розвитку системи НПЗ (який умовно можна назвати – другий етап) було розпочато у 1992 році. Метою розвитку даного виду діяльності стала необхідність доповнення додатковим пенсійним забезпеченням існуючої державної солідарної пенсійної системи. Законодавчою базою для створення недержавних пенсійних фондів в Україні стали: ст.42 Конституції України, у відповідності до якої «..кожна особа має право займатись підприємницькою діяльністю, яка прямо не заборонена Законом»; ст.91 Кодексу законів про працю в Україні, якою визначено, що підприємства, організації і установи у межах власних повноважень, а також за рахунок власних коштів мають право встановлювати додаткові соціально-побутові й трудові пільги для своїх працівників; Закон України "Про підприємництво" від 07.02.1991 року № 698 XII; Закон України "Про підприємства" від 27.03.1991 року № 887-XII.; Закон України "Про господарські товариства" від 19.09.1991 року № 1576-XII.

Ініціаторами заснування недержавних пенсійних фондів виступили кілька трастів, акціонерних товариств та громадських організацій. Перші недержавні пенсійні фонди були засновані у місті Києві, місті Харкові та місті Одесі, а вже у 1995 році кількість недержавних пенсійних фондів склала 21 фонд [93].

У зв’язку з відсутністю законодавчого забезпечення ліцензування недержавних пенсійних фондів і регулювання їхньої діяльності встановити реальну кількість НПФ з 1992 по 2003 рік в Україні практично неможливо. НПФ до Єдиного державного реєстру підприємств, установ і організацій вносилися відповідно до їхнього правового статусу, а саме як товариства з обмеженою відповідальністю, трастові компанії, акціонерні товариства тощо із присвоєнням окремих кодів залежно від виду їхньої діяльності. Окрім того, брак статистичних даних за результатами діяльності фондів (кількість учасників, а також динаміка їхнього росту, обсяги надходжень і виплат,

напрямки інвестицій, розподіл учасників за віком та ін.) можна також пояснити відсутністю в даний період спеціальної установи, котра була б відповідальною за регулювання роботи даних структур. Тому можна стверджувати, що їхнє функціонування відбувалося в умовах своєрідного «правового вакууму».

Саме тому, в 1996 році кількість фондів за одним джерелом становила 40 [93], а за іншим – 30 [8]. Майже половина фондів працювала в місті Києві – Добробут (Київ), СПАС (Київ), Укоопспілка, ПФ банку Україна (Київ), Печерський (Київ), а інші у великих промислових містах – Народний ПФ банку Україна (Одеса), Оберіг (Харків), Європейський (Харків). На той час статутний капітал НПФ складав 20-30 тис грн. На початку 1996 року кількість вкладників НПФ в Україні коливалася на рівні 500-700 тис осіб, а сума активів фонів складала близько 1,5 млн доларів США [93].

А. Гутор акцентує увагу на тому, що «40 відсотків НПФ займалися не пенсійним страхуванням, а комерційною діяльністю чи взагалі не працювали і 40 - 50 відсотків існуючих НПФ рано чи пізно припинять свою діяльність» [17].

Згідно даних Державної податкової адміністрації в липні 1997 року саме словосполучення «пенсійне забезпечення» згадувалося в назвах 76 установ та організацій, при цьому за результатами перевірок фактично даним видом діяльності займалося тільки 20 організацій [130].

Загалом у період з 1992 року по 2002 рік в Україні було зареєстровано близько 100 НПФ [11].

Варто зауважити, що організаційна структура та порядок діяльності даних фондів були різними. Більшість фондів пропонували своїм учасникам пенсійні плани з внесками фіксованих розмірів, разом з тим окремі фонди пропонували учасникам укладання договорів які гарантували мінімальні платежі. Напрямами вкладання пенсійних коштів були цінні папери, банківські депозити, спільні інвестиційні проекти та страхові поліси.

Окрім згаданих вище "законодавчо врегульованих" фондів окремі установи засновували власні фонди, котрі створювалися керівництвом установ, групами акціонерів або об'єднаннями приватизованих підприємств. Практично ж кошти фондів таких установ часто використовувалися керівництвом для «не пенсійних» інших потреб. У зв’язку з тим, що дані фонди, як правило, не були реєстрованими, інформація щодо них була обмежена.

Значна частка НПФ фактично виступали «трастами» в вітчизняному розумінні, оскільки вони не мали довгострокової накопичувальної пенсійної програми, в також існували в 1993-1994 роках як «фінансові піраміди» за рахунок розкручування «інфляційної спіралі».

Розпорядження Президента України від 11 серпня 1995 року «Про створення спеціальної урядової комісії з перевірки діяльності довірчих товариств» завершило історію з «фінансовими пірамідами». Наприклад, лише один НПФ "Оберіг" з початку його діяльності за даними перевірок залучив внески 194 тис. громадян нашої країни. Однією з причин доволі активної участі громадян в даних структурах стало те, що інформація, розміщена в офіційних газетах, для багатьох громадян була тотожною до офіційної підтримки владних структур [74].

Варто зауважити, що в період з 1994 року по 2002 рік були також перші спроби щодо створення перших регулятивних органів, які б регулювали діяльність у сфері недержавного пенсійного забезпечення. Дані спроби відіграли важливу роль як у спробах упорядкувати роботу недержавних пенсійних фондів, так і у розробці пенсійного законодавства. Такими регулятивними структурами є Асоціація недержавних пенсійних фондів, котра була заснована 1998 року, а також Асоціація на підтримку розвитку недержавного соціального страхування, заснована у 1994 році. Діяльність Асоціації на підтримку розвитку недержавного соціального страхування є спрямованою на сприяння створенню в Україні законодавчих умов з метою розвитку та функціонування системи недержавного соціального страхування.

Дана організація є єдиною в Україні, яка здійснювала роботу щодо вдосконалення системи недержавного соціального страхування.

З прийняттям 9 липня 2003 року Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», який вступив в дію 01.01.2004 року, розпочався третій (унормований і активний) етап у розвитку накопичувальних пенсійних інститутів, а також з'явилася можливість щодо побудувати, на основі апробованих у світовій практиці механізмів та принципів, системи недержавного пенсійного забезпечення.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє зробити висновок про те, що історичний розвиток вітчизняної системи НПЗ не відбувався в єдиному руслі зі світовим. Основна відмінність лежить у площині формування радянської пенсійної системи, заснованої лише на розподільчих принципах. Тому період з 1917 р. по 1992 р. для розвитку накопичувальної системи пенсійного забезпечення можна вважати «мертвим».

У межах нагромадження потенціалу недержавного накопичувального рівня вкрай складною проблемою постає обґрунтування вибору фінансової установи для здійснення участі в індивідуальних накопичувальних пенсійних програмах. Відповідно до законодавства недержавне пенсійне забезпечення може здійснюватися недержавним пенсійним фондом (НПФ), страховою компанією зі страхування життя та банківською установою.

Щодо банківських установ, то на сьогодні вони найменше включені в систему недержавного пенсійного забезпечення, адже відповідно до законодавчих вимог це обмежено укладанням договорів і відкриттям пенсійних депозитних рахунків. Останні слугують для накопичення пенсійних заощаджень та їх виплати при настанні пенсійного віку. При цьому існують обмеження щодо такого накопичення: лише у межах сум, визначених для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб (до 200 тис. грн.) [85]. Внаслідок подібних обмежень науковцями зазначається необґрунтованість позиціонування пенсійного депозитного рахунку як інструменту добровільного накопичення. Фактично

через можливість дострокового зняття з нього коштів – це звичайний депозитний рахунок. Подібні теоретико-практичні неузгодженості стримують нагромадження потенціалу накопичувального рівня пенсійного забезпечення. Одночасно не можна скидати з рахунку й перевагу банківських установ в частині гарантування дохідності накопичень, а також можливості відшкодування депозитного пенсійного рахунку, хоча й в обмежених розмірах. Наразі відсутня інформація щодо кількість відкритих депозитних пенсійних рахунків.

Оскільки недержавне пенсійне забезпечення ґрунтується на пенсійному страхуванні та інвестуванні пенсійних нагромаджень, перспективність розвитку накопичувальної системи пенсійного забезпечення безпосередньо обумовлюється перевагами і недоліками діяльності суб'єктів цієї системи. У цьому контексті особливої уваги заслуговує порівняння з даної позиції характеристик недержавних пенсійних фондів (НПФ) та страхової компанії зі страхування життя. О.Чеберяко, здійснивши таке порівняння [194], дійшла висновку, що до переваг НПФ відноситься, насамперед, можливість мінімізації ризиків та захист пенсійних накопичень, що забезпечується диверсифікацією активів між різними інструментами й чітким визначенням напрямів інвестування пенсійних коштів. Серед основних переваг страхових компаній визнано можливість отримання викупної суми у разі дострокового припинення дії договору страхування життя, широкий вибір страхових продуктів, гарантування мінімального розміру майбутньої пенсії. Стосовно недоліків, то у їх переліку для НПФ – відсутність гарантування суми інвестиційного доход отриманого за пенсійними активами, обмеження лише строковими виплатами учасникам фонду, а не довічними, обмеженість інструментів для оцінки розміру майбутньої пенсії у зв'язку із залежністю від прибутковості пенсійних ресурсів, вкладених компанією з управління активами, а для страхових компаній – поступове настання права власності на пенсійні накопичення залежно від умов договору. Що стосується Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», то страхові компанії не

мають права здійснювати накопичення пенсійних заощаджень - акумуляцію, збереження та примноження у рамках недержавного пенсійного забезпечення. Вони стають по суті учасниками системи НПЗ фактично на останній стадії процесу – оформленні пенсійних виплат.

Дані аргументи дають підстави стверджувати, що сьогодні ні банки, ні страхові компанії не приймають участі у створенні пенсійних продуктів. Тому, в подальшому ході нашого дослідження розвитку накопичувальної системи пенсійного забезпечення, а саме її добровільної складової, акцентувати увагу будемо на єдиному повноцінному учаснику пенсійного ринку – недержавних пенсійних фондах (НПФ).

Критичний аналіз наукових напрацювань в сфері недержавного пенсійного забезпечення [2, 4, 11, 14, 19, 35, 59, 69, 146] дає підстави для висновку про відсутність єдиного підходу до визначення дефініції «недержавний пенсійний фонд». Пояснення вітчизняних вчених щодо природи НПФ зосереджуються на окремих компонентах механізму їх функціонування: організаційно правових формах фондів, умовах отримання та видах пенсійних виплат, захисті пенсійних заощаджень тощо. Однак майже у всіх визначеннях основна увага приділяється меті створення та функціонування НПФ і завданням, спрямованим на її досягнення: пенсійному забезпеченню учасників фонду, акумулюванню пенсійних внесків, інвестуванню пенсійних активів та здійсненню пенсійних виплат.

Сучасний економічний словник визначає недержавний пенсійний фонд як «некомерційну або комерційну організацію, яка акумулює грошові кошти вкладників і учасників з подальшою виплатою їм пожиттєвих, на визначений строк або разових пенсій» [123].

Натомість, у «Фінансовому словнику» недержавний пенсійний фонд позиціонується як «спеціалізована фінансова установа, яка мобілізує та використовує кошти пенсійного призначення», виконуючи наступні функції: 1) мобілізацію коштів; 2) використання пенсійних коштів [35].

Як «спеціалізовану фінансову установу, головною метою діяльності якої є забезпечення надійного джерела доходу після виходу на пенсію учасників фонду, що досягається шляхом убезпечення пенсійних коштів від внутрішніх і зовнішніх загроз у процесі акумуляції пенсійних внесків, їх розміщення на фінансовому ринку та здійснення пенсійних виплат» розглядає НПФ Цікановська А.[19, с. 134].

А. Михайлов розглядає НПФ як "юридичну особу, що має статус організації соціального забезпечення, яка створюється і функціонує винятково з метою накопичення пенсійних внесків учасників фонду (з подальшим управлінням і розміщенням пенсійних активів через довірених осіб в інтересах одержання інвестиційного доходу), а також здійснює виплати учасникам фонду при виникненні у них пенсійних підстав, на умовах і в розмірах, визначених пенсійними контрактами" [69, с. 111].

Заслуговує на увагу і думка Ю. Вітки, яка позиціонує НПФ як "юридичну особу, створену в організаційно-правовій формі непідприємницького товариства виключно з метою накопичення пенсійних активів і здійснення учасникам пенсійних виплат на підставах і в порядку, встановлених законом, та зобов’язану забезпечувати адміністрування, управління пенсійними активами та обслуговування пенсійних активів зберігачем" [14, с. 4].

Схиляємося до думки Лазебної М. щодо сутності НПФ як "соціально-захисного важелю (для підвищення матеріального забезпечення працівників після їх виходу на пенсію); механізму реалізації соціально-трудових відносин між працівником та роботодавцем (що пов’язано із мотивацією до створення НПФ або участі в ньому); системи інституціональних інвесторів, що мають в розпорядженні інвестиційний ресурс» [59, с. 7]. Близькою до цього є думка В. Корнєєва: "НПФ є водночас інститутами фінансового захисту і соціального забезпечення фізичних осіб, що фактично продають своїм клієнтам фінансову безпеку (спокій, упевненість) на строк" [56, с. 118].

Представники теорії інституціоналізму (Єрмаков Д., Хмелевська С., А. Ніязбаєва А., Головченко А. Новгородов П.) трактують дефініцію «недержасний пенсійний фонд» як соціально-орієнтований інститут; інститут, який акумулює кошти громадян; інституційну одиницю сфери фінансів, підкреслюючи при цьому ряд їхніх (фондів) особливостей – формування, акумулювання, розпорядження пенсійними активами; наявність зобов'язань щодо здійснення пенсійних виплат; реалізація соціальних гарантій.

Інші представники інституційного напряму позиціонують НПФ «як фінансово незалежну та самоокупну спеціалізовану небанківську фінансово-кредитну установу» - А.А. Таликова [139]; «як фінансовий інститут, що має статус колективного інституціонального інвестора» - Н.А. Істоміна [41].

Підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що функціонування недержавних пенсійних фондів передбачає здійснення ними діяльності в двох взаємопов'язаних напрямах: соціальному – як формування надійного джерела матеріального добробуту учасників шляхом фінансування прийнятного рівня пенсійних виплат, та інвестиційному – як акумуляція та інвестування пенсійних накопичень з метою забезпечення високого рівня прибутковості пенсійних активів. Відштовхуючись від цього, можна стверджувати, що у соціальному контексті НПФ виступають як інститути пенсійної системи держави, у фінансовому - інституційними інвесторами на фінансовому ринку (рис. 1.7).

З одного боку, НПФ першочергово виступають у ролі інститутів пенсійної системи держави, а їхня інвестиційна діяльність є лише засобом для досягнення поставленої мети. З іншого – саме через результати інвестиційної діяльності залежить і реалізується соціальний ефект пенсійних інститутів. Від того як недержавним пенсійним фондам вдасться реалізувати накопичувальну функцію – акумуляцію, збереження і примноження пенсійних активів, залежить матеріальний добробут громадян. Тому, з позиції функціонального підходу до найбільш значимих критеріїв діяльності

НПФ відносяться: надійність (у контексті можливого банкрутства), гарантованість (збереження пенсійних накопичень) та гнучкість (стосовно здійснення виплат у разі дострокового припинення дії договору).

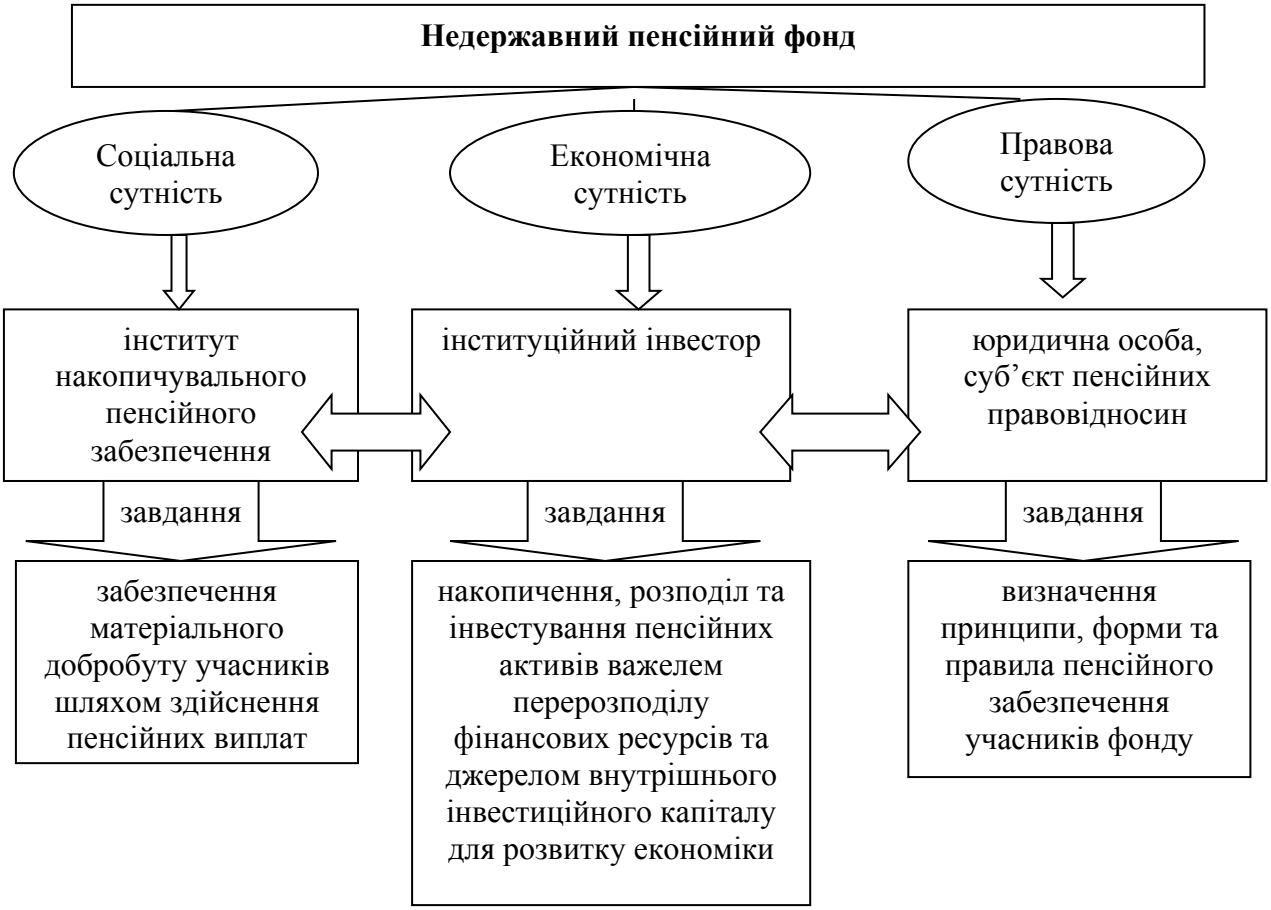

Рис. 1.7. Триєдина сутність недержавного пенсійного фонду

Джерело: розроблено автором

Саме тому НПФ пропонується розглядати як соціально-фінансовий інститут, котрий створюється і функціонує задля соціального захисту громадян, а також призначений забезпечувати збереження пенсійних накопичень і їхнє примноження у процесі акумуляції, інвестування та використання з метою фінансування прийнятного рівня пенсійних виплат учасникам НПФ.

У порівнянні з існуючими такий підхід дозволяє поєднати фінансову та соціальну сторони діяльності НПФ, розмежовуючи при цьому ціль (прийнятний рівень пенсійних виплат), мету (соціальний захист учасників) та завдання функціонування фонду (збереження і примноження пенсійних

накопичень). У зв’язку з тим, що процес акумуляції пенсійних внесків, інвестування пенсійних активів, а також здійснення пенсійних виплат можна вважати етапами управління фінансовими ресурсами, до завдань, які стоять перед фондами, варто віднести: збереження пенсійних накопичень учасників фонду (захист від зовнішніх та внутрішніх загроз), а також їхнє примноження (забезпечення належного рівня доходності пенсійних активів), що загалом відображають економічну та соціальну спрямованість діяльності НПФ.

Схему функціонування недержавного пенсійного фонду наведено в Додатку А.

Функції НПФ випливають з їхньої унікальної ролі, котру вони покликані виконувати як соціально-фінансові інститути. У зв’язку з вище зазначеним пропонуємо розглядати їх у контексті двоєдиного призначення НПФ (рис. 1.8).

Відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» основними принципами функціонування недержавного пенсійного забезпечення є: всебічне законодавче регулювання діяльності суб’єктів системи, нагляд та контроль за їх діяльністю, закріплення на законодавчому рівні максимальних тарифів на оплату послуг; сприяння участі юридичних і фізичних осіб у накопичувальних пенсійних схемах, вільний вибір НПФ та пенсійної схеми; забезпечення рівноправності учасників в рамках однієї з них; цільового використання акумульованих ресурсів та відповідності розміру пенсійних виплат сумі коштів, накопичених на рахунку; принцип автономності активів НПФ, засновників та осіб що управляють ним, що захищає фонд від банкрутства [119].

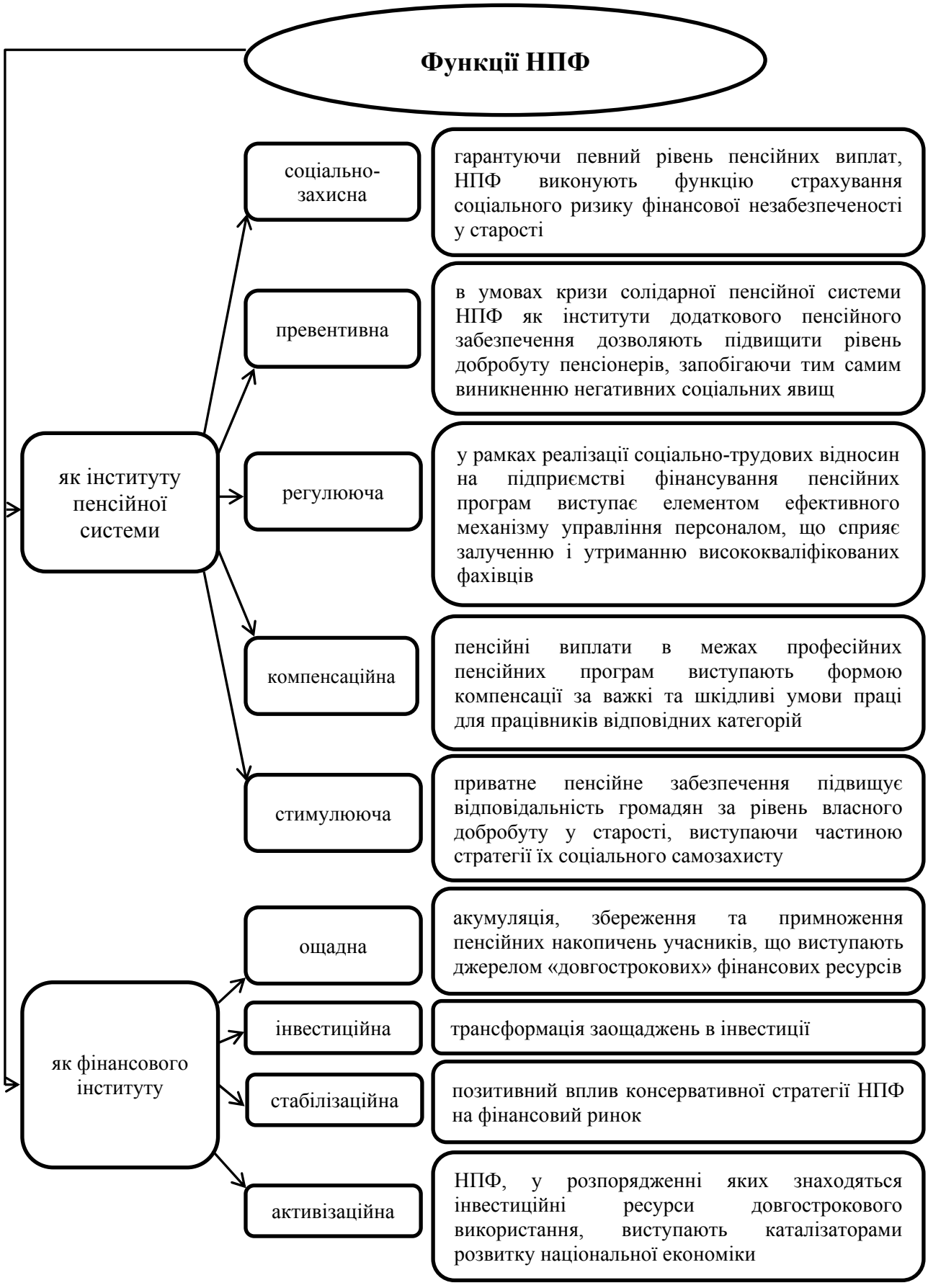

Рис. 1.8. Функції НПФ у контексті їх двоєдиного призначення

Джерело: побудовано автором за даними [119]

Значущість недержавних пенсійних фондів підкреслюється тим, що вони слугують своєрідним «прототипом» для концепту побудови Накопичувального фонду і/або є суб'єктами накопичувального рівня системи державного пенсійного страхування (в залежності від обраного типу моделі побудови системи) і формалізують принцип власної відповідальності за власні пенсійні доходи.

В цілому недержавні пенсійні фонди зайняли свою перспективну нішу фінансового сектору України, діяльність якої націлена на забезпечення добробуту людей похилого віку через механізм збереження та примноження їх пенсійних накопичень. Крім соціальної функції недержавні НПФ виконують важливе макроекономічне завдання шляхом акумулювання «довгих» коштів, що може бути значним інвестиційним засобом розвитку вітчизняної економіки і завдання, що стоїть перед недержавним пенсійним забезпеченням вимагає сприяння його функціонуванню і розвитку в умовах значних макроекономічних і політичних ризиків як цілісної системи для перетворення України в реальну соціально-орієнтовану державу.

Висновки до розділу 1.

1. З позиції віднесення розбудови соціальної держави до ключового напряму змін соціально-економічних систем у глобальному та національному вимірах, розкриття сутності понять «соціальний захист населення», «соціальне забезпечення», «пенсійний захист», «пенсійне забезпечення» засвідчило, що незважаючи на їх переплетіння, це окремі, однак особливо взаємопов'язані категорії, кожній з яких належить особливе місце і значення в системі соціальних відносин, а тому вони можуть передбачати й використання різних форм впливу і реалізації.

2. Через порівняння складових системи соціального захисту виявлено надзвичайно важливу роль у цій системі пенсійного забезпечення та одночасно визнано критичним для його розвитку втілення принципів

соціального захисту і соціального забезпечення як базових. Це, в свою чергу, дозволило поглибити розуміння та виявити вагомість принципу особистої відповідальності громадянина за власний добробут та аргументувати появу в понятійних межах соціального захисту нових понять як «соціальний самозахист» і «пенсійне самозабезпечення», які вказують на необхідність пошуку нових шляхів розвитку системи соціального захисту.

3. При з'ясуванні економічної природи і сутності пенсійної системи, форм її інституціоналізації та перспектив ефективного розвитку пенсійного забезпечення доведена необхідність використання наступних підходів: 1) структурно-морфологічного, коли система представляється у вигляді інтегрованої цілісності, сукупності змінних, характеристик і сутностей, пов'язаних між собою; 2) функціонального, коли система представляється як організований комплекс засобів досягнення певної цілі, виконання певної функції. Це той теоретичний базис, що здатен сприяти формуванню раціональної пенсійної політики. Наголошено, що на зміну парадигмі перерозподілу та споживання через реалізацію солідарного принципу має прийти парадигма соціальних гарантій, здатна гарантувати більш високий рівень пенсійних виплат й одночасно сприяти вищим темпам економічного зростання. Не зменшуючи стратегічної цінності попередньої парадигми, оновлена парадигма, примножуючи попередні можливості, відображає панівну ідеологію щодо напрямів суспільного розвитку на основі єдності принципів солідарності з принципами саморегулювання і самозабезпечення.

4. Використання парадигмального, системного й функціонального підходів до з'ясування глибинної сутності накопичувальної складової пенсійного забезпечення дозволило представити її як системне утворення та окреслило потребу пошуку об'єктивних пропорцій, динамічної рівноваги, збалансованого співвідношення її обов'язкової та добровільної підсистем.

5. При досліджені змістовно-функціональної характеристики накопичувальної системи пенсійного забезпечення було визначено дві форми її реалізації: обов'язкова, основу якої становить накопичувальна система

загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, реалізується через функціонування Накопичувального пенсійного фонду України; добровільна, яка ґрунтується на недержавному пенсійному забезпеченні і реалізується через діяльність фінансових інститутів – недержавних пенсійних фондів, страхових компаній і банків.

6. Відсутність єдиної державної концепції щодо подальшого розвитку пенсійної системи спонукало до необхідності стратегічного проєктування розвитку НСПЗ. В рамках вирішення цього завдання запропоновано алгоритм розробки концептуальних засад розвитку системи пенсійного забезпечення, яка складається із взаємопов'язаних блоків, кожен з яких є початковим етапом для наступного (ідентифікація сучасних тенденцій розвитку ПСУ; діагностування проблем розвитку; вибір стратегічного сценарію розвитку; розроблення форм та методів реалізації розробленої стратегії сценарію; формування дорожньої карти реалізації; оцінка досягнення поставлених завдань; корегування стратегії розвитку).

7. З метою підвищення ефективності недержавного пенсійного забезпечення дослідження його еволюції, здійснювалося з позицій нової реальності, переслідувало мету знайти нові аргументи введення його накопичувальної складової та уникнути помилок, що мали місце в ході такої еволюції та дало змогу виділити наступні етапи: перший етап – створення перших прототипів сучасних недержавних пенсійних фондів в тій чи іншій формі (XVIII ст. по 1917 рік); другий – створення нових фінансових інститутів – недержавних пенсійних фондів, які працювали у «правовому вакуумі» (1992р. – 2003р.); третій – формування системи недержавного пенсійного забезпечення (.2004 – по теперішній час).

8. При окресленні шляхів нагромадження потенціалу накопичувального рівня пенсійного забезпечення одним із важливих питань визнано важливість раціонального вибору фінансової установи для здійснення участі в індивідуальних накопичувальних пенсійних програмах, в основу якого слід покласти порівняння можливостей, переваг та ризиків таких установ.

9. Дослідження сутнісно-функціональної характеристики недержавного пенсійного фонду дозволило визначити його як соціально-фінансовий інститут, котрий створюється і функціонує задля соціального захисту громадян, а також призначений забезпечувати збереження пенсійних накопичень і їхнє примноження у процесі акумуляції, інвестування та використання з метою фінансування прийнятного рівня пенсійних виплат учасникам НПФ. У порівнянні з існуючими такий підхід дозволив поєднати фінансову та соціальну сторони діяльності НПФ, розмежовуючи при цьому ціль (прийнятний рівень пенсійних виплат), мету (соціальний захист учасників) та завдання функціонування фонду (збереження і примноження пенсійних накопичень). Підкреслено значущість недержавних пенсійних фондів в ситемі накопичувального пенсійного забезпечення, яка полягає в тому, що вони слугують своєрідним «прототипом» для концепту побудови Накопичувального фонду і/або є суб'єктами накопичувального рівня системи державного пенсійного страхування (в залежності від обраного типу моделі побудови системи) і формалізують принцип власної відповідальності за власні пенсійні доходи.

Основні наукові результати розділу опубліковані у наукових працях автора [155, 159, 156, 164, 174, 176, 177].

У розділі використовувалися також праці інших авторів [1, 8 - 11, 14, 16 - 18, 23 - 25, 28, 32, 35, 36, 41, 45, 47, 48, 52, 55, 56, 58 - 60, 62, 65, 69, 71, 73, 74, 77, 78, 80 - 82, 86, 87, 89, 90, 92, 93, 95, 98, 123, 124 - 127, 130 - 132, 134, 138, 139, 149, 152, 183 - 185, 189, 194, 196, 197, 227].

РОЗДІЛ 2. ДІЮЧА ПРАКТИКА ФУНКЦІОНУВАННЯ НАКОПИЧУВАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

2.1. Загальна характеристика рівня пенсійного забезпечення у контексті впливу демографічних та економічних чинників

Як уже зазначалося, вітчизняна система пенсійного забезпечення в сучасному вигляді діє з 2004 року і формально складається з трьох рівнів. Основна мета створення такої багаторівневої системи - збалансувати пенсійну систему і підвищити рівень життя українців в літньому віці за рахунок формування пенсійних виплат з трьох незалежних джерел.

На сьогодні в Україні функціонують лише перший (державний) і третій (недержавний добровільний) рівні системи пенсійного забезпечення. Другий рівень пенсійної системи – накопичувальну систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування – досі не запроваджено. Причинами цього стало відсутність консенсусу щодо економічного, політичного та суспільного розуміння доцільності впровадження даного рівня.

Стан і майбутній напрямок розвитку пенсійної системи України визначають сукупність факторів, однак сьогодні серед них особливо виділити: складну економічну ситуацію, збройний конфлікт на Сході, складні демографічні процеси, міграцію, стан ринку праці (рівень безробіття і неформальна зайнятість), зовнішній тиск щодо дотримання заходів жорсткої економії.

Надавати оцінку рівня пенсійного забезпечення у контексті впливу демографічних та економічних чинників будемо, виходячи із «концептуальних рамок», розроблених Світовим банком у 2008 році для оцінки реформування пенсійних систем [213], де особливу роль приділено групі факторів, що характеризують вихідні умови (успадкована пенсійна система та необхідність реформи), оцінюють початкові умови, тобто

«середовище можливостей», в яких буде відбуватися реформування, що, в подальшому, стане відправною точкою для визначення варіанту реформи. Група «середовище можливостей» описує внутрішнє середовище країни, яке визначає сприятливі і несприятливі можливості її пенсійного реформування з огляду на національні характеристики, а саме: (а) демографічний профіль; (б) макроекономічне середовище; (в) інституційна спроможність (потенціал); (г) стан фінансового ринку.

Оцінку демографічного профілю країни, на нашу думку, слід розглядати з двох позицій:

Перша із цих позицій має зовнішній по відношенню до системи характер, який, в свою чергу, визначається безліччю факторів (медичними, культурними, моральними та іншими причинами) безпосередньо не пов'язаних з пенсійною системою.

Друга позиція, як внутрішня по відношенню до системи тенденція, що має прямий вплив на розвиток і функціонування системи соціального захисту, а отже, і на його основну складову - систему пенсійного забезпечення.

Оцінюючи демографічний профіль з першої позиції, слід зазначити, що в Україні спостерігається тенденція до стрімкого скорочення кількості постійного населення. Так, за часів незалежності, за період з 01.01.1991 по 01.01.2020 р.), загальна кількість постійного населення скоротилася з 51,67 до 41,86 млн. осіб (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя), тобто на 9,81 млн. осіб, або більше, ніж на 18,98% [195]. За прогнозом Інституту демографії і соціальних досліджень НАН України, у 2050 році населення України становитиме лише 33,2 млн. жителів, в той же час ООН називає ще більш песимістичну цифру - 26 млн. громадян [46].

Різке скорочення чисельності населення відбувається внаслідок впливу чотирьох факторів: зниження народжуваності, підвищення смертності,

несприятливих тенденцій стану здоров'я та тривалості життя населення, значного відтоку населення за кордон. Причому, показники України значно відрізняються від аналогічних показників країн ОЕСР (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Порівняння окремих демографічних показників України та країн ОЕСР

Показники	**Україна**	**Країни ОЕСР**		**Відставання України від середнього значення ОЕСР**	**Значення**
		Максимум-мінімум	**Середнє значення ОЕСР**		
Очікувана тривалість життя при народженні (років)	71,98	84,1 (Японія) – 74.7 (Латвія)	80,3	-8,32	негативне
Коефіцієнт народжуваності (на 1 тис.чол. населення)	10,5	21,3 (Ізраїль) – 7,9 (Японія)	14,77	-4,27	негативне
Коефіцієнт смертності (на 100000 тис.чол. населення)	1493,3	1170,1 (Литва) – 575,7 (Японія)	855,95	+637,35	негативне
Дитяча смертність (на 1 тис.народжених)	8,8	12,1 (Мексика) – 0,7 (Ісландія)	3,4	+5,4	негативне

Джерело: розраховано автором за даними [91, 20,133, 165]

Так, серед усіх європейських країн, охоплених депопуляцією, саме в Україні показник природного зменшення населення і нині залишається найвищим (-0,6% за даними 2019 р.).

Низька народжуваність, притаманна сучасному типу відтворення населення (табл. 2.2), зумовлює звужене відтворення поколінь: кожне наступне покоління дітей за чисельністю менше покоління своїх батьків.

Тобто, вікову структуру населення умовно можна зобразити у вигляді «перевернутої піраміди» - однієї дитини, двох батьків, чотирьох бабусь і дідусів і декількох прародичів. (Для порівняння: вікова структура суспільства у 1900 році - правильна піраміда, в основі якої лежить молодь, як

найчисельніша група, набагато менше людей зафіксовано в працездатному віці, і найменшу частку становлять люди в літньому віці) [206].

Таблиця 2.2

Сумарний коефіцієнт народжуваності, дітей на одну жінку

Регіон	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Світ у цілому	2,7	2,6	2,5	2,5	2,4	2,4	2,5	н.д
ОЕСР	1,8	1,8	1,8	1,7	1,7	1,7	1,7	н.д
ЄС	1,5	1,5	1,6	1,5	1,6	1,6	1,6	н.д
Україна	1,1	1,21	1,44	1,5	1,46	1,37	1,30	1,22

Джерело: побудовано автором за [209, 7]

Як видно з даних таблиці 2.2, Україна має один з найнижчих у Європі (і загалом у світі) рівень народжуваності. Зусилля держави щодо стимулювання дітонародження, зокрема встановлення значних розмірів допомоги при народженні дитини та їх диференціація залежно від черговості народженої дитини, дали позитивний ефект. У 2007 р. сумарний коефіцієнт народжуваності збільшився до 1,35, у 2008 р. – до 1,46 дитини як наслідок збільшення і диференціації виплат на кожну дитину. Але, як показує практика, досягнуті показники надто далекі навіть для простого заміщення поколінь [129]. Для відтворення нації необхідно, щоб у кожній другій українській сім'ї народжувалося по троє дітей.

Дані таблиць 2.2. та 2.3. свідчать, демографічний прогноз ООН щодо сумарного коефіцієнту народжуваності не справджується, більш реалістичним є демографічний прогнозний сценарій Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України. За сценарієм Організації об'єднаних націй у період 2010 – 2025 рр. коефіцієнт мав становити 1,62. Реальні цифри говорять про інше – за даний період сумарний коефіцієнт народжуваності коливався в межах 1,5-1,22 і має тенденцію до зниження. Фактично за даним показником Україна опинилася на рівні 2005 року. Процес зниження народжуваності – це результат падіння рівня життя сімей з дітьми та

невпевненості у майбутньому через складну економічну ситуацію, нестабільну політичну ситуацію, військовий конфлікт на Сході країни.

Таблиця 2.3

Демографічні прогнози для України на період до 2050 року

Прогноз ООН								
	2010-2015	2015-2020	2010-2025	2025-2030	2030-2035	2035-2040	2040-2045	2045-2050
Сумарний коефіцієнт народжуваності, дітей на одну жінку	1,47	1,57	1,62	1,67	1,72	1,77	1,82	1,85
Прогноз інституту демографії та соціальних досліджень НАН України								
	2020		2030		2040		2050	
Сумарний коефіцієнт народжуваності, дітей на одну жінку	1,54		1,57		1,59		1,60	

Джерело: [129]

Зниження народжуваності характерне для усіх без виключення країн Європи, але саме в Україні населення пояснює цю ситуацію низьким рівнем життя [61, с.10]. Як результат – постійна спадна тенденція природного приросту населення (табл. 2.4).

Хоча демографічна ситуація в Україні подібна до ситуації в інших європейських країнах, вона відрізняється. Тенденція до зростання тривалості життя в Європі в останні десятиліття була високою і відбувалася вона на фоні низької і зменшуваної народжуваності. З точки зору низької народжуваності, ми подібні, але відрізняємось низькою тривалістю життя, яке в Україні, особливо для осіб чоловічої статі, набагато нижче, ніж у більшості країн європейської спільноти. Причинами погіршення стану здоров'я і передчасної смерті можна назвати негативний екологічний стан довкілля та вплив різноманітних шкідливих чинників [165].

Результати досліджень ВООЗ свідчать про найнижчі місця України в рейтингу країн за показниками стану здоров'я. Так, близько 1 млн. українців страждає від онкологічних захворювань та діабету, понад 1/3 населення - від

серцево-судинних захворювань. Україна «лідирує» серед країн Східної Європи за показниками захворюваності на ВІЛ і туберкульоз, а смертність перевищує необхідний показник у 2,5 рази, причому для українських чоловіків працездатного віку показник передчасної смертності в 4 рази вищий європейського [232]. Дослідження міжнародних фінансових організацій показали найшвидші темпи скорочення населення України на Європейському просторі.

Таблиця 2.4

Формування приросту (скорочення) чисельності наявного населення України протягом 1960-2019 рр.*

Період	Населення на початок періоду, тис. чол.	Населення на кінець періоду, тис. чол	Зміни протягом періоду			Темпи приросту, скорочення населення, %
			Загальний приріст (+), скорочення (-)	у тому числі:		
				природний приріст	міграційний приріст	
1960-1969	42468,6	47118,2	4649,6	4235,5	414,1	1,0%
1970-1979	47118,2	49952,5	2834,3	2564,2	270,1	0,6%
1980-1989	49952,5	51838,5	1886,0	1704,0	182,0	0,4%
1990-1999	51838,5	49710,8	-2127,7	-2103,8	-23,9	-0,4%
2000-2009	49176,5	46053,3	-3123,2	-3179,4	-28,7	-6,35%
2010-2019**	45870,7	42027,8	-3842,9	-1933,9	226,5	-8,38%

* Загальний приріст (скорочення) може не дорівнювати сумі природного та міграційного приросту (скорочення) в окремі роки (періоди) внаслідок адміністративно-територіальних змін.

** Починаючи з 2014 року, дані наведені без тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя.

Джерело: розраховано автором за [7].

Однією із світових демографічних характеристик є зростання очікуваної тривалості життя (табл. 2.5).

Очікувана тривалість життя в Україні при народженні тримається на рівні близько 76,7 років для жінок та 67 років для чоловіків. Це найнижчий показник у Європі. У країнах ЄС за останні 10 років очікувана тривалість

життя жінок зросла в середньому на 2 роки, чоловіків – на 3 роки. Загалом по країнах ЄС-28 цей показник становить для жінок 82 роки (по ЄС-15 – 83,3 років), для чоловіків – 75,8 років (по ЄС-15 – 77,4 років) [129].

Таблиця 2.5

Очікувана тривалість життя при народженні, років

Країна	Тривалість життя, років			Пенсійний вік, років ч/ж	Майбутній пенсійний вік ч/ж
	чоловіки	жінки	середня по країні		
Японія	81,3	87,5	84,5	65/64	65
Швейцарія	81,7	85,5	83,6	65/64	65/64
Італія	79,6	85,4	83,4	67/66,6	71,3
Швеція	80,9	84,4	82,7	65	65
Франція	79,6	85,4	82,5	63,3	66
Греція	879,6	84,5	82,1	62	62
Ірландія	80,4	83,7	82,1	66	68
Німеччина	78,8	83,6	81,2	65,5	67
Великобританія	79,5	83,0	81,2	65/62.7	68
США	76,3	81,4	78,9	66	67
Польща	74,6	82,4	78,5	65/60.8	65/60
Литва	70,1	81,2	75,7	63.6/61.9	65
Білорусь	769,4	79,4	74,6	61.5/56.5	63/58
Росія	66,9	77,6	72,4	60/55	64/59
Україна	**67,0**	**76,7**	**72**	**60/60 (60-65 плаваючий)**	н.д

Джерело: побудовано автором за [235, 214, 226]

Стагнація очікуваної тривалості життя в Україні, на думку міжнародних та вітчизняних демографів, поступово зміниться на позитивну динаміку. Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України прогнозує для України поступове зростання очікуваної тривалості життя при народженні до 78,2 років у жінок та 71,0 років у чоловіків у 2050 р. [44]. За прогнозами ООН до 2050 року тривалість життя жінок досягне 78,8 років, а

чоловіків – 71,3. Тобто Україна у 2050 р. тільки наблизиться до сучасних середніх показників тривалості життя у ЄС [206].

Після оцінки демографічного профілю України проаналізуємо вплив демографічних факторів на функціонування пенсійної системи.

Якщо демографічна криза в країні (депопуляція), спричинена низькою народжуваністю, високою смертністю у працездатному віці, то фінансова стабільність існуючої системи визначається, насамперед, співвідношенням між чисельністю пенсіонерів і платниками пенсійних внесків. Дослідження динаміки співвідношення кількості працюючих до кількості пенсіонерів показало, що головною демографічною проблемою України лишається старіння населення . За останні 10 років пенсіонери становлять близько 30 % постійного населення України.

За міжнародними критеріями населення країни вважається старим, якщо частка осіб у віці 65 років і старше перевищує 7%. На початок 2020 року цей показник становив 17,03%, тобто майже кожен шостий житель України перебуває у віці 65 років і старше (рис. 2.1)

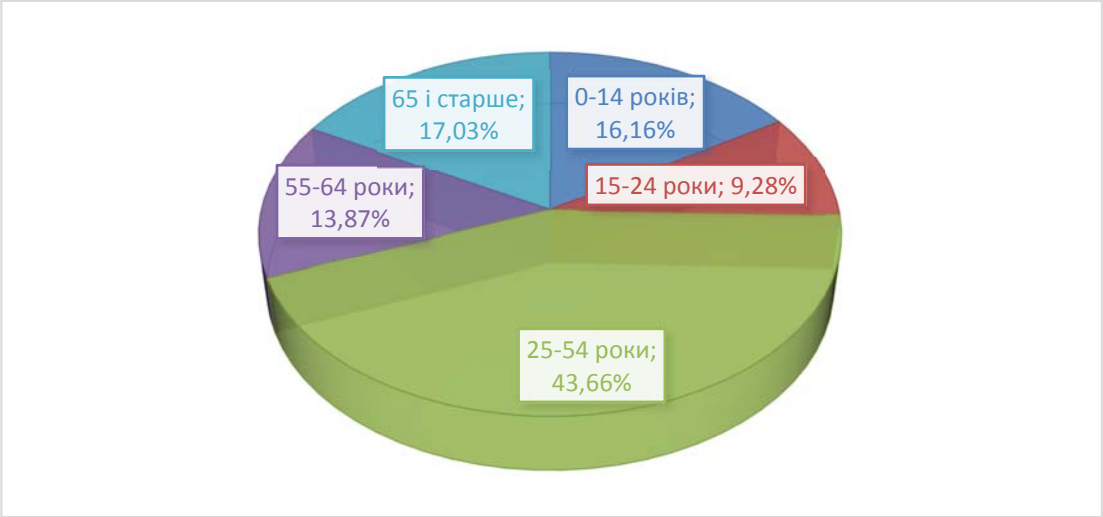

Рис. 2.1. Вікова структура населення України станом на 1 січня 2020 р.

Джерело: побудовано автором за [34]

За шкалою демографічного старіння ООН населення України можна класифікувати як старе населення. Частка осіб у віці 60 років і старше у

віковій структурі населення становить 23,4%, тобто кожен четвертий українець має вік понад 60 років, що за шкалою Ж. Боже-Гарньє - Е. Россет відповідає дуже високому рівню демографічної старості.

З 2010 року в Україні відбувається збільшення частки осіб пенсійного віку у кількості осіб працездатного віку, і станом на 2019 рік вона склала 74,01 %. Надалі співвідношення змінюватиметься не на користь працюючих через зменшення зайнятого населення (трудова та освітня міграція) та збільшення тривалості життя людей старшого покоління.

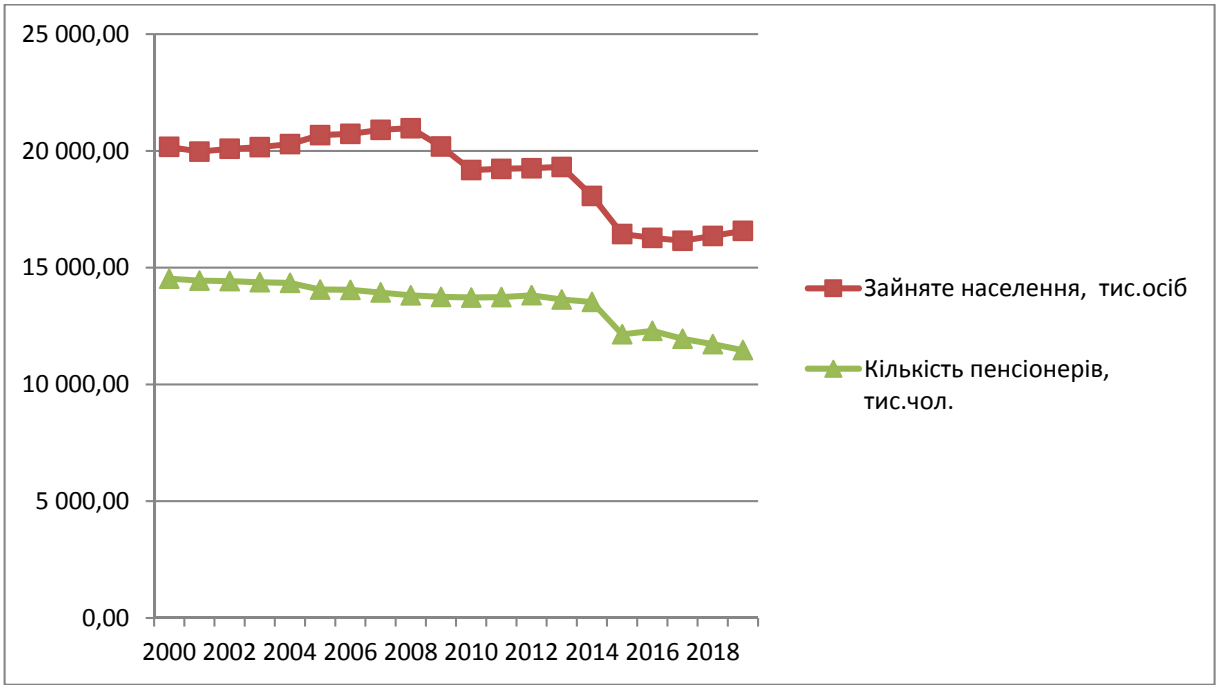

Рис. 2.2. Динаміка кількості працюючих та кількості пенсіонерів у 2000–2019 рр.

Джерело: розраховано автором за даними [91, 20, 165]

Як свідчать наведені дані (рис. 2.2), співвідношення кількості зайнятого населення і пенсіонерів в середньому становить 1,40. Майже два працюючих забезпечують одного пенсіонера. Пенсійні виплати формуються за рахунок відрахувань роботодавців за своїх працівників. Чим більше працюючих, тим більше відрахувань. Незадекларована праця, неформальна зайнятість, ухиляння від сплати податків та соціальних внесків спричиняють високе навантаження на пенсійну систему (рис. 2.3).

Більш детально ці фактори, а саме: «незадекларована праця», «неформальна зайнятість», «ухиляння від сплати податків та соціальних внесків» та їх вплив на функціонування пенсійної системи розглянемо, аналізуючи макроекономічне середовище держави.

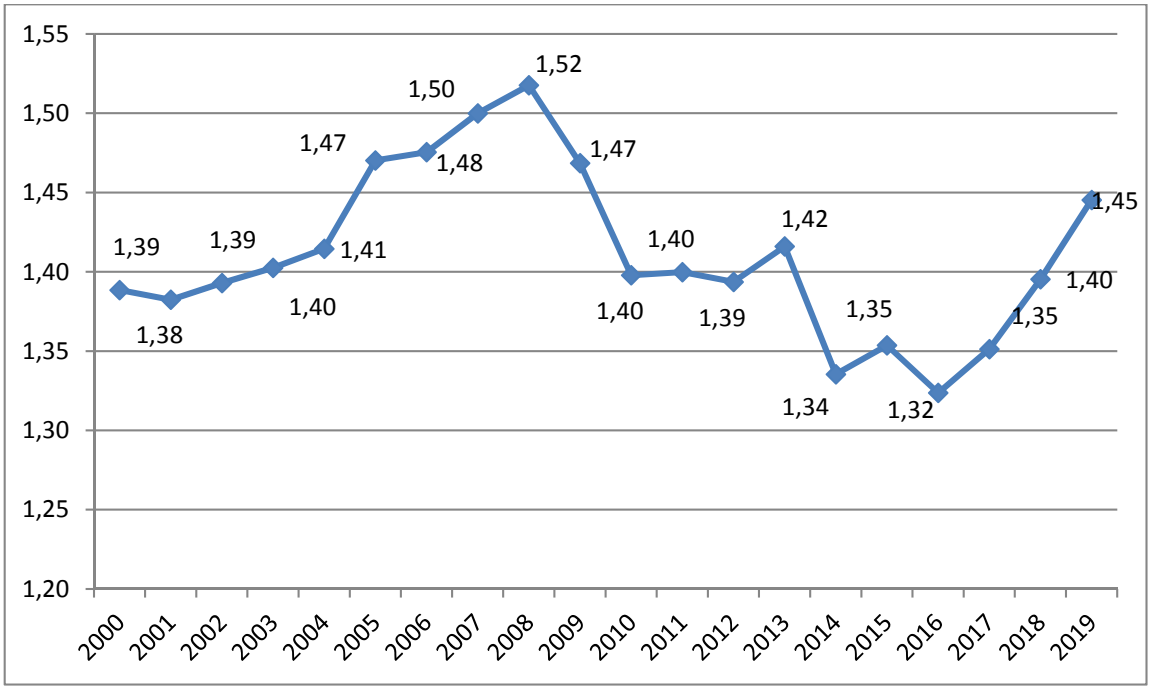

Рис. 2.3. Динаміка коефіцієнта навантаження на пенсійну систему у 2000–2019 рр.

Джерело: розраховано автором за даними [91, 20, 165]

Низька ефективність соціально-економічного державного механізму, тривала економічна криза, анексія Криму та бойові дії на Сході країни - ще більше ускладнили ситуації і доповнили ряд інших об'єктивних чинників, що стають на заваді забезпечити адекватно високий рівень життя. Оцінки різних експертів свідчать, що реальний показник інфляції в Україні за останні роки складав 43,3% - 30% [43], за офіційними джерелами цей показник (середній) за останні 5 років становив – 17%[42]. Тобто, реальне зростання цін на основні види продовольства, промислові товари, житлово-комунальні послуги були більшими, ніж темпи росту заробітних плат, пенсій та соціальних допомог.

Безумовно, що основу пенсійної системи становить сфера виробництва, адже основним джерелом фінансування пенсійних внесків виступає офіційно зареєстрована трудова діяльність. Тому, важливим індикатором середовища функціонування системи пенсійного забезпечення є динаміка ВВП країни. Суспільно-політичні потрясіння, анексія Криму, воєнний конфлікт на Сході ввели Україну у 2014 році у фазу макроекономічної дестабілізації. Даний період характеризувався - спадом ВВП до 9,8%, девальвацією гривні, різким скорочення реальних доходів населення майже на 32,5% і зростання споживчих цін на 43,3% у 2015 році [6]. Дані показники показують об'єктивну картину погіршення макроекономічних умов, у яких сьогодні функціонує система пенсійного забезпечення. Криза 2014 року обумовила місце України у світовому рейтингу – 56 позиція за розміром ВВП в абсолютному вимірі і 119 місце за розміром ВВП на одну особу (рис.2.4).

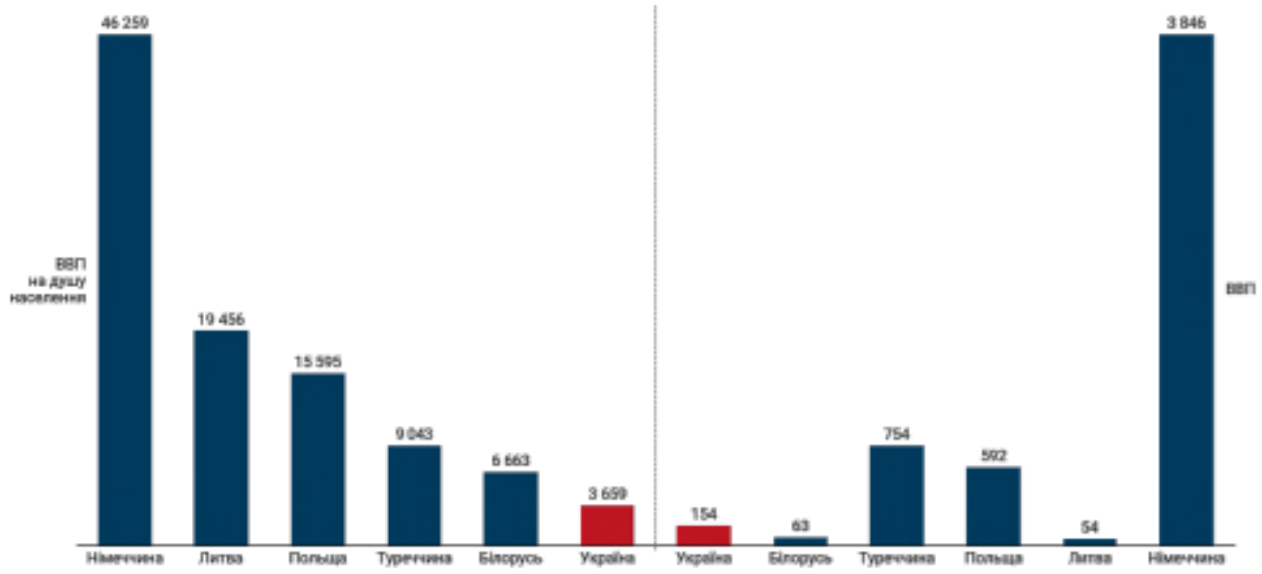

Рис. 2.4. Номінальний ВВП на одну особу (дол. США) та ВВП (млрд. дол. США) у 2019 р.

Джерело: [6]

Одним з найбільш впливових компонентів макроекономічного середовища на функціонування пенсійної системи є тіньова економіка. Ухилення від сплати податків спричиняє надвисокий дефіцит коштів у

державному бюджеті, що призводить, у свою чергу, до урізання соціальних програм, зменшення видатків на суспільні потреби. За розрахунками Міністерства економічного розвитку та торгівлі України, обсяг тіньової економіки в Україні останні 5 років коливається в межах від 28 % до 39 % ВВП. [140]. Згідно досліджень Ю. Харазішвілі, проведених з використанням функцій сукупного попиту й пропозиції, рівень тінізації економіки України коливається у діапазоні від 30 % до 40 % ВВП, а за розрахунками австрійського економіста Ф. Шнайдера - рівень тіньової економіки в Україні становить 52,8% від офіційного ВВП [142]. Цей показник широко використовується у міжнародних порівняннях. Дослідження Київського міжнародного інституту соціології в рамках проекту SHADOW, який фінансується Європейською Комісією за програмою HORIZON 2020, проведеного у 2019 році, показали, що рівень тіньової економіки у 2018 році склав 47,2% від загального обсягу ВВП та 46,8% у 2017 році [141].

Синонімами «тіньової» економіки є – «сіра» та «неформальна» економіка. У Рекомендації МОП № 204 термін «неформальна економіка» застосовується до «всієї економічної діяльності працівників та економічних одиниць, які в силу законодавства або на практиці зовсім не охоплюються або охоплюються не в повній мірі формальними відносинами» [211].

Таблиця 2.6

Формальна та неформальна зайнятість, 2018 (тис. осіб)

Стать	**Зайняті загалом**	**Формально зайняті**	**% від зайнятих**	**Неформально зайняті**					
				Загалом	% від зайнятих	**Формальний сектор**	% від зайнятих	**Неформальний сектор**	% від зайнятих
Загалом	16156	12461	77,1	3696	22,9	1587	9,8	2109	13
Жінки	7771	6257	80,5	1515	19,5	647	8,3	867	11,2
Чоловіки	8385	6204	74	2181	26	939	11,2	1242	14,8

Джерело: розраховано автором за даними [211, 20]

Як свідчать результати розрахунків, рівень неформальної зайнятості в Україні становить 22,9%. Неформально зайнятих осіб можна розділити на дві категорії:

- неформально зайняті в офіційному секторі економіки (становлять 9,8% всього зайнятого населення і зосереджені переважно у міських районах, головним чином у будівництві, сфері послуг з надання тимчасового проживання та громадського харчування, а також в оптовій та роздрібній торгівлі);
- неформально зайняті у неофіційному секторі економіки (становлять 13 % від загальної кількості зайнятих осіб і зосереджуються переважно в сільській місцевості, головним чином у сільському господарстві, лісовому господарстві та рибальстві, будівництві).

Неформально зайняті особи не сплачують внески до пенсійної системи. Крім того, не всі формально зайняті особи сплачують внески до системи в повному обсязі. В цьому випадку незадекларована праця стосується офіційного працевлаштування, коли роботодавці декларують менший, ніж фактичний дохід, а частина зарплати виплачується працівникам «у конверті». Працівникам, зважаючи на високий рівень безробіття в країні і низький рівень заробітних плат, вигідніше отримувати вищу заробітну плату нелегально [165]. Це забезпечує принаймні певний рівень пенсійних виплат після закінчення працівником необхідного періоду страхового стажу. Так, за даними Міністерства соціальної політики України, у 2018 році майже 40% застрахованих осіб сплачували пенсійні внески з мінімальної заробітної плати [46]. Для пенсійної системи незадекларована праця становить ознаку шахрайства та ухилення від сплати соціальних внесків.

Останнім часом у Європі спостерігається тенденція скорочення кількості «стандартних форм зайнятості» та зростання кількості працівників з «нестандартною формою зайнятості». що включають тимчасову (на визначений період) та нерегулярну зайнятість, неповну зайнятість та роботу за викликом, позикову зайнятість або приховані трудові відносини - фіктивну

само зайнятість [64]. Крім того, розвиток так званої «платформної» або «гіг» економіки в останні роки також дав поштовх для виникнення нових видів трудових відносин, недостатньо захищених трудовим законодавством.

Кількість нестандартних форм зайнятості зростає також і в Україні. Як зазначається в недавньому дослідженні [76], незадекларована праця часто перетинається з нестандартними формами зайнятості або самозайнятості, і в деяких випадках ці форми можуть бути засобами для ухилення від сплати податків та внесків. Різні джерела свідчать про те, що Україна є однією з провідних країн за зайнятістю на цифрових платформах. За підрахунками МОП та Київського міжнародного інституту соціології, щонайменше 3 відсотки робочої сили України зайняті в Інтернеті [5].

Загальною особливістю нестандартних форм зайнятості є те, що працівники або не охоплюються обов'язковим соціальним страхуванням, або охоплюються лише частково.

Визначальним чином на фінансову стабільність та інші параметри функціонування системи пенсійного забезпечення (як солідарного, так і накопичувального рівнів) впливає стан ринку праці. Такі показники як безробіття, зайнятість, оплата праці, чисельність застрахованих осіб, рівень неформальної зайнятості – впливають на теперішній стан пенсійної системи та на перспективу її розвитку. Так, гостра соціально – економічна криза 2014 року обумовила скорочення чисельності зайнятого населення на 15%, зростання рівня безробіття до 10%, зростання рівня неформальної зайнятості і трикратне збільшення заборгованості з виплати заробітної плати [6], що призвело до зменшення кількості платників соціальних внесків і проблеми наповнення бюджету ПФУ.

Чисельність економічно активного населення (віком від 15 до 70 років) на кінець 2019 року становила 17,381 млн осіб, а рівень безробіття серед нього – 8,6%. Таким чином, зайнятого населення серед економічно активних осіб було 15,895 млн.(табл. 2.7). Пенсіонерів станом на кінець 2019 року було майже 11,3 млн осіб. Відповідно, на одного працюючого припадає майже

один пенсіонер. Враховуючи той фактор, що чисельність економічно активного населення скорочується, а також те, що наприкінці 1990-х, на початку 2000-х рр. та у 2018-2019 рр. в Україні спостерігався різкий спад народжуваності, тягар на економічно активне населення із забезпечення пенсіями пенсіонерів буде посилюватися з кожним роком.

Таблиця 2.7

Охоплення населення державною пенсійною системою у 2015-2019 рр.

Показник	Рік					+/-, 2019 до 2015 рр.
	2015	2016	2017	2018	2019	
Населення віком від 15 до 64 років, тис. осіб	29635	29328	29012	28719	28200	-1435
Економічно активне населення, тис. осіб	18098	17955	17854	17940	17381	-717
Зайняте населення, тис. осіб	16443	16277	16156	16361	15895	-548
Застраховані особи, тис. осіб	12185	12863	13243	12529	10615	-1570
Кількість платників ЄСВ, тис. осіб	9830	10622	10940	10378	8102,1	-1727,9
Рівень участі населення в робочій силі, %	61,1	61,2	61,5	62,5	61,6	0,005
Рівень зайнятості, %	55,5	55,5	55,7	57,0	56,3	0,008
Рівень охоплення, %	74,1	79,0	82,0	76,6	66,7	-0,074
Відсоток платників внеску серед застрахованих осіб, %	80,7	82,6	82,6	82,8	80,1	-0,006
% від населення						
Застраховані особи	41,1	43,9	45,6	43,6	37,6	-3,50
Платники внеску	33,2	36,2	37,7	36,1	28,7	-4,50

Джерело: розраховано автором за [211] та за даними Пенсійного фонду України [91]

Як видно з даних таблиці 2.7, внески до солідарної системи пенсійного забезпечення на даний час сплачують лише близько 30% відсотків населення працездатного віку від 15 до 64 років. Таке низьке охоплення населення означає, що в майбутньому більше 60 відсотків людей літнього віку не зможуть отримуватимуть пенсію. Узагальнено різницю між кількістю осіб працездатного віку та фактичною кількістю платників внесків можна пояснити наступними чинниками:

- низький відсоток економічно активного населення (61,6% населення працездатного віку);
- рівень безробіття (10% економічно активного населення);
- низький рівень фінансової дисципліни та соціальної відповідальності (понад 19% застрахованих осіб – неплатники ЄСВ);
- високий рівень неформальної зайнятості (~25% зайнятого населення не перебуває на обліку у Пенсійному фонді);
- нестандартні форми зайнятості.

Іншим виявом диспропорцій у сфері зайнятості є значний масштаб зовнішньої трудової міграції. Оцінки загальної кількості українців, які працюють за кордоном, дуже різняться, що пояснюється невідповідністю між вітчизняними підходами і міжнародними стандартами у сфері статистичного обліку міграційних процесів. Хоча в Україні збирається чимало інформації у сфері міграції, досі залишається багато проблем, пов'язаних із якістю даних, їхньою повнотою, відповідністю понять, закладених у статистичні показники, міжнародним стандартам [37]. Комплексне опитування, проведене Державною службою статистики України у 2019 році, оцінює цей запас у 1,3 мільйон. Згідно із результатами загальнонаціонального соціологічного моніторингу (Інститут соціології НАН України в рамках проекту «Україна на порозі XXI століття») до тимчасової трудової міграції вдалося 16,4% українських сімей. Дослідження обласних центрів зайнятості (здійснені за дорученням Міністерства праці та соціальної політики України) засвідчили, що обсяги трудової міграції в Україні становлять близько 3-3,5 млн. осіб, а у період сезонних робіт - сягають навіть 9 млн. осіб [97]. За даними Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), кількість українських трудових мігрантів становить майже 4,8 млн. чоловік [18]. Якщо врахувати, що за різними оцінками трудовими мігрантами є від 4 до 9 млн. громадян України, то це складає відповідно від 9,5 до 21,44 % від численності всього населення, або від 23,01 до 51,78 % економічно активного

населення. Отже, можна говорити про міграцію з України половини економічно активного населення працездатного віку [15].

Спонукальним мотивом значного відтоку населення за кордон стало зниження якості життя значної частини населення. Додатковим чинником стало підписання угоди про безвізовий режим України з ЄС у 2017 році. Трудова еміграція відбувається в основному в економічно розвинені країни. В той же час, слід зважати на те, що відтік за кордон відбувається за рахунок молодих людей, що завдає непрямих (потенційна кількість ненароджених в Україні дітей) та прямих втрат населенню.

За підрахунками Східного партнерства (CSF, 2019), якби всі українські емігранти в ЄС працювали в Україні, то доходи Пенсійного фонду в 2019 році зросли б більше ніж на 7%, що еквівалентно 0,7% ВВП [215, с. 20].

Важливу роль для визначення рівня міграційного потоку відіграє і освітня міграція. Так, за даними ЮНЕСКО, в період з 2000 по 2017 р. чисельність українських студентів за кордоном збільшилась у понад чотири рази і сягнула більше 77 тис. осіб [205, с. 6]. Особливо стрімко вона зростає в країнах, куди спрямовано потоки трудової міграції. Упродовж останніх двох років зростання чисельності українців, які виїхали на навчання за кордон, прискорилося. За даними щорічного моніторингу кількості українських громадян, які навчаються у закордонних університетах на денній формі навчання, що здійснюється аналітичним центром CEDOS (охоплює 38 країни світу), у 2017/2018 навчальному році на навчання виїхало близько 83 тис. осіб (статистичний збір даних у різних країнах триває різну кількість часу, тому по деяких країнах дані ще відсутні) [151]. Якщо врахувати, що в українських ЗВО (університети, академії та інститути усіх форм власності) на денній формі тоді навчалось приблизно 890 тис. осіб, то за кордоном навчалось близько 8,5% від загальної їх кількості. Найчастіше на навчання їдуть до Польщі, Росії, Німеччини, Канади, Чехії, Італії, США, Іспанії, Австрії, Франції, Словаччини. Ці країни отримують понад 90% усіх українських студентів, які навчаються за кордоном. Загалом протягом

останніх дев’яти років кількість зросла у 3,5 рази - з 24 104 до 83 000 осіб [151].

Останніми роками виникає дедалі більше ризиків, пов’язаних із еміграцію висококваліфікованих експертів та молоді, а також через небажання повернення їх в Україну після отримання освіти за кордоном. Тенденцією країни ЄС стало проводити політику залучення молодих спеціалістів та висококваліфікованих іммігрантів серед іноземних студентів. З іншого боку, в Україні втрата таких працівників матиме негативний вплив на вікову та освітньо-кваліфікаційну структуру ринку праці, що може перешкодити економічному зростанню країни [186].

Отже, причини незадовільного стану солідарної складової пенсійної системи мають об’єктивний характер, пов’язаний зі складними фінансово-економічною та політичною ситуаціями. Серед них:

- несприятливі тенденції у демографічній сфері - зниження народжуваності, підвищення смертності, зміна тривалості життя населення – призвели до вичерпання потенціалу демографічного росту і як наслідок, депопуляція і збільшення частки осіб у віці 60 років і старше у віковій структурі населення. Це, в свою чергу призводить до зростання системного навантаження на пенсійну систему;

- погіршення макроекономічних умов, у яких сьогодні функціонує система пенсійного забезпечення, не дозволяють забезпечувати належним чином високий рівень пенсійних виплат;

- високий рівень тінізації економіки, неформальної зайнятості, міграційного відтоку населення працездатного віку призвело до зменшення кількості платників соціальних внесків і проблеми наповнення бюджету Пенсійного фонду. Як наслідок - великі витрати Державного бюджету України на покриття його дефіциту;

- відсутність єдиної загальнодержавної концепції реформування пенсійної системи, де чітко були б сформовані цілі і програми дій у даній області, непослідовність реформ призвели до неможливості формування

ефективних та сучасних інститутів пенсійного забезпечення, насамперед накопичувальних як найважливішого компоненту додаткового джерела пенсійних виплат.

В даній ситуації цілком можна погодитися зі словами прем'єр-міністра Д. Шмигаля, що «Україна через 15 років не зможе платити пенсії» [148].

В існуючих економічних умовах розв'язання вищеназваних проблем лежить в наступних площинах:

1) збільшення доходів Пенсійного фонду (підвищення податкових ставок, введення нових зборів, відмова від практики пільгового оподаткування);

2) скорочення видатків Пенсійного фонду (скорочення кількості пільгових пенсіонерів, скорочення практики одночасної виплати пенсії по віку та зарплати у повному обсязі, підвищення пенсійного віку, збільшення трудового стажу, необхідного для отримання пенсії за віком);

3) введення Накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення..

Щодо зростання доходів та скорочення видатків, то ці заходи здатні призвести лише до перманентних змін в системі, надати лише тимчасовий ефект та фактично вже вичерпали свій потенціал. Все це обумовлює необхідність розширення джерел фінансування пенсійних виплат, зокрема за рахунок накопичувальної складової, що формується під впливом сукупності політичних, правових, економічних та соціокультурних чинників. Впровадження накопичувальних рахунків і розвиток недержавного пенсійного забезпечення дадуть змогу вийти на якісно новий європейський рівень пенсійного забезпечення.

Оцінка стану вітчизняної пенсійної системи буде неповною без визначення її нормативно-правового забезпечення, що буде предметом подальшого дослідження.

2.2. Аналіз сучасного стану та ефективності недержавної накопичувальної системи пенсійного забезпечення

Торкаючись аналізу недержавної накопичувальної системи, перш за все, слід зазначити, що система недержавного пенсійного забезпечення - це складова частина системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб, крім випадків, передбачених законами, у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат [119].

Недержавні пенсійні фонди порівняно нові фінансові інститути на ринку пенсійних послуг, які розпочали свою діяльність у 2005 році. Період 2005 – 2009 років можна охарактеризувати як активний етап їх становлення і розвитку, для якого було характерно зростання кількості як самих установ, так і їх учасників, формування і нарощування активів.

Кількісну і територіальну характеристики розвитку НПФ за десятирічний період (2009 – 2019 рр.) представлено в таблиці 2.8.

Протягом зазначеного періоду прослідковується стійка тенденція до скорочення кількості установ майже на 57% (із 108 до 62 од.), що пов’язано з двома чинниками: негативним - відповідь на фінансово-економічну та політичну кризи в країні 2014 року і позитивним - консолідація ринку, яка є інструментом підвищення надійності системи НПЗ, забезпечення фінансової стійкості недержавних пенсійних фондів і стабільності їх розвитку. Винятком став 2019 рік, коли кількість фондів зросла за рахунок появи 3 нових: в Житомирській, Івано-Франківській і Полтавській областях.

Дані таблиці 2.8 свідчать про значні диспропорції територіального розподілу фондів - низьку залученість регіонів до системи НПЗ і концентрацію їх у м. Києві – від 70% до 76% в різний період часу, що може стати перешкодою для введення ІІ накопичувального рівня пенсійної системи комбінованого чи децентралізованого типу.

Таблиця 2.8.

Кількість НПФ у розрізі областей, 2009-2019 рр.

Рік / Область	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
м. Київ	77	77	73	69	61	57	53	46	46	44	47
Дніпропетровська	10	6	6	8	5	4	4	4	4	4	3
Донецька	5	5	5	5	6	6	6	6	6	6	4
Житомирська	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Івано-Франківська	4	4	4	3	2	2	2	2	2	2	3
Львівська	4	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Одеська	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Полтавська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Харківська	4	4	3	4	2	2	2	2	2	2	2
Херсонська	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
АР Крим	1	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-
Всього	**108**	**101**	**96**	**94**	**81**	**76**	**72**	**64**	**64**	**62**	**65**

Джерело: складено автором за даними [84]

На користь поступової консолідації ринку недержавного пенсійного забезпечення вказує зростання загальної вартості активів на фоні скорочення кількості самих установ. Так, на 31.12.2019 р. загальна вартість активів становила 3143,3 млн. грн. і в порівнянні з 2009 роком зросла в 3,67 раза (рис. 2.5)

Проте, аналіз темпів приросту вартості активів (табл. 2.10) свідчить про поступове уповільнення їх нарощування у період 2010 – 2013 рр. - з 33,38% до 18,15%. Падіння до «-»19,81 відбулося у 2015 р., що пов’язано фінансовою нестабільністю і військовими діями на Сході країни. Відродження ринку і поступове нарощування пенсійних активів розпочалося у 2016 р. Так, лише у 2017 р. недержавним пенсійним фондам майже вдалося досягти кількісних показників 2014 року.

Таблиця 2.10.

Динаміка основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні за 2009-2019 рр.

Показники	Роки										
	2009	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**
Загальна вартість активів НПФ, млн. грн.	857,9	1144,3	1386,9	1660,1	2 089,80	2469,2	1980	2138,7	2465,6	2745,2	3143,3
Темпи приросту, %		***33,38***	***21,20***	***19,70***	***25,88***	***18,15***	***-19,81***	***8,02***	***15,28***	***11,34***	***14,50***
Загальна кількість учасників НПФ, тис. осіб	497,1	569,2	594,6	584,8	840,6	833,7	836,7	834	840,8	855,3	874,6
Темпи приросту, %		***14,50***	***4,46***	***-1,65***	***43,74***	***-0,82***	***0,36***	***-0,32***	***0,82***	***1,72***	***2,26***
Пенсійні внески, всього, млн. грн.	754,6	925,4	1102	1313,7	1587,5	1808,2	1886,8	1895,2	1897,3	2000,5	2160,8
у тому числі:	31,8	40,7	50,6	58,6	66,5	71,4	80,3	92,2	124,3	172,1	222,7
- від фізичних осіб	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
- від фізичних осіб-підприємців	722,7	884,6	1051,2	1254,9	1520,5	1736,1	1806,3	1802,1	1772,3	1827,7	1937,3
Темпи приросту, %		***22,63***	***19,08***	***19,21***	***20,84***	***13,90***	***4,35***	***0,45***	***0,11***	***5,44***	***8,01***
Пенсійні виплати, млн. грн.	90,1	158,2	208,9	251,9	300,2	421,4	557,1	629,9	696,3	809,9	947,4
Темпи приросту, %		***75,58***	***32,05***	***20,58***	***19,17***	***40,37***	***32,20***	***13,07***	***10,54***	***16,31***	***16,98***
Кількість учасників, що отримали/ отримують пенсійні виплати, тис. осіб	28,1	47,8	63,1	66,2	69	75,6	82,2	81,3	78,8	81,3	83,9
Темпи приросту, %		***70,11***	***32,01***	***4,91***	***4,23***	***9,57***	***8,73***	***-1,09***	***-3,08***	***3,17***	***3,20***
Сума інвестиційного доходу, млн. грн.	236,7	433	559,9	727	953,3	1266	872,2	1080,5	1455,5	1767,7	2200
Темпи приросту, %		***82,93***	***29,31***	***29,84***	***31,13***	***32,80***	***-31,11***	***23,88***	***34,71***	***21,45***	***24,46***

Джерело: розраховано автором за даними [84]

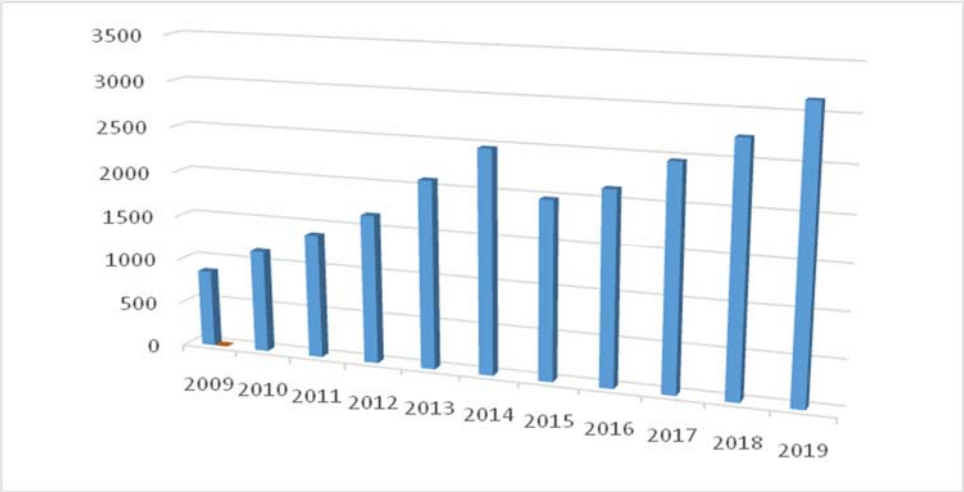

Рис. 2.5. Загальна вартість активів недержавних пенсійний фондів за 2009-2019 рр., млн. грн.

Джерело: побудовано автором за даними [84]

Характерною рисою вітчизняного ринку недержавного накопичувального пенсійного забезпечення є висока ступінь концентрації пенсійних активів. За останні роки лідерами на ринку за обсягом активів є 2 корпоративні пенсійні фонди - НБУ і Укрексімбанку, відкриті фонди: «ПриватФонд», «ОТП Пенсія», «Емерит-Україна», "Фармацевтичний". В цих 6 фондах зосереджено близько 70% акумульованих в системі НПЗ коштів (табл. 2.9), причому 48,36% від загальної суми активів акумулюється корпоративним недержавним пенсійним фондом НБУ.

Таким чином, 56 недержавних пенсійних фондів формують лише 22-24 % пенсійних активів ринку. Причинами такої ситуації є на те, що НПФ-лідери були сформовані на базі потужних фінансових інститутів - комерційних банків, які мають розвинену стійку клієнтську базу і певне коло компаній-партнерів, що беруть участь в зарплатних проектах. Наслідком такого високого ступеню концентрації пенсійних накопичень може бути загроза фінансовій стійкості всієї системи недержавного пенсійного забезпечення.

Таблиця 2.9

Рейтинг НПФ за кількістю сформованих активів

№ в рейтингу	НПФ	2018		2019	
		Активи, млн. грн.	Питома вага, %	Активи, млн. грн.	Питома вага, %
1	Корпоративний недержавний пенсійний фонд НБУ	1327,55	48,36	1484,93	47,24
2	Недержавний корпоративний пенсійний фонд Укрексімбанку	237,9	8,67	281,50	8,96
3	Відкритий недержавний пенсійний фонд «Емерит-Україна»	162,3	5,91	189,46	6,02
4	Відкритий недержавний пенсійний фонд «ПриватФонд»	143,71	5,23	182,10	5,79
5	Відкритий недержавний пенсійний фонд «ОТП Пенсія»	132,64	4,83	179,33	5,71
6	Відкритий пенсійний фонд "Фармацевтичний"	109,15	3,98	126,96	4,04
	Всього	**2113,25**	**76,98**	**3143,30**	**77,76**
	Всього в системі НПЗ		**100**		**100**

Джерело: розраховано автором за даними за даними [84]

Аналогічна ситуація прослідковується і за показником кількості учасників: у шести найбільших НПФ («Магістраль», «Європа», «Емерит-Україна», «ВСІ», «ОТП Пенсія», «ПриватФонд») зосереджено 78% всіх учасників системи недержавного пенсійного забезпечення.

Рис. 2.6. Динаміка зміни пенсійних внесків і кількості учасників, 2009-2019 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [84]

Аналізуючи динаміку загальної кількості учасників (табл. 2.10, рис. 2.6.), слід відмітити, що, кількість осіб, які користувалися послугами недержавних пенсійних фондів, за 10 р. зросла майже в 2 рази.

Позитивні тенденції зберігалися впродовж 2009-2011 рр., з незначним спадом у 2012 році і різким приростом на 43, 74% у 2013р. Подальший період (2014-2017 рр.) характеризується зменшенням кількості учасників через вибуття із системи вікової категорії старше 60 років.

Разом з тим, системі добровільного накопичувального пенсійного забезпечення не вдалося залучити велику кількість учасників, загальна кількість яких на кінець 2019 року становила 874,6 тис осіб, або лише 5,08% населення працездатного віку. Динаміка зміни кількості учасників недержавного пенсійного забезпечення наведено на рис. 2.6.

Розглянемо більш детально вікову структуру учасників системи пенсійного забезпечення, яка існує на сьогодні. Станом на 31.12.2019 р. кількість учасників в розрізі вікових груп розподілена наступним чином (рис. 2.7)

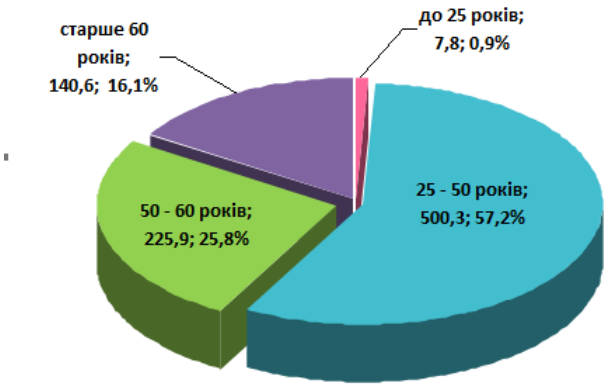

Рис. 2.7. Розподіл учасників НПФ за віковими групами, тис. осіб

Джерело: побудовано автором за даними [84]

Оцінивши наявну вікову структуру на кінець 2019 року, перш за все, слід відмітити, що переважну більшість учасників системи становлять особи віком від 25 до 50 років, левову частку займає вікова група від 50 до 60 років (25,8%). На осіб у віці старше 60 років припадає 16,1% і найменш чисельна категорія представлена віковою групою до 25 років – 0,9%.

Якісними результатами діяльності НПФ є темпи надходжень і виплат грошових коштів (табл. 2.10). Важливого значення набувають зміни в динаміці надходження загальної суми внесків, які на практиці є основним джерелом збільшення зростання вартості пенсійних активів.

Внески до НПФ протягом всього досліджуваного періоду зростають у 2015-2017 роках і накопичувальним підсумком з початку діяльності системи на кінець 2019 року вони становили 2160,8 млн. грн.(рис.2.8.).

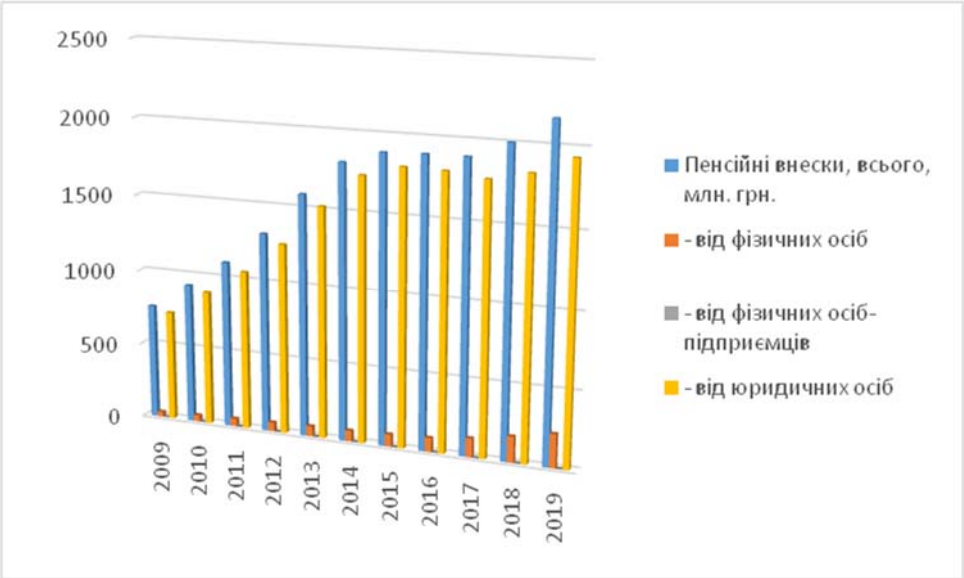

Рис. 2.8. Динаміка пенсійних внесків у розріз платників за 2009 – 2019 рр. млн. грн.

Джерело: побудовано автором за даними [84]

Основну грошових надходжень (понад 90 %) становлять внески від юридичних осіб, а внески фізичних осіб-підприємців не змінюються впродовж аналізованого періоду і залишаються досить незначними і (0,2 млн грн).

Пильної уваги, на наш погляд, заслуговує динаміка пенсійних виплат (рис. 2.9), здійснених недержавними пенсійними фондами учасникові або його спадкоємцям за рахунок коштів, накопичених і облікованих на індивідуальному пенсійному рахунку. За аналізований період чітко простежується стійка тенденція до збільшення цього показника, середньорічний темп приросту становить 27,69%.

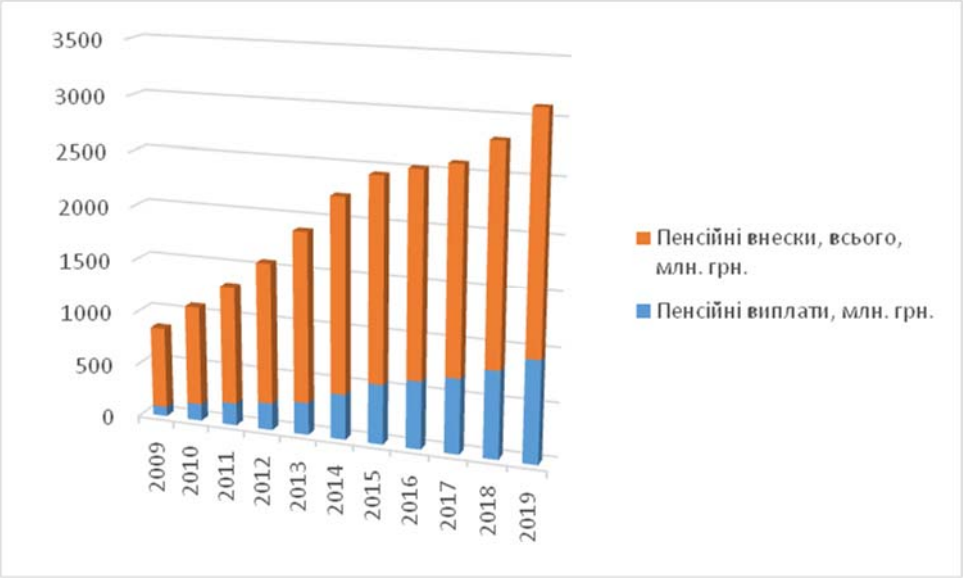

Рис. 2.9. Динаміка пенсійних виплат і пенсійних внесків за 2009 – 2019 рр. млн. грн.

Джерело: побудовано автором за даними [84]

На кінець 2019 р. сума пенсійних виплат зросла у порівнянні з 2018 р. на 16,98%. Як видно з таблиці 2.10, ці виплати були здійснені 83,9 тис.осіб, що становить 9,6% загальної кількості учасників системи недержавного пенсійного забезпечення. Інформативним є співставлення сум пенсійних внесків і пенсійних виплат (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Співвідношення пенсійних внесків і пенсійних виплат у 2009 – 2019 рр.

Рік / Показник	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Пенсійні внески, млн. грн.	754,6	925,4	1102	1313,7	1587,5	1808,2	1886,8	1895,2	1897,3	2000,5	2160,8
Пенсійні виплати, млн. грн.	90,1	158,2	208,9	251,9	300,2	421,4	557,1	629,9	696,3	809,9	947,4
Питома вага виплат, %	11,94	17,09	18,96	19,17	18,91	23,3	29,53	33,24	33,16	40,48	43,84

Джерело: розраховано автором за даними [84]

Частка пенсійних виплат у загальній сумі залучених пенсійних внесків варіюється від 11,94 % у 2009 р. до 43,84 % у 2019 р. (табл. 2.11) і показує стійку тенденцію до зростання. Слід очікувати, що така тенденція збережеться і в подальшому через закінчення строку дії контракту осіб пенсійного/передпенсійного віку, що є потенційною загрозою фінансовій стійкості системи недержавного накопичувального пенсійного забезпечення.

У системі недержавного пенсійного забезпечення передбачено здійснення таких видів пенсійних виплат:

- пенсійні виплати на визначений строк;
- одноразова виплата.

За 15 річний період функціонування недержавним пенсійним фондам так і не вдалося сформувати на індивідуальних пенсійних рахунках своїх учасників достатній рівень пенсійних заощаджень. На користь цієї тези свідчить той факт, що одноразові виплати становлять левову частку у всіх пенсійних виплатах (табл. 2.12). Для забезпечення фінансування пенсій на визначений строк, необхідно на дату настання пенсійного віку учасника сформувати суму, якої достатньо було б для забезпечення щомісячної виплати протягом 10 років в розмірі 50 відсотків офіційно затвердженого прожиткового мінімуму для непрацездатних громадян. Станом на 31.12.2019 ця сума складає 98290,00 грн. [119].

Таблиця 2.12

Видовий розподіл пенсійних виплат серед учасників системи НПЗ

Рік / Показник	**2014**	*%*	**2015**	*%*	**2016**	*%*	**2017**	*%*	**2018**	*%*	**2019**	*%*
Одноразові виплати, млн. грн.	384,6	*91,27*	475,7	*85,39*	499,4	*79,28*	505,9	*72,66*	545,5	*67,35*	594,5	*62,75*
Періодичні виплати, млн. грн.	36,8	*8,73*	81,4	*14,61*	130,5	*20,72*	190,4	*27,34*	264,4	*32,65*	352,9	*37,25*
Всього	421,4	*100*	557,1	*100*	629,9	*100*	696,3	*100*	809,9	*100*	947,4	*100*

Джерело: розраховано автором за даними [84]

Розрахунки, наведені таблиці 2.12 свідчать про поступове заміщення одноразових виплат періодичними – частка заміщення за останні десять років зросла майже на 30%, що є ознакою розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення. Можна сказати, що система НПЗ вийде на повну потужність, коли в структурі виплат співвідношення буде 98% - 2% на користь періодичних виплат.

Розмір пенсійних виплат з накопичувальної пенсійної системи безпосередньо залежить від результатів інвестиційної діяльності фондів, яку можна оцінити за допомогою таких показників – суми інвестиційного доходу, прибутку від інвестування активів і витрат фонду на обслуговування, які відшкодовуються за рахунок пенсійних активів (рис. 2.11).

Інвестиційний дохід, отриманий в результаті діяльності недержавного пенсійного фонду, слід розглядати у взаємозв'язку його соціальної функції і рівня розвитку вітчизняного фінансового ринку та його інструментів. Основною метою діяльності НПФ є захист пенсійних накопичень від інфляційних процесів, а похідною - примноження пенсійного капіталу. З огляду на це, НПФ вибирають консервативнішу, ніж у інших фінансових установ, інвестиційну стратегію. Основними напрямами інвестування пенсійних активів НПФ станом на 31.12.2019 р. були державні цінні папери (45,9%), банківські депозити (38,5%) та облігації вітчизняних підприємств (7,5%) (рис. 2.10).

Аналізований період характеризується наступними особливостями і змінами у загальній структурі інвестиційного портфелю НПФ:

− зменшення частки грошових коштів (із 56,3 % у 2009 р., до 38,5 % у 2019-му), розміщених на депозитах банків;

− незначне збільшення частки цінних паперів у консолідованому портфелі (з 3,6 % у 2009 р. до 45,9 % у 2019-му (до 41,0 % у 2016-му)), дохід за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України;

− наявність незначної частки акцій українських емітентів (2019 р. – 1,4 %) виняток становлять 2010−2011 рр. (18,1 %, 18,4 % − відповідно);

− незначна питома вага вкладень в об’єкти нерухомості та банківські метали (2018−2019 рр. – 2,8 %);

− з 2010 р відсутність іпотечних цінних паперів в інвестиційному портфелі НПФ, незважаючи на те, що у попередні роки їх частка становила – 0,05 %.

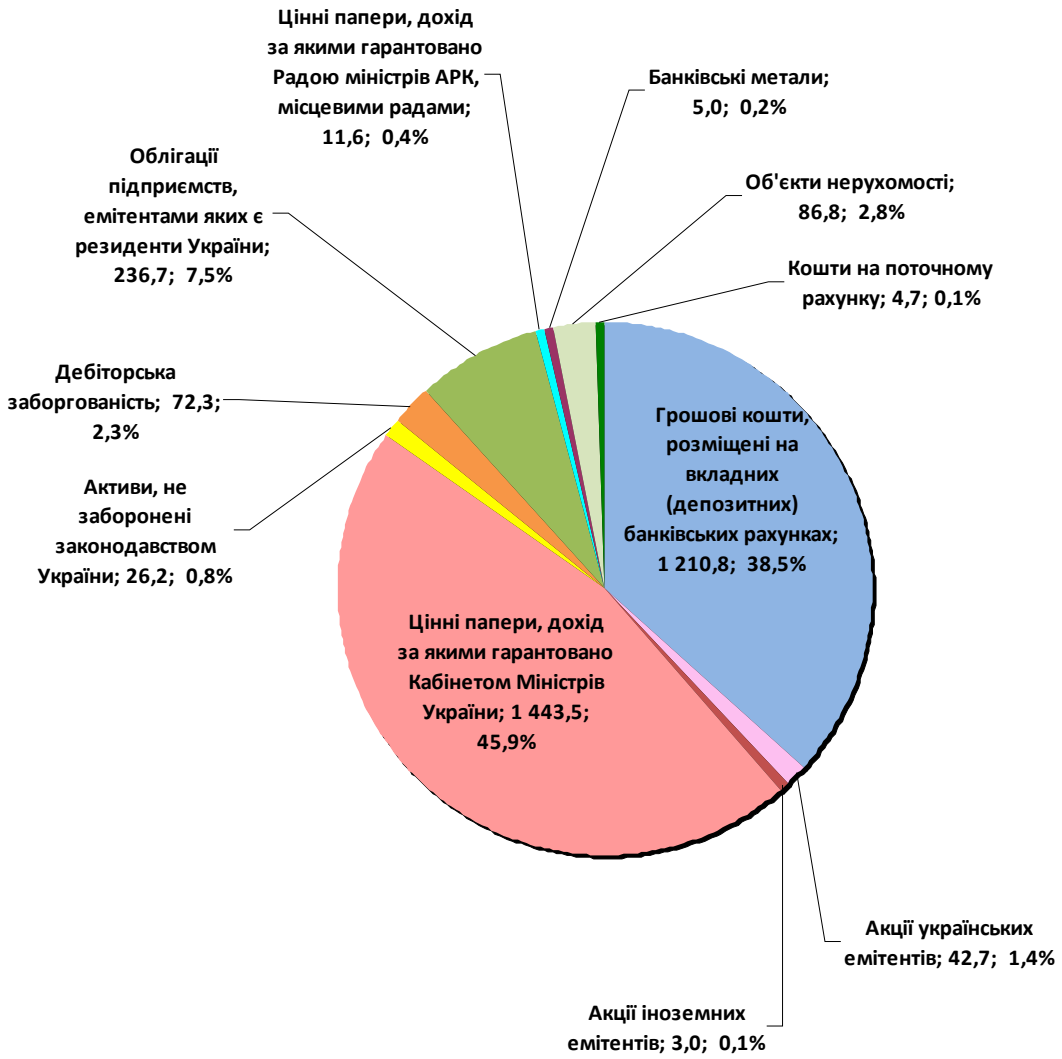

Рис. 2.10. Напрямами інвестування пенсійних активів, 2019 р.

Джерело: побудовано автором за даними [84]

Отже, особливістю досліджуваного періоду є зміна інвестиційної стратегії та її переорієнтація на використання інструментів з фіксованою дохідністю.

Надання послуг недержавному пенсійному фонду іншими фінансовими установами для забезпечення його діяльності спричиняє витрати на

адміністрування індивідуальних пенсійних рахунків (адміністратор), оплату інвестиційних послуг (КУА), зберігання (банк) та інші послуги, які відшкодовуються за рахунок пенсійних активів. Чим вища вартість наданих послуг, тим меншою є сума активів, і за інших рівних умов – менший розмір пенсійних виплат. Як свідчить світова практика, потенційний вплив таких витрат на суму пенсійних заощаджень є досить значним (табл. 2.13.).

Таблиця 2.13.

Порівняння рівнів плати за послуги та їхнього впливу на пенсійні накопичення

Витрати як % від активів	Зменшення пенсійних накопичень за 40 років, %
0,05	1,2
0,15	3,6
0,25	5,9
0,50	11,4
0,75	16,5
1,00	21,3
1,5	29,9

Джерело: [75]

Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг річний граничний розмір витрат встановлено на рівні 7% чистої вартості активів фонду [117], що катастрофічно зменшує рівень пенсійних заощаджень, і, відповідно, пенсійних виплат.

Досліджуючи динаміку структури витрат недержавних пенсійних фондів упродовж 2009-2019 рр., слід відмітити, що найбільше витрат припадає на винагороду за надані послуги з управління активами – 79% та на оплату послуг з адміністрування – 21%, при цьому питома вага кожного з цих показників у загальній структурі витрат зростає останніми роками.

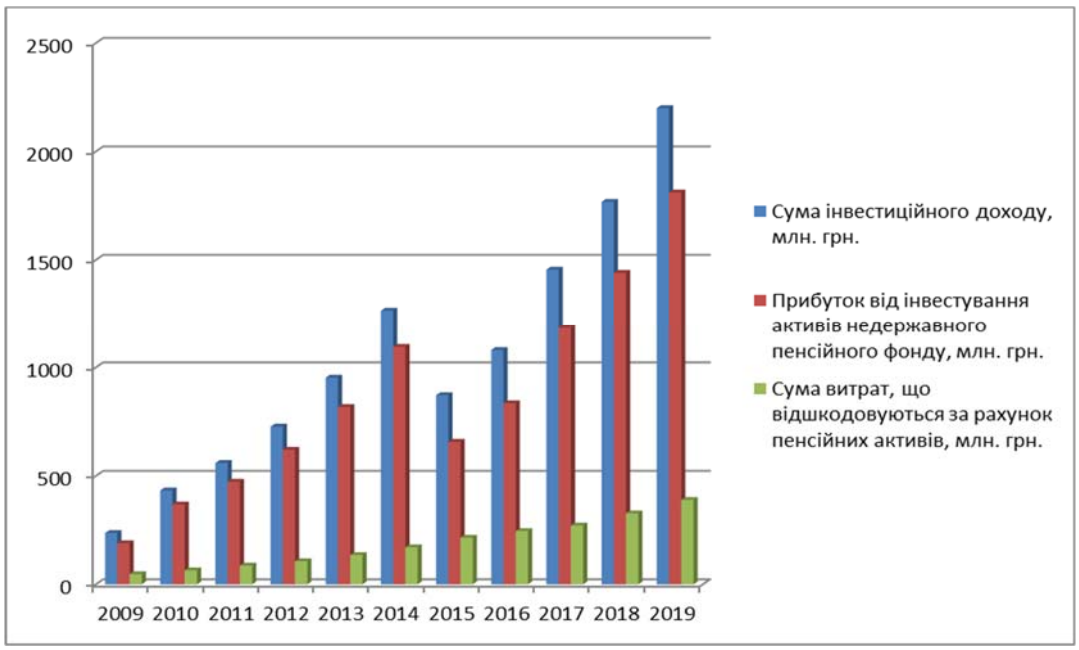

Рис. 2.11. Співвідношення інвестиційного доходу, прибутку від інвестування і суми витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів за 2009-2019 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [84]

В цілому, за 2009-2019 рр. в системі недержавного пенсійного забезпечення прослідковується тенденція до щорічного зростання прибутку від інвестування активів НПФ. Проте, аналіз темпів приросту даного показника (табл. 2.10., рис. 2.12) свідчить про значну волатильність, яка проявляється особливо в періоди економічної та політичної нестабільності (2015-2016 рр.). Така негативна динаміка є свідченням не тільки впливу кризових проявів в економічній системі держави, а й недостатнім ефективним управлінням фінансовими ресурсами недержавних пенсійних фондів, низкою дохідністю активів, невчасним реагуванням управляючих компаній на виникаючі ризики.

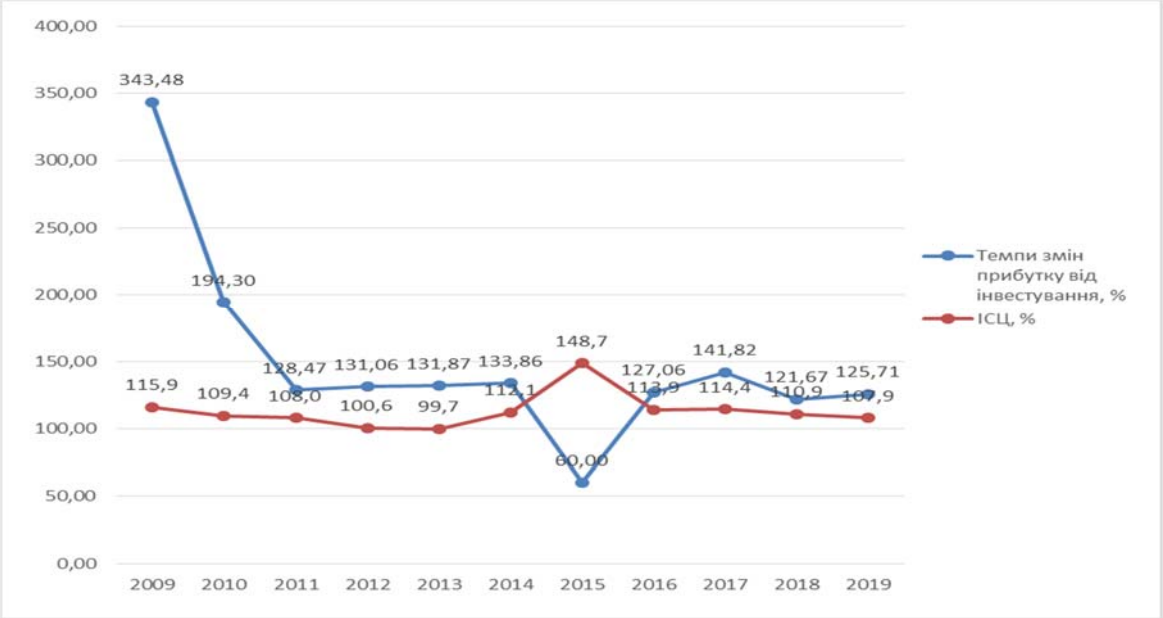

Рис. 2.12. Індекс інфляції і темпи приросту прибутку від інвестування

Джерело: побудовано автором за даними [84]

Кризовий 2015 р. показав уразливість накопичувальної системи пенсійного забезпечення від фінансових потрясінь (рис. 2.12). Лише за один рік пенсійні заощадження знецінилися в 2,5 рази, а недержавні пенсійні фонди змогли досягти показників діяльності 2014 року лише у 2017 р.

Основні показники діяльності НПФ у посткризовий період наведено в таблиці 2.14.

Таблиця 2.14

Основні показники діяльності НПФ в Україні у 2015-2019 рр.

Показник	Рік					(+/-), 2019 до 2015 р.
	2015	2016	2017	2018	2019	
Загальна вартість активів НПФ, млн грн	1980	2138,7	2465,6	2745,2	3143,3	1163,3
Загальна кількість учасників НПФ, тис. осіб	836,7	834	840,8	855,3	874,6	37,9
Пенсійні внески, всього, млн грн	1886,8	1895,2	1897,3	2000,5	2160,8	274
у т. числі:	80,3	92,2	124,3	172,1	222,7	142,4
- від фізичних осіб	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0
- від фізичних осіб-підприємців	1806,3	1802,1	1772,3	1827,7	1937,3	131
Пенсійні виплати, млн грн	557,1	629,9	696,3	809,9	947,4	390,3
Кількість осіб, що отримали(ють) пенсійні виплати, тис. осіб	82,2	81,3	78,8	81,3	83,9	1,7
Сума інвестиційного доходу, млн грн	872,2	1080,5	1455,5	1767,7	2200	1327,8

Джерело: складено авторкою за даними [84]

П’ятирічний період діяльності недержавних пенсійних фондів засвідчив наявність загрозливих тенденцій: відсутність зростання пенсійних внесків від фізичних осіб, переважання в абсолютному вимірі пенсійних виплат над пенсійними внесками, незначні темпи приросту кількості учасників системи.

Одним із засобів зменшення рівня витрат та покращення загальних показників діяльності НПФ є підвищення рівня розкриття інформації. Низький рівень фінансової грамотності, недовіра до фінансових інститутів, відсутність доступної інформації щодо сутності та основних засад діяльності недержавних пенсійних фондів – є одними із причин незадовільного стану розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення. Тому, основними вимогами до інформації про недержавні пенсійні фонди мають бути систематизованість, достовірність, зрозумілість, відкритість та доступність.

Українська асоціація адміністраторів пенсійних фондів (УААПФ) вважає, що «важливим при виборі недержавного пенсійного фонду є не тільки розмір активів, дохідність, інвестиційний портфель та суми виплат, важливим є професіоналізм обслуговуючих компаній, ставлення адміністратора НПФ до своїх клієнтів, те, наскільки адміністратор може донести інформацію про роботу фонду до учасника НПФ, наскільки ця інформація є зрозумілою та коректною» [39].

З метою дослідження відкритості інформації НПФ і їх готовності довести свою надійність для пересічних українців, Комітет фінансового ринку та з питань соціальної відповідальності бізнесу Торгово-промислової палати України у 2016 та 2018 рр. провів рейтингування щодо відкритості недержавних пенсійних фондів і на основі аналізу цих даних у вересні 2019 року було затверджено Методологію складання рейтингу відкритості недержавних пенсійних фондів [147], яка складається з певних критеріїв (табл.2. 15):

Таблиця 2.15

Шкала оцінки характеристик відкритості НПФ

№ з/п	Критерій	Ваговий коефіцієнт
1.	Наявність власного робочого сайту	0-0,5
	Наявність сторінки НПФ на сайті Адміністратора пенсійних фондів (АПФ) та/або Компанії з управління активами (КУА)	0
2.	Видимість сайту НПФ в пошукових системах	0-1
3.	Наявність історії чистої вартості одиниці пенсійних активів у вигляді графіку та її зміни у відсотках за різні проміжки часу (за весь період діяльності пенсійного фонду).	0-2,5
4.	Наявність інформації щодо портфелю пенсійного фонду. (враховується на скільки детально розкрита інформація про структуру активів НПФ).	0-3
5.	Наявність інформації про обслуговуючі компанії (АПФ, КУА, Банк-зберігач)	0-0,75
6.	Наявність статутних документів НПФ	0-0,75
7.	Наявність інформації про органи управління пенсійного фонд	0-0,75
8.	Наявність інформації щодо НПФ на одному сайті, без пересилання на інший сайт	0-0,75

Джерело: складено автором за [67]

Співставлення різних складових відкритості НПФ дає можливість оцінити наскільки потенційному вкладнику зручно отримати необхідну актуальну і повну інформацію про недержавний пенсійних фонд. За результатами оцінки недержавним пенсійним фондам присвоюється рейтинг відкритості від А+ (високий) до С- (дуже низький) (табл.2.16).

Таблиця 2.16

Рейтингова шкала оцінювання відкритості НПФ

Рівень рейтингу		Кількість балів	Критерії присудження
А+	Високий рівень розкриття інформації	9,01-10,00	В повному обсязі присутні всі необхідні дані для оцінки діяльності НПФ зацікавленою особою
А-	Помірно високий рівень розкриття інформації	8,01-9,00	Частина даних, необхідних для оцінки діяльності НПФ зацікавленою особою, розкрита недостатньо повно
В+	Помірний рівень розкриття інформації	6,01-8,00	Частина даних, необхідних для оцінки діяльності НПФ зацікавленою особою, розкрита не повно
В-	Нижчий за помірний рівень розкриття інформації	4,01-6,00	Значна частина даних, необхідних для оцінки діяльності НПФ зацікавленою особою, розкрита недостатньо повно

Продовження таблиці 2.17

C+	Низький рівень розкриття інформації	2,01-4,00	Відсутня частина даних, необхідних для оцінки діяльності НПФ зацікавленою особою
C-	Дуже низький рівень розкриття інформації	0-2,00	Відсутня більша частина даних, необхідних для оцінки діяльності НПФ зацікавленою особою

Джерело: складено автором за [67]

Для неупередженості результатів дослідження було здійснено вибірку з 10 недержавних пенсійних фондів, які станом на 31.12.2019 р. внесені в Державний реєстр фінансових установ на сайті Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (вкладка Розкриття інформації НПФ).

Таблиця 2.17

Рейтинг відкритості НПФ

№ з/п	Критерій / Назва НПФ	1	2	3	4	5	6	7	8	Сума балів	Рейтинг
1.	ВПФ «ОТП Пенсія»	0,5	1	2,5	3	0,75	0,75	0,75	0,75	10	A+
2.	НТ «ВПФ «Соціальна перспектива»»	0	1	2,5	2,5	0,75	0,5	0,3	0,75	8,3	A-
3.	ВНПФ «Українська пенсійна спілка»	0	1	2,5	2,5	0,75	0,5	0,3	0,75	8,3	A-
4.	ВНПФ «Турбота»	0	0,5	2,5	3	0,75	0	0	0,75	7,5	B+
5.	НПФ «Всі»	0,5	1	2,5	0,75	0,75	0,75	0	0,5	6,75	B+
6.	ВНПФ «Український пенсійний капітал»	0	0,2	0,5	0	1	0	0,5	0,5	2,7	C+
7.	ВНПФ «Європейський вибір»	0	0,5	0,5	0,5	0,1	0	0	0,2	2,7	C+
8.	ВНПФ «Національний»	0	0	0,5	0	0	0,5	0	0,5	1,5	C-
9.	НТ «ВНПФ «Надія»»	0	0	0	0	0,5	0	0	0	0,5	C-
10.	ВНПФ "Гарант-Пенсія"	-	-	-	-	-	-	-	-	-	н/д

Джерело: розраховано автором за [84]

Результати проведеного дослідження дають підстави сформувати наступні висновки:

1. Рейтинг відкритості НПФ слід взяти до уваги регуляторам ринку і опубліковувати його на офіційному сайті разом з річними результатами діяльності фінансових установ.

2. Виключення з рейтингування недержавних пенсійних фондів із сумою чистих активів, меншою ніж 500 тис. грн є дискримінаційним. Адже, будь-який НПФ за своєю суттю є соціальним пенсійним інститутом незалежно від розміру сформованого капіталу. І таке «виключення» певним чином обмежує доступ невеликих НПФ до ринку пенсійних послуг.

3. Простий пересічний українець з низьким ступенем довіри і рівня фінансової грамотності не буде шукати сторінки суб'єктів, призначення яких йому невідоме - Адміністратора чи компанії з управління активами. Джерелом інформації для нього будуть або учасники таких фондів, або мережа Інтернет. Тому, критерій «Видимість сайту НПФ в пошукових системах» необхідно поставити першим в шкалі оцінки відкритості з підняттям вагомості його коефіцієнта до рівня 2.

4. Інформація, розміщена на сайтах НПФ-лідерах рейтингу досить різноманітна, містить не тільки повну інформацію про кількісні і якісні результати діяльності фонду, а й роз'яснювальні матеріали щодо недержавного пенсійного забезпечення, його сутності і переваг. Ключовим аспектом є наявність на сайті фонду особистих кабінетів учасників з доступом до стану індивідуальних пенсійних рахунків.

Тому, на нашу думку, Методологію складання рейтингу відкритості недержавних пенсійних фондів слід удосконалити шляхом введення додаткових критеріїв: наявність роз'яснювальних матеріалів щодо системи НПЗ, наявність особистих кабінетів учасників, наявність інформації щодо розміру витрат, які відшкодовуються за рахунок пенсійних активів. Крім того, пропонуємо розширити рейтингову шкалу оцінювання двома позиціями – категорія «D» - інформація недоступна або відсутня, категорія «E» - виключено з Державного реєстру фінансових установ.

Створення відкритого інформативного поля навколо системи недержавного пенсійного забезпечення із систематизованою, зрозумілою та доступною інформацією посилить як відповідальність самих пенсійних інститутів за свою діяльність, так і підніме рівень довіри населення.

Світовий досвід показує, що немає інакшого «шляху для підкорення довіри вкладників, аніж відкритість інформації та доступно зрозуміла система оцінки результатів роботи фондів» [22, с. 332].

Таким чином, проведений аналіз сучасного стану розвитку недержавної накопичувальної системи пенсійного забезпечення дає змогу стверджувати про: консолідацію ринку недержавного пенсійного забезпечення; щорічне зростання пенсійних внесків з більшими або меншими темпами свого приросту; щорічне збільшення пенсійних виплат; збільшення пенсійних активів за весь досліджуваний період майже у 3,67 раза, не зважаючи на зменшення їхнього обсягу в окремі роки. Разом з тим, високий ступінь концентрації учасників НПФ і пенсійних активів в декількох фондах, низький рівень охоплення населення системою, великі адміністративні витрати, що зменшують розмір майбутніх пенсійних виплат, закритість інформації – фактори, які не свідчать на користь ефективності розвитку недержавної накопичувальної системи пенсійного забезпечення.

2.3. Тенденції законодавчого забезпечення становлення і функціонування накопичувальної системи пенсійного страхування

Сучасний етап розвитку України характеризується багатьма спробами реформування системи пенсійного забезпечення, зокрема щодо введення накопичувальної її складової. Хоча ці питання порушувались на урядовому рівні ще до здобуття незалежності України відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР і Української Ради профспілок від 18 листопада 1989 р. "Про невідкладні заходи щодо підготовки і проведення реформи пенсійного забезпечення", фактичний початок реформи розпочався у 1998 році зі схвалення Указом Президента України «Основних напрямів реформування пенсійного забезпечення в Україні» (13.04.1998 р. № 291/98).

Цьому передувало прийняття ще декількох нормативно – правових актів.

21.12.1993 року Верховною Радою України було схвалено Концепцію соціального забезпечення населення України, розроблену Міністерством праці, в якій вперше було запропоновано комплексну реформу національної системи соціального забезпечення. Тоді ж з метою реалізації Концепції було розроблено рамковий законопроект «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», який був схвалений Верховною Радою України у січні 1998 року.

Закладені у даній Концепції ідеї стосуються вдосконалення всієї пенсійної системи та передбачають розвиток трьох складових компонентів:

- обов’язкового пенсійного страхування;
- пенсійного забезпечення за місцем роботи через пенсійні плани з управлінням у приватному секторі;
- добровільного особистого страхування через приватні пенсійні фонди.

Саме ці пропозиції знайшли своє відображення у Основних напрямах реформування пенсійного забезпечення в Україні, які передбачають створення в Україні трирівневої пенсійної системи, що поєднуватимуть елементи державного солідарного страхування й накопичувального пенсійного забезпечення. Так, запровадження пенсійної реформи в Україні здійснюється у трьох напрямках: реформування першого рівня пенсійної системи - солідарної системи, впровадження другого рівня пенсійної системи - обов’язкової державної накопичувальної системи і розвиток третього рівня - добровільної недержавної накопичувальної системи.

З метою правового врегулювання реформи і початку її старту з 01.01.2004 р. були прийняті Верховною Радою 9 липня 2003 року Закони України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» [111] та «Про недержавне пенсійне забезпечення» [119]. З прийняттям Законів було сформовано конфігурацію нової пенсійної системи держави, визначено

структуру та механізми функціонування двох обов’язкових складових трирівневої пенсійної системи (реформованої солідарної та накопичувальної систем пенсійного страхування), створено правове поле для функціонування інститутів, що здійснюють приватне пенсійне забезпечення і надано можливість громадянам формування пенсійних заощаджень з трьох різних джерел. Зазначена модель, побудована на нових засадах, відповідає кращій світовій практиці, мінімізує ризики і послаблює їхній вплив. Таке поєднання дозволяє забезпечити соціальні гарантії та фінансову стабільність пенсійної системи.

Для досягнення мети пенсійної реформи необхідно було задіяти комплекс правових, організаційних та економічних заходів для уникнення негативних процесів та реалізації нових пенсійних ініціатив. Для реалізації цих завдань в практичній площині було прийнято Стратегію розвитку пенсійної системи, схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2005 р. N 525-р. [137], яка, нажаль, залишилася нереалізованою і втратила чинність після прийняття Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції подальшого проведення пенсійної реформи» № 1224 від 14 жовтня 2009 р., розроблену Комісією з питань здійснення пенсійного реформування. Етапи реалізації пенсійної реформи у Концепції були розраховані на 2010–2017 рр. Сьогодні можна констатувати, що і цей нормативний документ не був реалізований на практиці:

- не забезпечено фінансову стабільність пенсійної системи;
- не створено справедливої, прозорої пенсійної системи;
- не відбувся перерозподіл навантаження із сплати страхових внесків між роботодавцем та працівником з одночасним гарантованим підвищенням заробітної плати найманому працівникові;
- не впроваджено обов'язкову накопичувальну пенсійну систему;
- не відбулося примноження обов'язкових страхових внесків громадян в обов'язковій накопичувальній пенсійній системі (через її відсутність), а

також підвищення індивідуальної заінтересованості громадян у сплаті страхових внесків;

- не забезпечено формування джерел довгострокових інвестиційних ресурсів для національної економіки;

На сьогоднішній день нормативно – правовою базою, що регламентує функціонування накопичувальної пенсійної системи у національній пенсійній моделі, є Закони України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (2003 р.), «Про недержавне пенсійне забезпечення» (2003 р.), «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» (2011 р.), «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» (2017 р.). Але, незважаючи на те, що концепція накопичувальної складової системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування (ІІ рівень пенсійної системи) задекларована була 17 років тому, до сьогоднішнього часу вона фактично не була реалізована на практиці. Основними причинами відтермінування введення ІІ накопичувального рівня були: не виконання умов, визначених у Прикінцевих положеннях (перша редакція) Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (збалансованості бюджету Пенсійного фонду, ріст ВВП протягом двох останніх років на 2% порівняно з попереднім, забезпечення фінансування з державного бюджету втраченої частини страхових коштів у солідарній системі у зв’язку з перерахуванням частини страхових внесків до Накопичувального фонду, прийняття законодавчих актів щодо накопичувальної системи пенсійного страхування), відсутність політичної волі, зміна вектору пенсійної реформи із структурних змін на параметричні.

Разом з тим, на нашу думку, подальше відкладання впровадження накопичувальної системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування може призвести до подальшого розбалансування діючої пенсійної системи, і як наслідок, - погіршення фінансового і соціального стану населення похилого віку.

Законотворчий процес щодо введення обов'язкового накопичувального рівня пенсійної системи розпочався в Україні з 2002 року. У період з 2002 по 2020 р.р. на розгляд Верховній Раді України було запропоновано 18 законопроектів про запровадження накопичувальної системи пенсійного страхування (Додаток Б).

Законодавчі ініціативи, наведені в Додатку Б, можна об'єднати в наступні групи:

1. Акти, що мають силу закону (1, 2, 6, 14);
2. Законопроекти, що відкликано і знято з розгляду (5, 7-13, 15, 16);
3. Законопроекти, що опрацьовуються в профільному комітеті, або очікують розгляду (3, 4, 17, 18).

Науковий інтерес в межах нашого дослідження становлять саме перша і третя групи.

Однією з передумов початку функціонування другого рівня пенсійної системи є прийняття окремого закону про запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. За більш як десятирічний період було не раз змінено архітектуру побудови другого рівня – від змішаної через централізовану до децентралізованої і знову повернення до змішаної моделі. В світлі цього рамковими видаються три законодавчі документи із майже аналогічними назвами (№2854 від 29.12. 2006, поданий Кабінетом Міністрів України; №4608-1 від 19.05. 2016, поданий групою депутатів та №6677, внесений депутатами Соловей Ю. І., Веселовою Н. В., Різаненко П. О.), що регламентують механізм впровадження другого рівня.

Продовжуючи цю думку, проаналізуємо зазначені законопроекти в контексті розуміння еволюції становлення моделі накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (табл. 2.18).

Таблиця 2.18

Порівняльний аналіз законопроектів щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

Критерій	Законопроект №2854	Законопроект №4608-1	Законопроект №6677
Тип організаційної моделі	Змішана: централізована на початковому етапі - Накопичувальний пенсійний фонд. Через11 років перехід на змішану модель – Накопичувальний пенсійний фонд (НФ) чи недержавні пенсійні фонди (НПФ) за вибором учасника	Централізована створення Накопичувального пенсійного фонду	Децентралізована через систему недержавних пенсійних фондів
Дата запровадження	01.01.2009 з виконанням вимог щодо економічного зростання країни протягом двох останніх років на 2% у порівнянні з попереднім та збалансованості бюджету ПФУ	01.07.2017 (4608, 4608-1) 1 січня року, наступного за роком, в якому досягнуто бездефіцитність бюджету ПФ (4608-3)	01.01.2018
Учасники	особи до 40 років, участь обов'язкова	особи, які не досягли пенсійного віку (особи до 35 років, які мають право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах - обов'язкова участь у відповідних накопичувальних професійних пенсійних програмах)	особи до 35 років, участь обов'язкова
Добровільна участь	передбачена	передбачена	передбачена
Розмір ставок відрахування	min – 2% max -7% встановлюється вимога щодо підвищення заробітної плати з метою забезпечення компенсації втрат працівників	min – 2% max -5%	min – 2% max -7%
Адміністрування	Пенсійний фонд України	Пенсійний фонд України	Пенсійний фонд України +Адміністратори НПФ
Державні гарантії збереження коштів	відсутні	передбачено у розмірі сплачених страхових внесків із врахуванням інфляції	передбачено через участь НПФ у системі гарантування вкладів (Фонд гарантування вкладів фізичних осіб)

Продовження таблиці 2.18

Переваги	наявність конкурентних засад; право вибору застрахованої особи між державною та приватними фінансовими установами; можливість диверсифікації стратегій	простота державного контролю; максимальний грошовий ресурс, що полегшує фінансування масштабних державних проектів.	забезпечення конкуренції на ринку послуг з накопичувального пенсійного страхування; розподіл можливих ризиків між десятками недержавних пенсійних фондів; можливість диверсифікації стратегій
Недоліки	розпорошення грошового ресурсу; ускладнення державного контролю; фінансування державної структури за рахунок бюджету	відсутність права вибору для застрахованої особи; відсутність ринкової конкуренції;	розпорошення грошового ресурсу; ускладнення державного контролю складність вибору для учасника через низький рівень фінансової грамотності
Потреба в додатковому фінансовому ресурсі	4 млрд.грн	відсутня	відсутня

Джерело: складено автором [181]

У більшості положень цих проектів містяться одинакові підходи до механізму запровадження накопичувальної складової, вимоги до регулювання відносин у цій сфері, разом з тим, запропоновані моделі системи мають свої як недоліки, так і переваги. Однією ж з концептуальних відмінностей є відмова від централізованої моделі накопичувальної системи для акумулювання страхових внесків другого рівня через створення Накопичувального пенсійного фонду і перехід на децентралізовану модель через недержавні пенсійні фонди, що відповідають критеріям Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [119]. Тобто, обов'язкові пенсійні накопичення (другого рівня) формуються у недержавних пенсійних фондах (третього рівня) за вибором учасника разом із добровільними пенсійними внесками. Проте, зважаючи на низький рівень фінансової грамотності населення, недовіру до фінансових інститутів як таких, враховуючи результати діяльності НПФ, відсутність на фондовому ринку надійних інвестиційних інструментів, ризиковано відразу впроваджувати децентралізовану модель. Тому, на нашу думку, найкращим варіантом є змішаний тип організаційної структури. Сам механізм введення системи

полягає у поетапному її запровадженні із поступовим зміщенням акценту з державного нагляду і регулювання до особистої відповідальності громадян за власний пенсійний добробут [181]. Тобто, спочатку впровадиться централізована система, що під державним контролем і управлінням сконцентрує пенсійні внески в Накопичувальному пенсійному фонді (повна відповідальність держави), а через 11 років (на другому етапі) відбудеться децентралізація системи з наданням громадянам права на власний вибір пенсійної установи (НПФ) з метою подальшого формування в ній власних (обов'язкових і добровільних) пенсійних накопичень. Через низку недоліків жоден з проектів не був прийнятий.

Проведені автором дослідження [162, с.122], дають можливість сформувати етапи еволюції законодавчого шляху розвитку моделей накопичувальної системи пенсійного страхування (рис. 2.13).

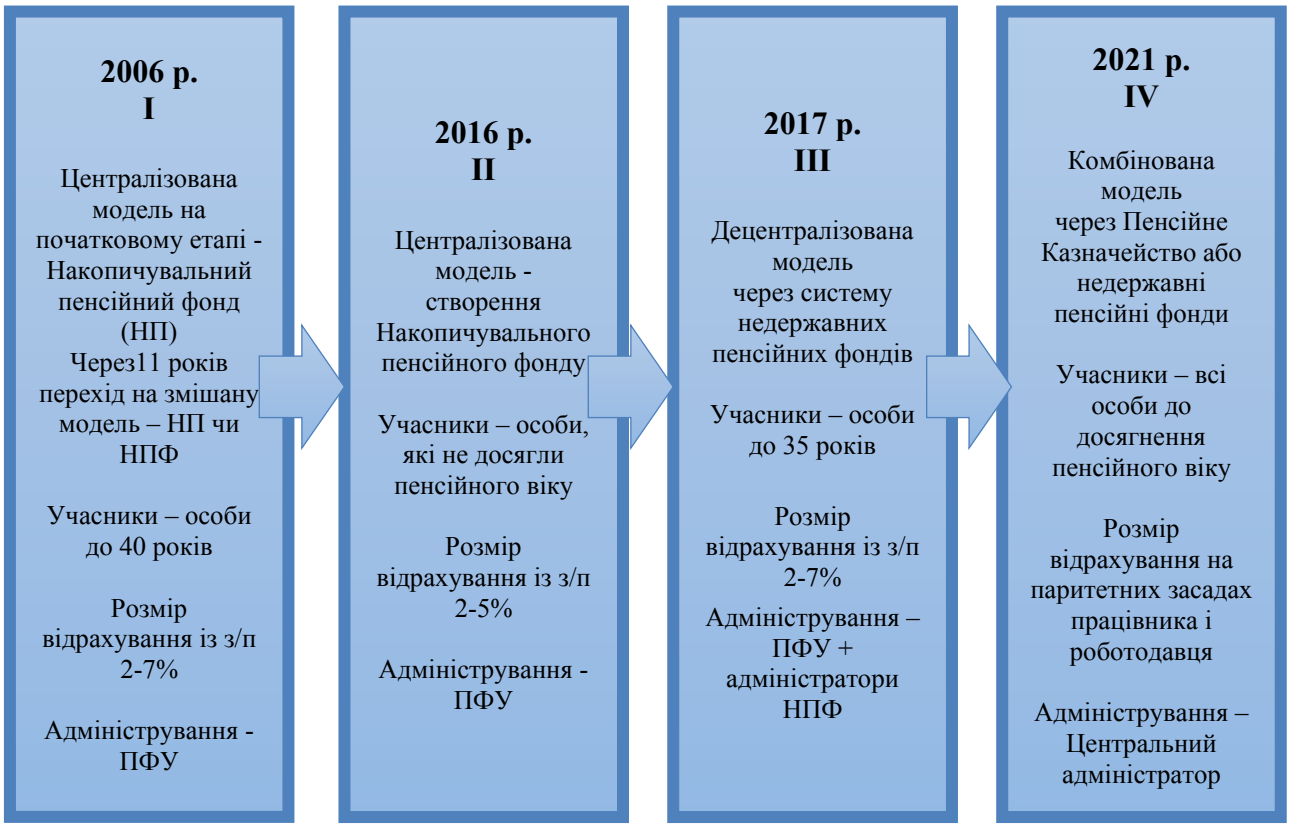

Рис. 2.13. Етапи еволюції моделей функціонування накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

Джерело: складено автором

Знаковою подією в нормотворчому процесі щодо предмета нашого дослідження стала розробка і визначення як основного проекту (поряд з іншими законопроектами) Закону про загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення (далі – Проект), зареєстрованого в Верховній Раді Україні під номером 2683 від 7 грудня 2019 року [114], який засвідчив появу нової фінансової інституції в державі – Пенсійного казначейства та зміну ідеології функціонування пенсійної системи. Відтепер система пенсійного страхування одержала власні механізми акумуляції коштів та їх розподілу і головне – залучила інших соціальних партнерів – роботодавців та працівників – до фінансової участі у вирішенні питань пенсійного забезпечення.

Проектом Закону №2683 пропонується створення централізованої системи накопичувальних пенсій, яка має базуватися на чотирьох ключових суб'єктах: Державна податкова служба України, Пенсійний фонд України, Центральний адміністратор і Пенсійне казначейство із подальшим покладанням на них певних функцій (рис. 2.14).

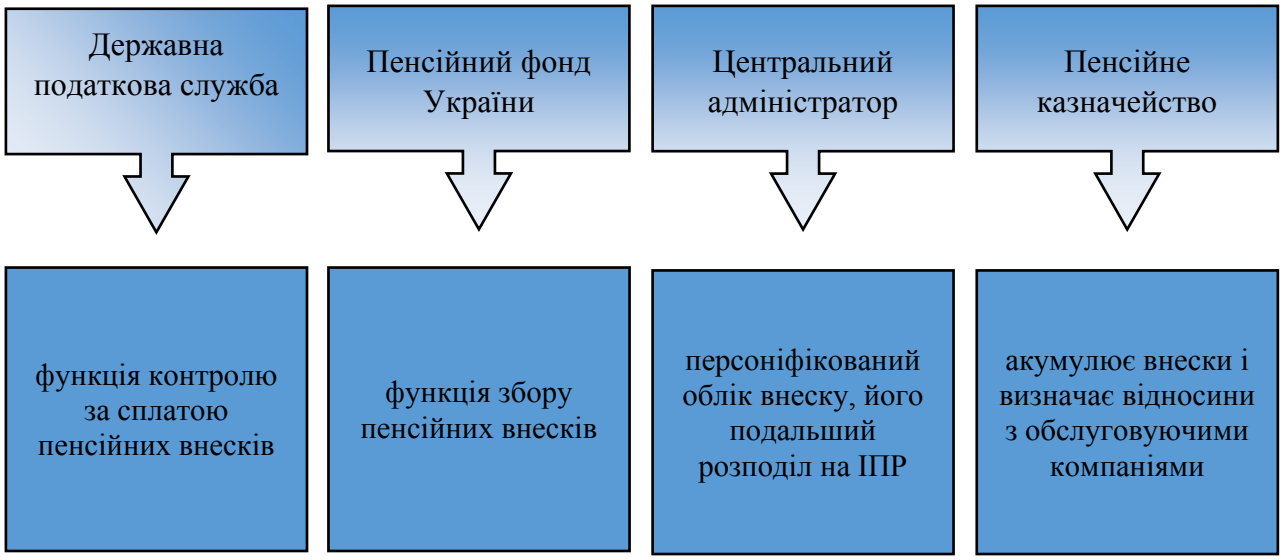

Рис. 2.14. Функції ключових суб'єктів накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

Джерело: побудовано автором на основі [114]

Згідно ст.1. ПЗУ «Про загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення» накопичувальна система загальнообов'язкового державного

пенсійного страхування «базується на засадах накопичення коштів учасників <…> у Пенсійному казначействі або в авторизованих недержавних пенсійних фондах та фінансування витрат на здійснення пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбаченому цим Законом» [114]. Накопичувальна складова пенсійної системи є специфічним продуктом. З одного боку її (а саме підсистему - загальнообов'язкове державне накопичувальне пенсійне страхування) можна визначити як складову частину соціального страхування, а з іншого – недержавні пенсійні фонди є суб'єктами ринку фінансових послуг, що спонукало взяти за основу побудови ІІ рівня пенсійної системи комбіновану модель. Базові параметри обов'язкового накопичувального рівня пенсійної системи наведені в таблиці 2.19

Таблиця 2.19

Аналіз моделі накопичувальної складової системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

Критерій	**Основні положення проекту Закону №2683 «Про загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення»**
Тип організаційної моделі	комбінований – Пенсійне казначейство або авторизовані недержавні пенсійні фонди
Суб'єкти	Пенсійне казначейство; Центральний адміністратор; Пенсійний фонд; авторизовані компанії з управління активами; авторизовані зберігачі; авторизовані адміністратори; авторизовані недержавні пенсійні фонди; авторизовані страхові організації; платіжні представники; учасники системи; аудиторські фірми, які проводять аудит фінансової звітності Пенсійного казначейства, центрального адміністратора та авторизованих суб'єктів.
Учасники	участь обов'язкова для всіх працюючих осіб до досягнення пенсійного віку
Добровільна участь	передбачена
Прийняття ризиків	учасник - самостійний вибір типу пенсійного портфелю Пенсійного казначейства з одночасним обранням авторизованої компанії з управління активами
Розмір витрат на оплату послуг	1. річний граничний розмір витрат на оплату послуг обслуговуючих суб'єктів, що відшкодовуються за рахунок пенсійних коштів учасників, не може перевищувати 0,5 відсотка чистої вартості таких активів; 2. річний граничний розмір витрат на оплату послуг діяльності Ради та Адміністративного офісу, оплату вартості страхування відповідальності не може перевищувати 0,1 відсотка чистої вартості таких активів

Продовження таблиця 2.19

Розмір ставок відрахування	сплата на паритетних засадах працівників та роботодавців відповідно у співвідношеннях – (1%+2%); (2%+3%); (3%+4%), (4%+5%) на вибір працівника
Адміністрування	Центральний адміністратор
Виконавчий орган	Адміністративний офіс, призначений для організаційно-технічного забезпечення діяльності Ради Пенсійного казначейства та Пенсійного казначейства
Державні гарантії збереження коштів	Відсутні - Пенсійному казначейству, Пенсійному фонду, Центральному адміністратору, авторизованому недержавному пенсійному фонду забороняється запевняти чи гарантувати зростання доходів учасників системи (п.6 ст.4, п.5 ст.24, п.6 ст.34, п.4 ст.57 ПЗУ)
Види пенсійних продуктів	одноразова пенсійна виплата; прискорені виплати; програмні виплати; довічна пенсія.
Орган державного регулювання та нагляду	Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку
Потреба в первинному фінансуванні	62789250,75 грн

Джерело: складено автором на основі [114]

Запровадження накопичувальної системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування складний та соціально гострий процес, який вимагає виваженого підходу до вибору стратегії та інструментів впровадження. Узагальнення міжнародного досвіду запровадження накопичувальних пенсійних систем ІІ рівня [79, 230, 231] дозволило виділити сукупність чинників, які заважають ефективності функціонування системи:

- недостатність розміру внесків;

- надто великий розмір оплати послуг управляючих компаній;

- висока мінливість кон'юнктури ринків у передпенсійний період;

- відсутність захисту або його недостатність запропонованими інвестиційними стратегіями;

- низький рівень довіри суспільства та розуміння суті накопичувальних пенсійних систем;

- неспроможність або неготовність громадян обирати відповідні інвестиційні стратегії чи фонди (відсутність досвіду призводить до інертності і користування «опцією автоматичного зарахування»).

Життєздатність обов'язкової накопичувальної пенсійної системи залежить від оптимальності вибору її моделі, механізму побудови та параметрів реалізації.

Актуальний світовий досвід свідчить, що обов’язкова складова накопичувальної пенсійної системи має бути [79, 222]:

- дешевою (досягається завдяки централізованому адмініструванню пенсійних рахунків та низькім операційним витратам);
- простою (досягається шляхом розумного інвестиційного вибору, інвестуванню у фонди «життєвого циклу»);
- надійною (досягається через механізм захисту інтересів учасників та завдяки адекватному фінансовому регулюванню).

З огляду на це, слід взяти до уваги наступні моменти щодо введення пропонованої накопичувальної моделі другого рівня пенсійної системи:

- архітектура побудови системи;
- макроекономічна ситуація;
- стан вітчизняного фондового ринку;
- рівень адміністративних витрат;
- система гарантування збереження пенсійних коштів.

Далі зупинимося більш детально на виокремлених аспектах. Стосовно архітектури побудови системи слід зазначити наступне. Структура запропонованої обов’язкової накопичувальної пенсійної системи має бути простою та зрозумілою для учасників системи. Поява на пенсійному ринку нового фінансового інституту Пенсійного казначейства, яке управлятиметься одразу двома структурами – Центральним адміністратором (адміністрування рахунків учасників) та Радою Пенсійного казначейства (керування справами та контроль діяльність), а також наявність Адміністративного офісу, призначеного для організаційно-технічного забезпечення діяльності Ради

Пенсійного казначейства та Пенсійного казначейства – ускладнюють розуміння та сприйняття учасниками механізму функціонування системи. На нашу думку, функції Центрального адміністратора більш доцільно покласти на Пенсійний фонд, який вже здійснює персоніфікований облік відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, має налагоджений механізм адміністративної системи для швидкого взяття на облік усього кола застрахованих осіб, забезпечує контроль за надходженням страхових внесків.

У межах оцінки макроекономічної ситуації існує певна залежність. Накопичувальні системи добре функціонують на висхідних економічних циклах і напроти, - на низхідних є абсолютно неефективними. Це пояснюється інвестиційною складовою накопичувальних пенсійних систем. Щоб бути прибутковими на низхідних економічних циклах, інвестиції мають випереджати ринок, що вкрай важко, якщо взагалі можливо. І навпаки, - на висхідних циклах не фатальні прорахунки в управлінні активами, хоча й знижують ефективність інвестування, проте все ж таки залишають його прибутковим [49, 223]. З огляду на це, вважаємо, що виконання вимоги економічного зростання країни залишається актуальним для створення відповідних належних умов запровадження накопичувальної системи.

Розкриваючи вплив стану вітчизняного фондового ринку варто наголосити, що за твердженням А. Борх-Сапан, Ф. Коук, Дж. Вінтер [204], сприятливим ефектом пенсійної реформи є той факт, що вона «тягне за собою інтенсивніше економічне зростання за допомогою збільшення темпу накопичень і ефективності ринку цінних паперів». Розвиток фінансового ринку та ефективність накопичувальної пенсійної системи перебувають у взаємозалежності: зростання пенсійних накопичень стимулює розвиток фінансового ринку, розвинутий фінансовий ринок через розширений набір фінансових інструментів належної якості і достатню ємність ринку – збільшує об’єм пенсійного капіталу (рис. 2.15).

Рис. 2.15. Взаємозалежність між розвитком фінансового ринку і розвитком накопичувальної системи пенсійного забезпечення

Джерело: побудовано автором [167]

На сьогодні, через нестабільні умови ведення бізнесу, низький рівень корпоративного управління та незахищеність права власності, фінансовий ринок залишається дуже фрагментарним із низькою капіталізацією. Дана теза підтверджується і місцем, яке займає Україна щодо розвитку фінансового ринку - 120 позиція серед 125 країн [191]. Слід погодитися зі словами голови Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) Т. Хромаєва, що причиною такого стану є недосконаліть законодавства і віддаленість вітчизняного фінансового права від європейського. Крім того, розвиток фінансового ринку стримують наступні фактори:

- недосконаліть механізму захисту прав споживачів та кредиторів;
- низький рівень розвитку інституційних інвесторів;
- обмеженість фінансових інструментів;
- недовіра населення до інститутів фінансового ринку;
- відсутність належних пруденційних вимог та регулювання ринку небанківських фінансових послуг.

Слід зазначити, що у фахівців є певні побоювання щодо здатності вітчизняного фінансового ринку поглинати активи накопичувальної системи. Низька ємність вітчизняного фондового ринку підтверджується структурою і обсягом торгів на Українській фондовій біржі, де за 2019 рік було укладено угод з купівлі-продажу ЦП лише на 3840 млн. грн. [150].

За нашими розрахунками (табл.2.20, результати розраховані за допомогою ПРЕДСКАЗ.ETS.СТАТ), якщо накопичувальна пенсійна система буде введена згідно запланованої дати у 2023 році, то об'єм фінансових надходжень від сплати мінімальних страхових внесків до неї в перший рік становитиме 4155,646 млн. грн. (розмір консолідованого внеску – 3%).

Таблиця 2.20

Фінансовий потенціал накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

Рік	Кількість учасників, осіб	Середньо місячна заробітна плата, грн	Фонд оплати праці, млн. грн.	Річна сума консолідованого внеску (ставка 1%+2%), млн. грн	Річна сума консолідованого внеску (ставка 4%+5%), млн. грн
2023	22547,34	12496,97	128998,41	4155,646	12752,631
2024	22078,84	13372,56	141042,14	4426,618	13475,210
2025	21610,34	14248,15	153085,87	4687,077	14155,731
2026	21141,84	15123,74	165129,61	4937,019	14794,187
2027	20673,33	15999,33	177173,34	5176,445	15390,581

Джерело: розраховано автором на основі [20]

На нашу думку, необхідно також зосередити увагу на проблемі зниження вартості активів, яка виникла в період фінансової кризи в інших країнах (феномен «інвестиційної пастки»). Це явище, за якого люди, які вийшли на пенсію після кризи, отримують пенсійні виплати менші, ніж «докризові» пенсіонери, маючи при цьому аналогічні, а інколи й більші стаж і розміри пенсійних відрахувань. Враховуючи цей факт, необхідно передбачити механізми диференціації ризиквості пенсійних активів відповідно до різних вікових груп учасників накопичувальної системи.

Стосовно рівня адміністративних витрат, як свідчить світова практика [224, 229], високі адміністративні витрати (комісійні винагороди за послуги з адміністрування, інвестування та зберігання пенсійних коштів) знижують майбутню суму пенсійних виплат. Сумарне збільшення комісійних винагород з 1 до 2% середньорічної вартості пенсійних активів зменшує розмір майбутньої пенсії в середньому на 20-25%. Оскільки пенсійні виплати

відтерміновані в часі, втрати внаслідок невдалого інвестування чи великих адміністративних витрат можуть виявитися не одразу.

В контексті системи гарантування збереження пенсійних коштів, наявність механізму захисту пенсійних накопичень і державних гарантій - один з ключових моментів введення накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Більш детально це питання буде розглянуто в наступному розділі нашої роботи.

Аналіз законопроекту «Про загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення» за ключовими параметрами дозволив визначити переваги та недоліки пропонованої моделі накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (табл. 2.21).

Таблиця 2.21

Переваги та недоліки моделі накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

Переваги	Недоліки
Сплата внесків на паритетних засадах працівників та роботодавців	Обов'язкова участь всіх категорій працюючих осіб до досягнення ними пенсійного віку без можливості вийти за із системи громадянам, яким лишилося 5 років і менше до пенсії
Різноманітний вибір пенсійних продуктів (одноразової пенсійної виплати; прискорених виплат; програмних виплат; довічної пенсії)	Неспроможність або неготовність громадян обирати відповідні інвестиційні стратегії через низьку фінансову грамотність
Обмеження адміністративних витрат	Високі витрати, пов'язані із запровадженням накопичувальної системи
Жорсткі обмеження щодо статутного капіталу	Розпорошеність та дублювання функцій серед головних суб'єктів системи
Централізоване адміністрування	Оподаткування накопичувальних пенсій
Наявність системи страхування відповідальності членів Ради Пенсійного казначейства та членів ради авторизованого недержавного пенсійного фонду перед третіми особами	Відсутність державних гарантій збереження пенсійних накопичень
	Відсутність врахування гендерних аспектів
	Відсутність чіткого механізму нарахування і сплати внесків
	Наявність одного органу регулювання та нагляду системі – Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку
	Оплата вартості страхування відповідальності членів Ради Пенсійного казначейства та членів ради авторизованого недержавного пенсійного фонд за рахунок пенсійних активів учасників системи

Джерело: складено автором

Наведені дані однозначно свідчать, що норми чинного проекту нормативно-законодавчого акту щодо загальнообов'язкового накопичувального пенсійного страхування, а також його впровадження на сучасному етапі має низку принципових недоліків:

- високі додаткові витрати, пов’язані із запровадженням накопичувальної системи;
- розпорошеність та дублювання функцій серед головних суб’єктів системи;
- доцільність оподаткування накопичувальних пенсій;
- відсутність державних гарантій збереження пенсійних накопичень;
- відсутність врахування гендерних аспектів;
- наявність одного органу регулювання та нагляду системі – Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку;
- відсутність чіткого механізму нарахування і сплати внесків;
- оплата вартості страхування відповідальності членів Ради Пенсійного казначейства та членів ради авторизованого недержавного пенсійного фонд за рахунок пенсійних активів учасників системи.

Не зважаючи, що в останні роки підхід до реформування пенсійної галузі набуває фундаментального характеру, законопроекти, що розробляються законодавцем та іншими представниками законодавчої ініціативи мають системні прогалини.

Поспішність у прийнятті Законопроекту, ігнорування проблемними питаннями може дискредитувати саму ідею накопичувального пенсійного страхування та призвести до подальшого розбалансування діючої пенсійної системи і погіршення фінансового та соціально-економічного стану держави.

Під час глобальної кризи 2008 року слабкі сторони систем другого рівня стали повністю очевидними і багатьом країнам прийшлось вирішувати питання із зростанням поточних державних витрат на виплату мінімальних та соціальних пенсій шляхом зменшення внесків, спрямованих на накопичувальну пенсію або повністю скасовувати систему другого рівня та

перерахувати накопичені пенсійні активи до державної пенсійної системи [216, 231]. Ще один аспект, який виявив слабку сторону накопичувальної пенсійної системи, став гендерний. Система не враховує фактично нерівного становища у сфері зайнятості окремих соціальних груп працівників, насамперед жінок. Оскільки менша тривалість їх страхового стажу, нижчі доходи, ніж у чоловіків, менший розмір страхових внесків, які вони сплачуватимуть до накопичувального фонду, то і сума пенсійних накопичень також буде меншою. За прогнозами експертів, через 20-30 років пенсія жінок становитиме 20-30% від пенсії чоловіків [210, 163].

Результати, отримані в ході дослідження стану і тенденцій розвитку недержавної накопичувальної системи пенсійного забезпечення та оцінки законодавчого забезпечення становлення і функціонування накопичувальної системи пенсійного страхування, дозволили здійснити систематизацію сприятливих і несприятливих чинників, які впливають на функціонування накопичувальної системи пенсійного забезпечення в Україні та визначають перспективи її подальшого розвитку. SWOT-аналіз зовнішніх і внутрішніх факторів представлено у таблиці 2.22.

Ланці S SWOT-матриці відповідають внутрішні фактори, які сприятливо впливають на реалізацію існуючих можливостей щодо розвитку накопичувальної системи; Ланка W відображає недоліки системи, які обмежують її розвиток; ланка O включає перелік можливостей, які створюють зовнішні фактори для удосконалення системи накопичувального пенсійного забезпечення, дозволяють мінімізувати вплив інших несприятливих чинників; ланка T вказує на найбільші зовнішні ризики та загрози, що здатні перешкоджати розвиткові накопичувальної системи пенсійного забезпечення в Україні.

Таблиця 2.22

SWOT-аналіз розвитку накопичувальної системи пенсійного забезпечення в Україні

Чинники	Сприятливі	Несприятливі
Внутрішні	**S – Сильні сторони**	**W – Слабкі сторони**
	• збалансованість всієї системи пенсійного забезпечення; • підвищення незалежності пенсійної системи від демографічних чинників; • зменшення соціальної напруги в суспільстві; • посилення страхових принципів; • збільшення розміру пенсійних виплат; • зростання мотивації населення для участі у системі недержавного пенсійного забезпечення; • зменшення фіскального навантаження на роботодавців; • наявність концептуальних розробок у сфері нормативного регулювання обов'язкової накопичувальної пенсійної системи; • можливість успадкування пенсійних заощаджень; • наявність особистої відповідальності громадян за власний пенсійний добробут.	• незбалансованість пенсійної системи; • відсутність дієвих стимулів розвитку накопичувальної системи пенсійного страхування і недержавного пенсійного забезпечення; • недостатній рівень розвитку інституційного середовища; • відсутність єдиної концепції розвитку як накопичувальної, так і пенсійної системи вцілому; • відсутність системи захисту пенсійних активів; • чутливість до фінансово-економічних криз
Зовнішні	**O – Можливості**	**T – Загрози**
	• ухвалення нормативно-правової бази обов'язкового і подальший розвиток – добровільного рівнів накопичувальної пенсійної системи; • популяризація обов'язкового накопичувального страхування і недержавного пенсійного забезпечення, розширення громадської підтримки щодо пенсійного реформування;. • активізація участі громадян у системі недержавного пенсійного забезпечення; • можливість збільшення розміру пенсійних виплат; • удосконалення системи управління фінансовими ресурсами накопичувальної пенсійної системи (впровадження нових фінансових інструментів, ризик-менеджменту); • розвиток інституційного середовища та загальної інфраструктури пенсійного забезпечення; • посилення соціальної справедливості через пряму залежність розміру пенсії від трудового вкладу особи; • створення потужного внутрішнього джерела інвестиційних ресурсів для зростання національної економіки;	• відсутність політичної волі для впровадження накопичувальної системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування; • висока залежність системи від економічного та фінансового стану держави; • низький рівень поінформованості потенційних учасників (роботодавців, населення) щодо переваг участі у накопичувальній системі • високий рівень ризиків в економіці та суспільстві; • низький платоспроможний попит населення; • політичні ризики використання коштів для цілей фінансування дефіциту бюджету; • відволікання фінансових ресурсів з солідарної системи (на початковому етапі); • наявність ризиків зміни вартості активів у бік зменшення; • підвищені розміри на адміністрування системи; • відсутність врахування гендерних аспектів; • низький рівень фінансової грамотності; • наявність ризиків невмілого управляння пенсійними накопичуваннями; • високі витрати, пов’язані із запровадженням накопичувальної системи (II рівень).

Джерело: складено автором

SWOT-аналіз засвідчив переважаючу наявність несприятливих чинників, які заважають розвитку накопичувальної системи пенсійного забезпечення і тим самим відтерміновують повноцінне запровадження трьохрівневої пенсійної системи. Накопичувальна система пенсійного забезпечення може допомогти в розв'язанні проблем вітчизняної пенсійної системи, які склалися під впливом демографічних та економічних факторів, на довгострокову перспективу й покращити достатність пенсійних виплат, але лише за умови її належної побудови, управління й регулювання.

Від того, як виважено буде розроблено концепт побудови накопичувальної системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування залежить її інтеграція не лише у накопичувальну систему пенсійного забезпечення, й у пенсійну систему загалом і, як наслідок – побудова збалансованої і ефективної багаторівневої системи пенсійного забезпечення, здатної підвищити рівень життя населення і дати поштовх економічному зростанню держави.

Висновки до розділу 2.

1. Загальна характеристика рівня пенсійного забезпечення як передумова оцінки стану та ефективності його накопичувальної складової перебуває під впливом великої кількості факторів. Серед їх сукупності, як засвідчив проведений аналіз, особливе місце посідають зовнішні фактори, до яких у роботі віднесені демографічні та економічні.

2. Доведена доцільність оцінки демографічного профілю з позиції зовнішніх чинників, що впливають на пенсійну систему опосередковано, та внутрішніх, безпосередньо пов’язаних з даною системою. Крім того, здійснено порівняння показників, характерних вітчизняній пенсійній системі з аналогічними показниками, що склалися в окремих країнах ОЕСР, що дозволяє більш чітко окреслити шляхи подальших реформувань.

3. До загальних чинників віднесено тенденцію скорочення кількості населення внаслідок його природного зменшення, втім відзначено, що за показниками народжуваності, смертності, стану здоров'я та тривалості життя Україна значно відрізняється від інших країн у бік нагромадження негативних тенденцій, що вимагає від держави прийняття ряду заходів для переломлення негативного характеру низки показників. Погіршення ситуації також пов'язане із рядом специфічних чинників, серед яких тимчасова окупація частини території України, військові дії, низький рівень життя, що в підсумку посилили тенденції відтоку населення за кордон та трудової міграції.

4. На основі зазначених базових позицій демографічного профілю проаналізовано співвідношення кількості працюючих до кількості пенсіонерів. Ключова тенденція - старіння населення, що за прогнозами буде лише загострюватися, у поєднанні з рядом негативних характеристик макроекономічного середовища, серед яких незадекларована праця, неформальна зайнятість, ухиляння від сплати податків та соціальних внесків формують серйозні виклики для вітчизняної пенсійної системи, мінімізація яких можлива лише на основі комплексного підходу до розв'язання означених проблем.

5. Відштовхуючись від переліку суб'єктів, які мають право здійснювати свою діяльність у галузі недержавного пенсійного забезпечення, основна увага в процесі аналізу даної галузі приділена недержавним пенсійним фондам (НПФ) як соціальному фінансовому інституту, основною метою діяльності яких є формування, збереження і примноження пенсійних заощаджень громадян.

6. Встановлено тенденцію скорочення кількості установ в останній десятилітній період, яку оцінену як відповідь на кризові явища, а також як ознаку підвищення надійності системи НПЗ. Виявлено значні диспропорції територіального розподілу фондів, що може стати перешкодою для введення ІІ накопичувального рівня пенсійної системи комбінованого чи

децентралізованого типу. Зроблено висновок, що негативна динаміка є свідченням не лише впливу кризових явищ в економічній системі держави, але й недостатньо ефективного управління фінансовими ресурсами НПФ, невчасним реагуванням управляючих компаній на виникаючі ризики.

7. Проведений аналіз сучасного стану розвитку недержавної накопичувальної системи пенсійного забезпечення дає змогу стверджувати про: консолідацію ринку недержавного пенсійного забезпечення; щорічне зростання пенсійних внесків, хоча темпи такого приросту коливаються; щорічне збільшення пенсійних виплат; загальне збільшення пенсійних активів, не зважаючи на зменшення їхнього обсягу в окремі роки.

Разом з тим, високий ступінь концентрації учасників НПФ і пенсійних активів в декількох фондах, низький рівень охоплення населення системою, великі адміністративні витрати, що зменшують розмір майбутніх пенсійних виплат, закритість інформації – фактори, які не свідчать на користь ефективності розвитку недержавної накопичувальної системи пенсійного забезпечення.

8. За рейтингом відкритості НПФ встановлено ряд перешкод, що не сприяють їх розвитку. Доведена необхідність удосконалення методології складання рейтингу відкритості недержавних пенсійних фондів шляхом введення додаткових критеріїв: наявність роз’яснювальних матеріалів щодо системи НПЗ, наявність особистих кабінетів учасників, наявність інформації щодо розміру витрат, які відшкодовуються за рахунок пенсійних активів.

9. Оцінку стану законодавчого забезпечення функціонування накопичувальної системи пенсійного забезпечення здійснено у розрізі законодавчих ініціатив, що поєднані в наступні групи: законодавчі акти, законопроекти, які відкликано та знято з розгляду та законопроекти, що опрацьовуються в профільному комітеті або очікують розгляду. Встановлено сукупність змін, що характеризувала перехід побудови другого рівня накопичувальної системи пенсійного забезпечення від змішаної через централізовану до децентралізованої і знову повернення до змішаної моделі.

10. Проведений аналіз моделі накопичувальної системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, запропонованої у Законопроекті 2683, дозволив визначити її переваги і недоліки. До переваг слід віднести сплату внесків на паритетних засадах працівників та роботодавців; різноманітний вибір пенсійних продуктів (одноразової пенсійної виплати; прискорених виплат; програмних виплат; довічної пенсії); Обмеження адміністративних витрат; жорсткі обмеження щодо статутного капіталу; централізоване адміністрування; наявність системи страхування відповідальності членів Ради Пенсійного казначейства та членів ради авторизованого недержавного пенсійного фонду перед третіми особами.

11. Аналіз чинного проекту нормативно-законодавчого акту щодо загальнообов'язкового накопичувального пенсійного забезпечення дозволив виявити низку принципових недоліків: високі додаткові витрати, пов’язані із запровадженням накопичувальної системи; розпорошеність та дублювання функцій серед головних суб’єктів системи; доцільність оподаткування накопичувальних пенсій; відсутність державних гарантій збереження пенсійних накопичень; відсутність врахування гендерних аспектів; наявність одного органу регулювання та нагляду системі – Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку; відсутність чіткого механізму нарахування і сплати внесків; оплата вартості страхування відповідальності членів Ради Пенсійного казначейства та членів ради авторизованого недержавного пенсійного фонд за рахунок пенсійних активів учасників системи.

12. Доведена вагомість для розвитку обов’язкової та добровільної накопичувальної складової системи пенсійного забезпечення розвитку фінансових ринків, здатного запропонувати відповідні інструменти для довгострокового інвестування пенсійних коштів. Окреслені фактори, що сьогодні стримують розвиток фінансового ринку. Наголошено, що саме фінансовий ринок, на противагу заходам, спрямованим на збільшення доходів Пенсійного фонду та скорочення його видатків, як таких, що

вичерпали свій потенціал, здатен надати необхідних імпульсів впровадженню накопичувальних рахунків та розвитку недержавного пенсійного забезпечення.

13. На основі аналізу функціонування недержавної складової накопичувальної системи пенсійного забезпечення і моделі побудови накопичувальної системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування дійснено систематизацію сприятливих і несприятливих чинників, які впливають на функціонування накопичувальної системи пенсійного забезпечення в Україні та визначають перспективи її подальшого розвитку. На основі проведеного SWOT-аналізу доведено важливість накопичувальної системи пенсійного забезпечення у розв'язанні проблем вітчизняної пенсійної системи, які склалися під впливом демографічних та економічних факторів, на довгострокову перспективу.

Основні наукові результати розділу опубліковані у наукових працях автора [156, 157, 158, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 169, 172, 175, 178, 181, 208, 217].

У розділі використовувалися також праці інших авторів [5, 6, 15, 18, 22, 37, 39, 44, 46, 49, 61, 64, 75, 76, 79, 97, 117, 129, 137, 140 - 142, 148, 186, 191, 204, 205, 210, 211, 214 - 216, 222 - 224, 226, 229 - 232, 235].

РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ ПРІОРИТЕТИ АКТИВІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ НАКОПИЧУВАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

3.1. Головні орієнтири концептуального обґрунтування розвитку та ефективності накопичувальної системи пенсійного забезпечення

Піднімаючи завдання перспектив розвитку пенсійної системи України, необхідно зазначити, що поряд із забезпеченням зростання кількісних показників функціонування пенсійної системи, стоїть завдання якісних змін її характеристик та орієнтирів, що визначатиме логіку подальших дій, від чого залежатимуть соціально-економічні ефекти процесу розвитку і що дозволить пенсійній системі набути нових інституційних якостей та інноваційних удосконалень.

Пошук оптимальних шляхів подальшого розвитку пенсійної системи України вимагає нових підходів, критерієм дієвості яких в умовах глобалізації, демографічних ризиків і фінансових дисбалансів мають стати покращення забезпечення фінансової стабільності пенсійної системи та гідного рівня життя особам, які досягли пенсійного віку. Рішенням є побудова збалансованої багаторівневої моделі пенсійної системи, в основі якої лежить виважене використання інструментів диверсифікації пенсійних активів і змішаних варіантів пенсійного страхування і забезпечення. Тобто, суспільна практика висуває перед наукою завдання теоретичного обґрунтування цих підходів, визначення ефективних шляхів вирішення назрілих проблем у сфері пенсійного забезпечення.

Згідно Філософського словника розвиток можна розглядати «як перехід від можливості в дійсність» [184], а згідно Нового тлумачного словника української мови – це «процес, в результаті якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого» [78, с.461].

В контексті нашого дослідження це означає перехід пенсійної системи (основу якої становить солідарний принцип) на якісно новий рівень через розбудову багаторівневої системи пенсійного забезпечення з накопичувальними принципами фінансування, яка дасть змогу збалансувати не тільки демографічний і фінансовий ризики, притаманні такій системі, але й інтереси держави й громадянина. Орієнтирами досягнення «якісно нового стану» пенсійної системи стануть:

– забезпечення гідного рівня життя людей після завершення трудової діяльності;

– фінансова стабільність пенсійної системи;

– економічне зростання.

Досягнення цих стратегічних пріоритетів розвитку системи пенсійного забезпечення не можливе без розбудови відповідного механізму їх реалізації, структура якого вимагає наявності складових, які нададуть характеристику функціонуванню системи – мета, цілі, результати, механізм (способи та інструменти) реалізації, об'єкт (накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та система недержавного пенсійного забезпечення) і суб'єкти (держава, пенсійні інститути, суспільство, громадянин). На нашу думку, все перераховане є основними смисловими і структурними елементами механізму розвитку, які далі в роботі окресляться змістовним наповненням.

Таким чином, в узагальненому вигляді механізм розвитку накопичувальної системи пенсійного забезпечення представляється як сукупність блоків, що включають основні елементи та необхідні зв'язки між ними (рис. 3.1).

Головним структурним елементом механізму є мета, яка є взаємопов'язуючою ланкою між всіма його компонентами. ЇЇ можна сформулювати наступним чином: забезпечення населення високим рівнем пенсійного захисту. Досягнення мети має ґрунтуватися на основних вихідних положеннях (принципах), дотримання яких сприятиме ефективному розвитку накопичувальної системи.

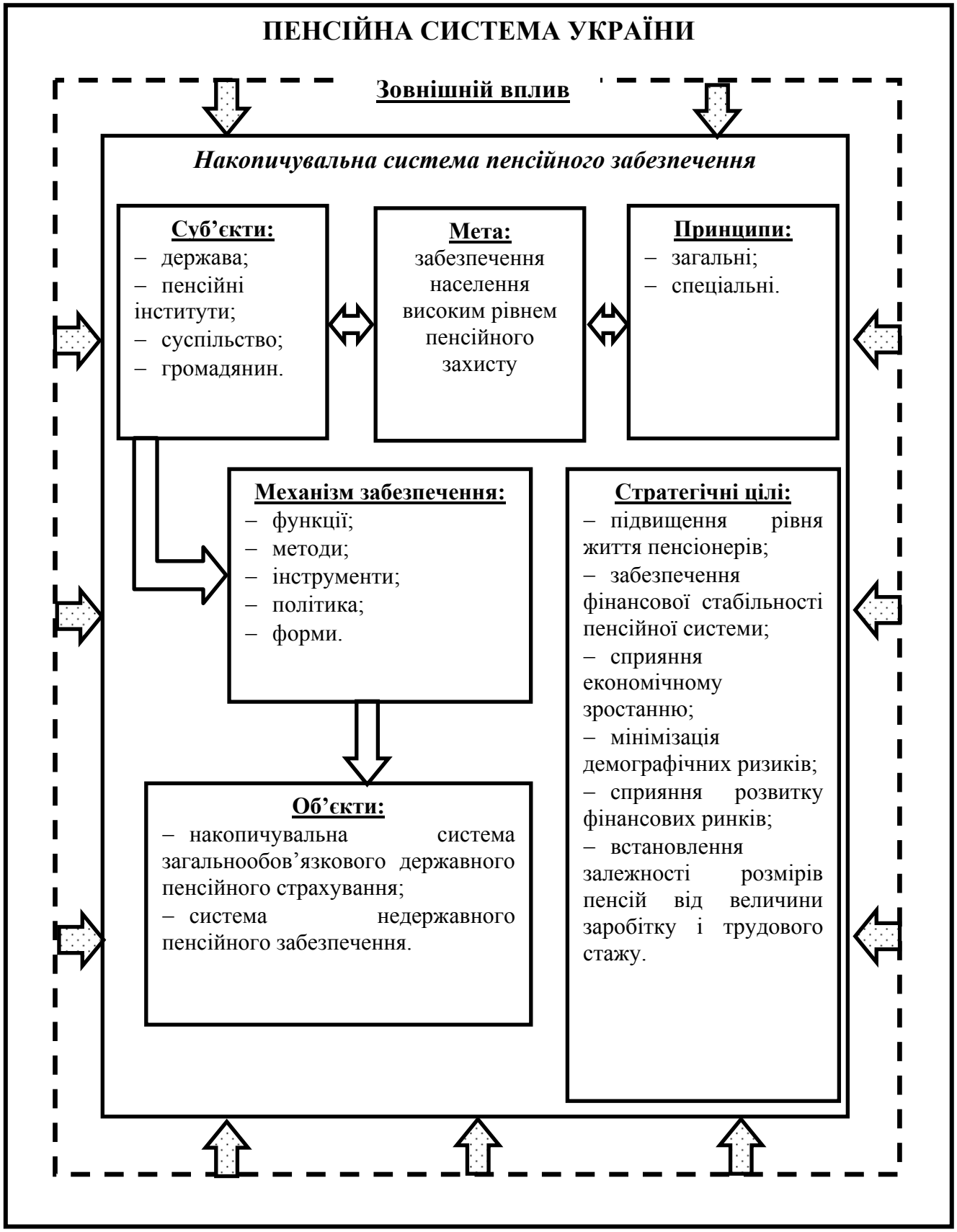

Рис. 3.1. Концептуальні засади функціонування механізму розвитку накопичувальної системи пенсійного забезпечення

Джерело: складено автором

Загальні принципи, на яких ґрунтується розвиток пенсійної системи як інтегрованої цілісності: системність – означає координацію та інтеграцію усіх складових механізму у єдиному напрямку розвитку; ефективність та результативність – полягає у найоптимальнішому поєднанні методів, інструментів і форм для досягнення цілей; адаптованість – означає пристосування системи до впливу внутрішніх та зовнішніх факторів середовища; оптимальністіь– дає можливість обрати кращий варіант розвитку в даних умовах; динамічність та безперервність – в основі якого лежить постійний послідовний рух, який вимагає поступового ускладнення вимог до системи, сукупність дій, що в кінцевому результаті призведуть до прогресу; своєчасність – ґрунтується на постійному моніторингу внутрішнього і зовнішнього середовища з метою виявлення різноманітних ризиків і деструктивних чинників для розробки заходів щодо мінімізації їх впливу; комплексність – передбачає забезпечення взаємозумовленого і пропорційно взаємоузгодженого розвитку всіх складових накопичувальної системи; єдність – означає спільність інтересів «економіки – політики» та «держави – суспільства – громадянина» щодо досягнення кінцевих цілей; інформативність – означає налагодження діалогу між державою і громадянином з метою розуміння запропонованих змін та залучення громадськості до процесу прийняття рішень; науковість – ґрунтується на тому, що прийняття рішень щодо подальших дій має бути науково обґрунтованими, детально спроектованими та, бажано, попередньо перевіреними на практиці.

Оремо слід виділити принцип збалансованості, який, на нашу думку, відображає різні аспекти у питанні вибору альтернативних варіантів розвитку системи накопичувального пенсійного забезпечення та співвідношення «очікування - результати». Принцип збалансованість тісно пов’язаний із принципом єдності, але лише в частині досягнення кінцевого результату - забезпечення фінансової стабільності пенсійної системи. Даний принцип є найбільш складним через багатовекторність інтересів суб’єктів

накопичувальної пенсійної системи. Це випливає із дуалістичного функціоналу накопичувальної системи – соціально-захисного (притаманним, коли суб'єктом витупає особа) та економічного (більш близьким за призначенням до держави), що породжує полярність інтересів цього суб'єктного складу. Для громадянина важливо забезпечення мінімізації ризиків втрат пенсійних заощаджень, для держави - використання тих же ресурсів для забезпечення економічного ефекту з максимальною віддачею. Натомість превалювання соціальних інтересів над економічними в умовах обмеженості ресурсів (не напряму) призводить до негативних тенденцій на першому солідарному рівні системи.

Збалансування «соціальних» та «економічних» інтересів змогло б вивести вітчизняну пенсійну систему на якісно новий рівень розвитку. В основу такого збалансування мають лягти мультикритеріальність та економічна раціональність, які можна виокремити як спеціальні принципи. Мультикритеріальність вимагає комплексного підходу з метою оцінки альтернативних варіантів розвитку і полягає у виборі і встановленні критеріїв, за якими буде відбуватися розвиток накопичувальної складової пенсійної системи з врахуванням інтересів як індивіда, так і суспільства вцілому. Економічна раціональність «передбачає вибір найкращого результату, що є особливо важливим при виборі сценарію <…> Рішення суб'єкта полягає у виборі найкращої з доступних альтернатив, кожна з яких в умовах ризику може бути охарактеризована не єдиним значенням, а ймовірносним розподілом багатства, яке людина отримує при виборі даного рішення» [12, с. 34]. Завдання держави в такому випадку полягає у забезпечення індивіда інваріативностю сценаріїв участі в системі (обов'язкова, квазіобов'язкова, добровільна форми; державний, недержавний пенсійні інститути; розподільчий, накопичувальний, змішаний принципи фінансування; різноманіття пенсійних виплат і джерел їх формування; «агресивна», «поміркована», «консервативна» інвестиційна політика і т.д.).

Під впливом індивідуальної економічної раціональності відбувається формування суспільної економічної раціональності, яка передбачає узагальнення індивідуальних переваг для особистості, враховує різні цінності і збалансовує їх з інтересами держави. Це має бути комплексний процес взаємодії всіх суб'єктів накопичувальної системи, який за допомогою певного набору методів дозволить відкрито і прозоро врахувати інтереси різних сторін, зваживши їх відповідно до їхньої важливості, що допоможе у процесі правильного рішення щодо вибору оптимальнішого варіанту розвитку накопичувальної системи пенсійного забезпечення.

Для забезпечення дієвості механізму розвитку накопичувальної системи пенсійного забезпечення необхідно запровадити комплекс організаційно-економічних заходів та практичних рекомендацій у розрізі двох напрямів:

- реформування нормативно-правового середовища та розбудова дієвої інституційної інфраструктури;
- формування інституту довіри.

Ефективність функціонування пенсійної системи в значній мірі залежить від рівня її законодавчого забезпечення. Тому одним з головних орієнтирів при розбудові багаторівневої системи пенсійного забезпечення є вдосконалення її правового регулювання, яке в Україні здійснюється близько трьома десятками законів, багато з яких діють лише в частині, містять відсилочні чи бланкетні норми. Розуміння цих нормативних актів ускладнюється великою кількістю змін, внесених до їх окремих положень, деякі на сьогодні вже визнано неконституційними. Це все фактично унеможливлюють розуміння законів, які регулюють право громадян на пенсійне забезпечення. Для створення універсальної та зрозумілої законодавчої бази для подальшого реформування національної пенсійної системи необхідно її уніфікувати за однорідними групами, відійшовши від врегулювання умов пенсійного забезпечення окремих професійних категорій

громадян різними законодавчими актами. Це дасть змогу для дальшої кодифікації пенсійного законодавства.

На цій основі пропонуємо введення Пенсійного Кодексу - як внутрішньо цілісного законодавчого акту, який забезпечить правове регулювання всіх рівнів системи пенсійного забезпечення.

В умовах пенсійного реформування для швидкого подолання негативних явищ в пенсійній сфері в нашій країні було б доцільним спочатку прийняти Малий пенсійний кодекс, де чітко мають бути прописані: структура багаторівневої пенсійної системи, загальні принципи, засади і механізми функціонування системи пенсійного забезпечення, види пенсійного забезпечення, порядок призначення, перерахунку і виплати пенсій з усіх рівнів, принципи встановлення права на такі види виплат; права, обов'язки і відповідальність всіх суб'єктів пенсійних відносин. В основу Малого пенсійного кодексу мають лягти чинні Закони «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення». Передумовою цього мають бути перегляд, внесення змін і уніфікація «спеціального» законодавства, що регулює відносини у цій сфері: «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про пенсійне забезпечення», «Про прокуратуру», «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про статус народного депутата України», «Про судоустрій і статус суддів», «Про Кабінет Міністрів України», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про дипломатичну службу», «Про державну службу», «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», «Про зайнятість населення», «Про підвищення престижності шахтарської праці», «Про загальні засади подальшої експлуатації і зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення зруйнованого четвертого енергоблоку

цієї АЕС на екологічно безпечну систему», «Про статус гірських населених пунктів в Україні», «Про донорство крові та її компонентів», «Про соціальний захист дітей війни», «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні», «Про пенсії за особливі заслуги перед Україною», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про статус депутатів місцевих рад», «Про Національний банк України», «Про судову експертизу», «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються зі служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей», Постанова Верховної Ради України «Про затвердження Положення про помічника-консультанта народного депутата України».

Розробку і впровадження Великого пенсійного кодексу слід починати на основі Малого кодексу після ухвалення рамкового закону щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та інших підзаконних актів, необхідних для запровадження цього рівня. Разом з цим необхідно розробити науково-практичний коментар до Пенсійного кодексу, який в доступній формі, на конкретних прикладах допоможе зорієнтуватися в різноманітті пенсійних питань.

Прийняття Пенсійного кодексу дасть змогу створити упорядкованість та зрозумілість пенсійного законодавства щодо всіх складових пенсійної системи, забезпечить конституційне право громадян на соціальний захист та гідні умови життя після настання пенсійного віку, позитивно вплине на забезпечення рівності громадян перед законом, відновить соціальну справедливість та створить передумови для подолання правового нігілізму у даній сфері суспільних відносин.

Сучасному етапу економічного розвитку Україні властива інституційна трансформація, яка полягає у виникненні, розвитку і зміцненні ринкових правил економічної поведінки й ринкових установ (організацій) та заміна ними старих інститутів — правил і організацій, притаманних

адміністративно-командній системі. У більшості пострадянських країн поширеною є думка, що нормою і оптимальною формою інституційної системи, яка здатна забезпечувати високий рівень економіки та якості життя, є саме те інституційне середовище, яке на сьогодні створене у провідних країнах Заходу.

В економічній літературі інституційне середовище розглядається як сукупність основоположних політичних, соціальних, юридичних та економічних правил, що визначають рамки людської поведінки й утворюють базис для виробництва, обміну і розподілу. В. Савченко стверджує, що інституційне середовище – це «чіткий упорядкований набір інститутів, що визначають рамкові умови функціонування й розвитку економічних суб'єктів» [128].

Формування ефективних та сучасних інститутів пенсійного забезпечення на сьогоднішній день знаходиться лише на початковій стадії. Це пов’язано із: непослідовністю проведення пенсійної реформи; відсутністю політичної волі у правлячих еліт взяти на себе відповідальність за негативні наслідки реформи (якщо вони виникнуть); складною економічною ситуацією; високим рівнем тінізації економіки; хронічним дефіцитом бюджету Пенсійного фонду і як наслідок великими витратами Державного бюджету України на його покриття; значною кількістю законодавчих актів щодо нарахування і виплати пенсій різним категоріям населення; нагромадженням доплат, надбавок та привілеїв у системі пенсійного забезпечення, що підривають її фінансовий стан. На початку своєї незалежності Україна була не в змозі прийняти загальнодержавну доктрину становлення ефективних пенсійних інститутів, насамперед недержавних інститутів як найважливішого компоненту додаткового джерела доходів при виході на пенсію, що безпосередньо пов'язаний із системою заробітної плати, демографічною політикою та політикою на ринку праці. В підсумку, цим пояснюється відсутність чітко сформованих цілей і програм дій у даній області.

Слід погодитися з думкою, що «спонтанний процес формування інститутів ринкового середовища та неузгодженість взаємодії між ними стали основною причиною незадовільних результатів на початку становлення держави та зумовили складності в кризовий період розвитку України» [47]. Тому ключовим завданням на сучасному етапі соціально-економічного розвитку нашої держави є побудова збалансованої європейської моделі багаторівневої пенсійної системи, основу якої становить накопичувальна система пенсійного забезпечення як новий пенсійний інститут. Для ефективного її запровадження та функціонування насамперед необхідно формування і розбудова її основних фінансових інститутів, регламентування їх діяльності, визначення повноважень і особливостей фінансових взаємовідносин між ними щодо зберігання і використання пенсійних активів учасників системи.

Однією із проблем повільної реалізації національної пенсійної реформи є низька довіра громадян до фінансових інститутів і низький рівень фінансової (пенсійної) грамотності населення. Фінансова освіта і фінансова грамотність відносять до найважливіших факторів економічного зростання України і підвищення рівня доходів населення. Суспільство досягає найбільших економічних успіхів, коли громадяни країни мають розвинені навички прийняття відповідальних і свідомих рішень у фінансовій сфері.

Окремо наголосимо, що практична реалізація даного підходу повинна супроводжуватися масштабною інформаційно-просвітницькою кампанією, спрямованою на підвищення мотивації широких верств населення щодо участі у накопичувальній системі пенсійного страхування. Вважаємо за доцільне інформаційно-просвітницьку кампанію проводити одночасно у трьох напрямах:

- великомасштабний, із охопленням всього населення через засоби масової інформації, телебачення та соціальну рекламу;
- орієнтований на вужче коло осіб, а саме працівників, через пенсійні семінари на роботі, які спрямовані на роз'яснення і обґрунтування

необхідності пенсійних заощаджень, допоможуть підвищити рівень охоплення та сплати внесків, нададуть допомогу у прийнятті рішення та здійсненні вибору пенсійної схеми;

- націлений на молоде покоління - учнів, студентів. Саме в рамках середньої та вищої школи можна досягти максимального охоплення різних прошарків населення через передачу інформації цією групою осіб до більш старшого покоління.

Через актуальність цього питання детальніше зупинимося на останніх двох напрямках.

Втрата кадрового потенціалу підприємства має бути основним спонукальним мотивом для роботодавців в умовах кризи старіння працівників (рис. 3.2).

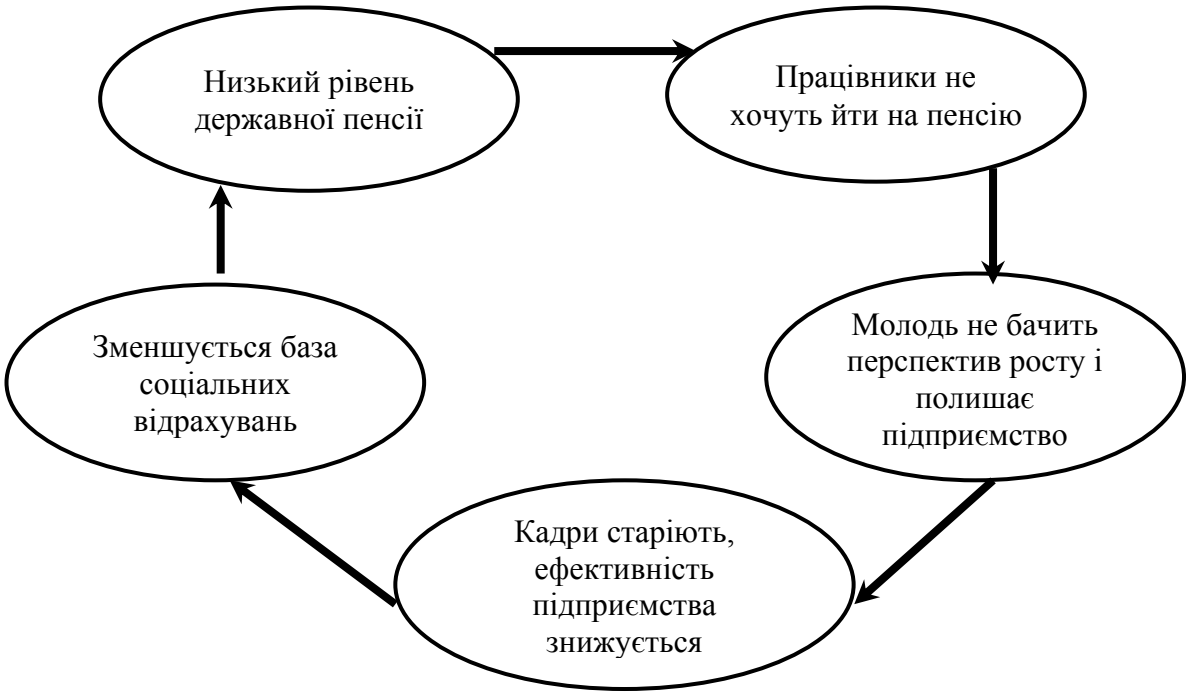

Рис. 3.2. Замкнуте коло старіння кадрових ресурсів підприємства

Джерело: побудовано автором [171]

Можливість вирішення наступних завдань має стати мотивацією для роботодавців щодо створення ними недержавного пенсійного фонду на підприємстві: соціальне (додатковий соціальний захист працівника з боку

роботодавців через можливість одержання працівниками додаткової пенсії за рахунок підприємства); виробниче (додатковий дохід підприємства є джерелом поповнення індивідуальних пенсійних рахунків працівників, що спонукає їх сприяти розвитку і фінансовому успіху підприємства; додаткова пенсія генерує додаткові стимули до ефективної праці); кадрове (визначення роботодавцем умов пенсійного контракту є чинником кадрового регулювання персоналу через можливість укладання пенсійних контрактів, у першу чергу, з найбільш кваліфікованими працівниками); фінансове (додаткові податкові стимули) [171].

Спонукальними мотивами для такої участі для найманих працівників є: можливість одержання додаткової пенсії за рахунок коштів підприємства; можливість додаткового поповнення свого пенсійного рахунку з власних коштів (плюс податкові стимули для такого поповнення); можливість правонаступництва щодо накопичених пенсійних коштів; умови пенсійного контракту дають гарантії працівнику зберегти свої пенсійні накопичення під час реорганізації (ліквідації) підприємства; мінімізація можливих втрат власних пенсійних активів внаслідок їх диверсифікації [72].

Слід зважити на те, що, як і стимули роботодавців створювати недержавні пенсійні фонди, так і стимули для працівників брати участь у пенсійних планах підприємства є досить вагомими. Разом з тим, саме недостатня обізнаність із засадами функціонування НПФ, низький рівень фінансової грамотності, недовіра до фінансових інститутів, - фактори, які стримують розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення через недержавні пенсійні фонди [171].

Підвищення фінансової, у тому числі і пенсійної, грамотності в Україні сьогодні має епізодичний характер та пов’язане з проведенням семінарів відповідного змісту, які спрямовані на управління своїми власними фінансами. Практично всі програми підвищення фінансової грамотності в окремих країнах в першу чергу приділяють увагу молоді, особливо студентам, адже саме студенти – це вже економічно активне населення, або

стане таким через 2-5 років. Тому від рівня фінансової грамотності цього прошарку суспільства залежить майбутній добробут країни, саме на них, а не на теперішніх пенсіонерів, розрахована і пенсійна реформа, а [157].

Складність проблеми полягає в тому, що українська молодь у віці від 20 до 30 років - це покоління людей, яке «живе сьогоднішнім днем». Це покоління виросло під час фінансової кризи і їм не властива довіра до фінансових інститутів. Це перше покоління, яке взагалі не здійснює заощаджень. Частково причина полягає в тому, що вони більше, ніж їхні батьки, витрачають часу на здобуття освіти, поєднують навчання з неформальною роботою або не мають постійної роботи. Порівняно з накопиченням коштів на майбутню пенсію, молоді люди, як правило, віддають перевагу подорожам та бажаному способу життя.

Необхідність підвищення пенсійної грамотності серед молоді підтверджується результатами нашого опитування, проведеного в Університету Державної фіскальної служби України на базі Навчально-наукового інституту фінансів, банківської справи серед здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти у період з вересня по листопад 2018 р. У ході дослідження було опитано 140 осіб 1-4 курсів (табл. 3.1). Вивчення думки респондентів відбувалося шляхом особистого інтерв'ю із заповненням анкети, що містила 10 запитань, щодо поінформованості опитуваних про пенсійну реформу, їхнього ставлення до накопичувальної та солідарної складових системи пенсійного забезпечення, думки молоді щодо позитивних та негативних аспектів пенсійної реформи тощо .

Таблиця 3.1

Основні дані про респондентів

Вік								**Стать**			
1 курс		2 курс		3 курс		4 курс		Чол.		Жін.	
К-ть	*%*	*К-ть*	*%*	*К-ть*	*%*	*К-ть*	*%*	*К-ть*	*%*	*К-ть*	*%*
33	24	38	27	34	24	35	25	89	64	51	36

Джерело: складено автором [96]

Результати дослідження свідчать, що здобувачі вищої освіти 4 курсу (61%) є найбільш поінформованими, а найменше – 1 курсу (7%). Добре поінформовані щодо системи пенсійного забезпечення України становлять 16 % респондентів, знайомі лише із загальними рисами системи 72 %, а 12 % засвідчили відсутність знань в цій області.

Як результат - 70,41 % респондентів виявили потребу у додатковій кваліфікованій інформації, зміни в пенсійній сфері цікавлять лише 14 % здобувачів, а 33 % - зовсім уникають даної теми. 89%, тобто левову частку першої групи, становлять здобувачі 4 курсу, де в навчальні плани було введено дисципліну «Пенсійна справа». Позитивний момент від вивчення даного предмету ілюструє рис. 3.3.

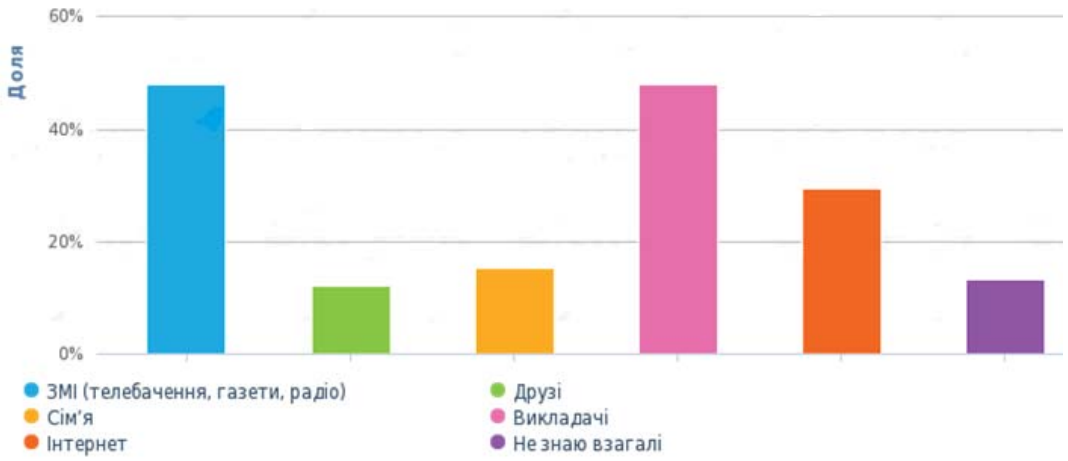

Рис. 3.3. Джерела, які є найбільш інформативними для здобувачів щодо пенсійної реформи

Джерело: складено автором [96]

На нашу думку, введення в навчальний процес дисципліни «Пенсійна справа» може стати ефективним та потужним джерелом тої інформації, яка змотивує молодь задуматися над забезпеченням власної старості, а молодь, спілкуючись в колі сім'ї та з друзями, стане натомість достовірним інформативним джерелом для інших верств населення

Щодо підвищення пенсійного віку, то молодь негативно сприймає такий захід – взагалі не підтримують 71% респондентів, а лише 11% погодилися б за умови збільшення розміру пенсійної виплати.

Досить інформативними є дані опитування щодо обізнаності про обов'язкову накопичувальну пенсійну систему (другий рівень). Результати засвідчили, про низький рівень володіння інформацією, так «27% респондентів нічого не знають про другий рівень пенсійної системи (в гендерному розрізі: 34% - чоловіки та 66% - жінки), 38% опитаних мають загальне уявлення про концепцію і 35% респондентів відповіли, що цілком обізнані з цією пропозицією. Найбільш обізнані про обов'язкову накопичувальну пенсійну систему респонденти з числа здобувачів вищої освіти 4 курсу (70% з них добре обізнані з такою системою, а 30% респондентів з числа таких осіб приблизно чули про цю систему). З числа респондентів - здобувачів вищої освіти 1-2 курсу добре обізнані з цією системою лише 4%» [96]. Як результат, введення накопичувальної системи пенсійного страхування (ІІ рівень) здобувачами було підтримано наступним чином (рис. 3.4):

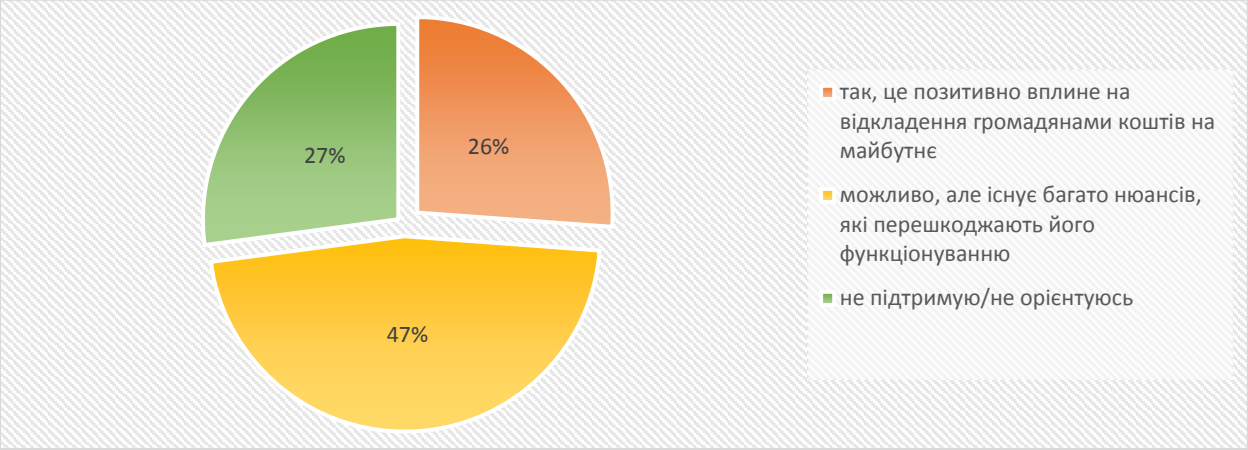

Рис. 3.4 Доцільність запровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи

Джерело: складено автором [96]

Щодо справедливості пенсійної системи, в якій величина пенсійної виплати залежить від розміру середньої заробітної плати і терміну сплати внесків, думки респондентів є наступними (рис.3.5).

Дані опитування свідчать, що біля 61% респондентів вважають таку систему зовсім несправедливою (опитані поставили 1 та 2 бали із 5); 33,67% респондентів зайняли нейтральну позицію з цього питання і оцінили в 3 бали; справедливість діючої солідарної системи відзначили 3,06%; і лише 2,04% (90% з них становлять здобувачі 1-2 курсів) вважають систему цілком справедливою.

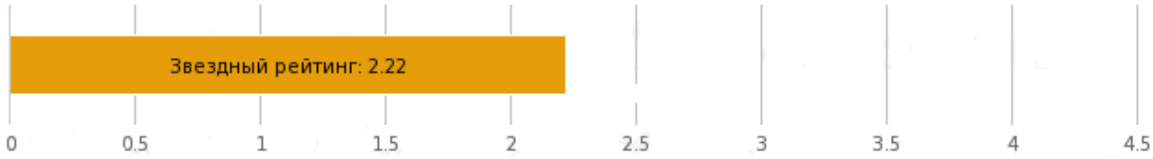

Рис. 3.5 Оцінка справедливості солідарної (діючої) пенсійної системи

Джерело: складено автором [96]

Дещо різняться результати опитування щодо справедливості другого рівня пенсійної системи, а саме накопичувальної системи пенсійного страхування, у якій розмір пенсії залежить від індивідуальної участі у формуванні пенсійних накопичень, тобто реалізується принцип власної відповідальності за власні пенсійні доходи. Необхідність введення і повну справедливість такої системи підтримало 9,18% здобувачів; 23,47% респондентів поставили 4 бали з можливих 5; 25,51% відповідей свідчать про побоювання щодо такого механізму забезпечення себе у старості; недовіру до такої системи з оцінкою в 1 висловилося 18,37% та 2 бали поставили 23,47% респондентів (рис. 3.6.).

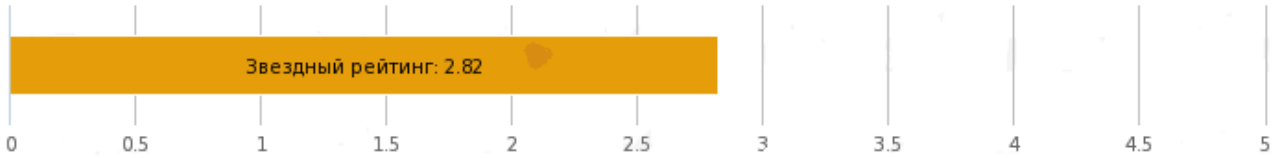

Рис. 3.6. Оцінка справедливості накопичувальної системи пенсійного страхування

Джерело: складено автором [96]

На питання щодо готовності брати участь у системі НПЗ думки розділилися наступним чином: ствердно відповіли 25 % опитаних, «так, але не маю фінансової можливості» відповів 21 % респондент. На відповідь «так, але не знаю як це зробити» наголосило 36,5%, не бачать сенсу це робити – найменша кількість - лише 17,5%. До факторів, що заохочують брати участь у системі недержавного пенсійного забезпечення, найчастіше відносять - покращення рівня забезпеченості у літньому віці через накопичення (69%), а найменше – податкові пільги (21 %). Розподіл здобувачів за курсами навчання щодо їх бажання відкрити приватний пенсійний рахунок наведено на рис. 3.7

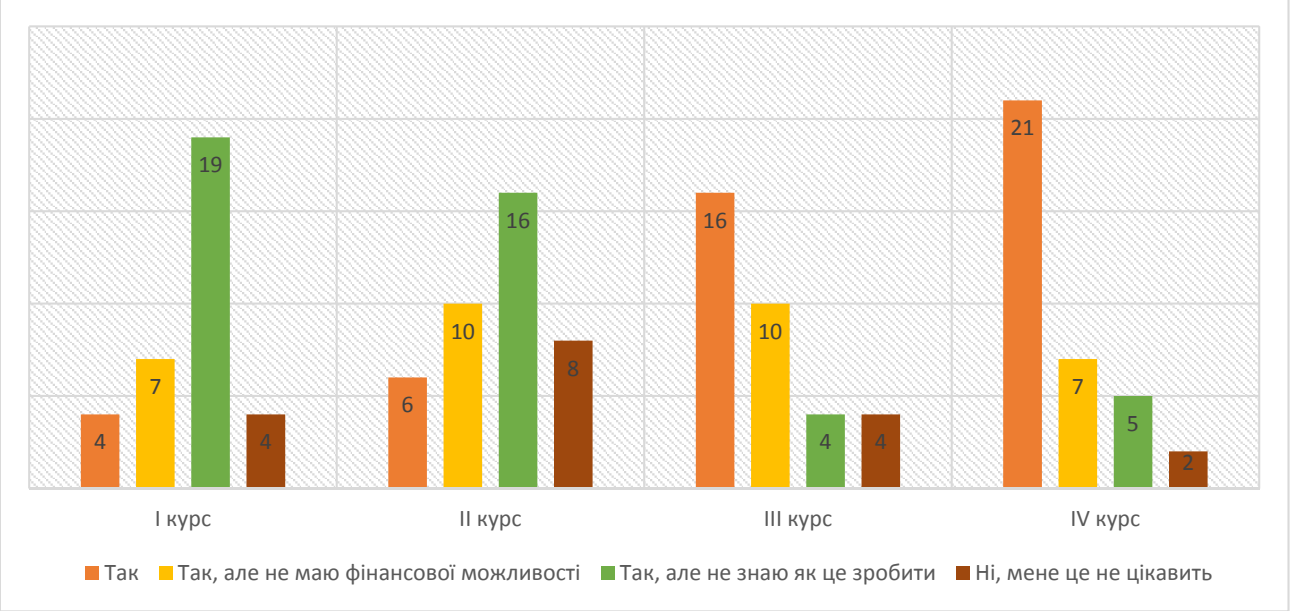

Рис. 3.7 Розподіл респондентів за курсами навчання щодо бажання відкрити приватний пенсійний рахунок

Джерело: складено автором [96]

Результати проведеного дослідження підтвердили тезу про необхідність широкомасштабної просвітницької кампанії і засвідчили, що молодь не довіряє солідарній пенсійній системі і схильні до думки щодо необхідності індивідуальної участі у формуванні пенсійних накопичень і тому вважають, що «за забезпечення гідного рівня життя після виходу на пенсію основну відповідальність несе сама особа; не вірять, що будуть одержувати достатній дохід після виходу на пенсію; категорично проти підвищення пенсійного віку; мало знають про специфіку пенсійної системи, у тому числі про середній розмір пенсії, внески, добровільні або обов'язкові програми заощадження (другий та третій рівні); не можуть (через відсутність достатнього доходу, або необхідних знань) заощаджувати на пенсію; не довіряють суб'єктам пенсійного забезпечення або фінансовим установам» (висновки щодо результатів проведеного автором дослідження «Пенсійна реформа в Україні очима молоді») [96].

Інформаційно-просвітницька кампанія є першою складовою формування інституту довіри. Інститут довіри – це той фундамент, на якому має формуватися накопичувальна система пенсійного забезпечення.

Повністю поділяємо думку Б.З. Мільнер, який зазначає, що «будь-які реформи не мають перспективи, якщо підприємці не довіряють чиновникам, працівники – керівникам, а населення – фінансовим інститутам та владі. Довіра населення до економічних реформ є ключовим фактором поступального суспільного розвитку» [68]. «Довіру» можна віднести до цінного економічного активу, який здатен бути потенційним джерелом добробуту у суспільстві і стабільності влади. Специфічними властивостями довіри, на думку Ф.Фукуями [187], є неможливість її досягти примусом, наявність різних шляхів реалізації і складність у спонуканні людей довіряти один одному.

В. Мандибура, С. Батажок наголошують, що «розвиток інституту довіри перебуває в діалектичній єдності й боротьбі з недовірою, що

актуалізує основи довіри на основі мінімізації економічних ризиків» [66]. Тому, в якості однієї з умов посилення довіри, в контексті формування накопичувальної системи пенсійного забезпечення в Україні, є саме переломлення недовіри населення до фінансових інститутів і пенсійних в т.ч.

Другий складник, не менш вагомий, лежить у площині збереження вартості пенсійних накопичень.

Особливої актуальності це питання набуває у процесі впровадження другого рівня обов'язкової накопичувальної пенсійної системи. Проблема захисту пенсійних активів має декілька аспектів і пов'язана з ймовірністю:

- інфляційного знецінення пенсійних накопичень;
- низької прибутковості активів, яка проявляється у недостатності коштів для відшкодування адміністративних витрат пенсійного інституту;
- помилок в управлянні через некомпетентність;
- свідомих фінансових зловживань з боку осіб, що пов'язані з діяльністю пенсійного фонду;
- викривлень і прогалин в інформаційному просторі.

Всі ці аспекти обумовлюються наявністю інвестиційних, інституційних, системних та ринкових ризиків, притаманних пенсійним системам з накопичувальними принципами фінансування. Методи запобігання негативним наслідкам, як свідчить зарубіжна практика функціонування таких систем, лежать у площині ефективного регулювання і охоплюють: ліцензування діяльності пенсійних інститутів; регулювання інвестиційної діяльності і розміру адміністративних витрат; забезпечення зовнішнього аудиту і збереження активів через присутність на ринку банку-зберігача; вимоги про розкриття інформації; відмежування активів учасників системи від активів пенсійних фондів тощо (рис. 3. 8).

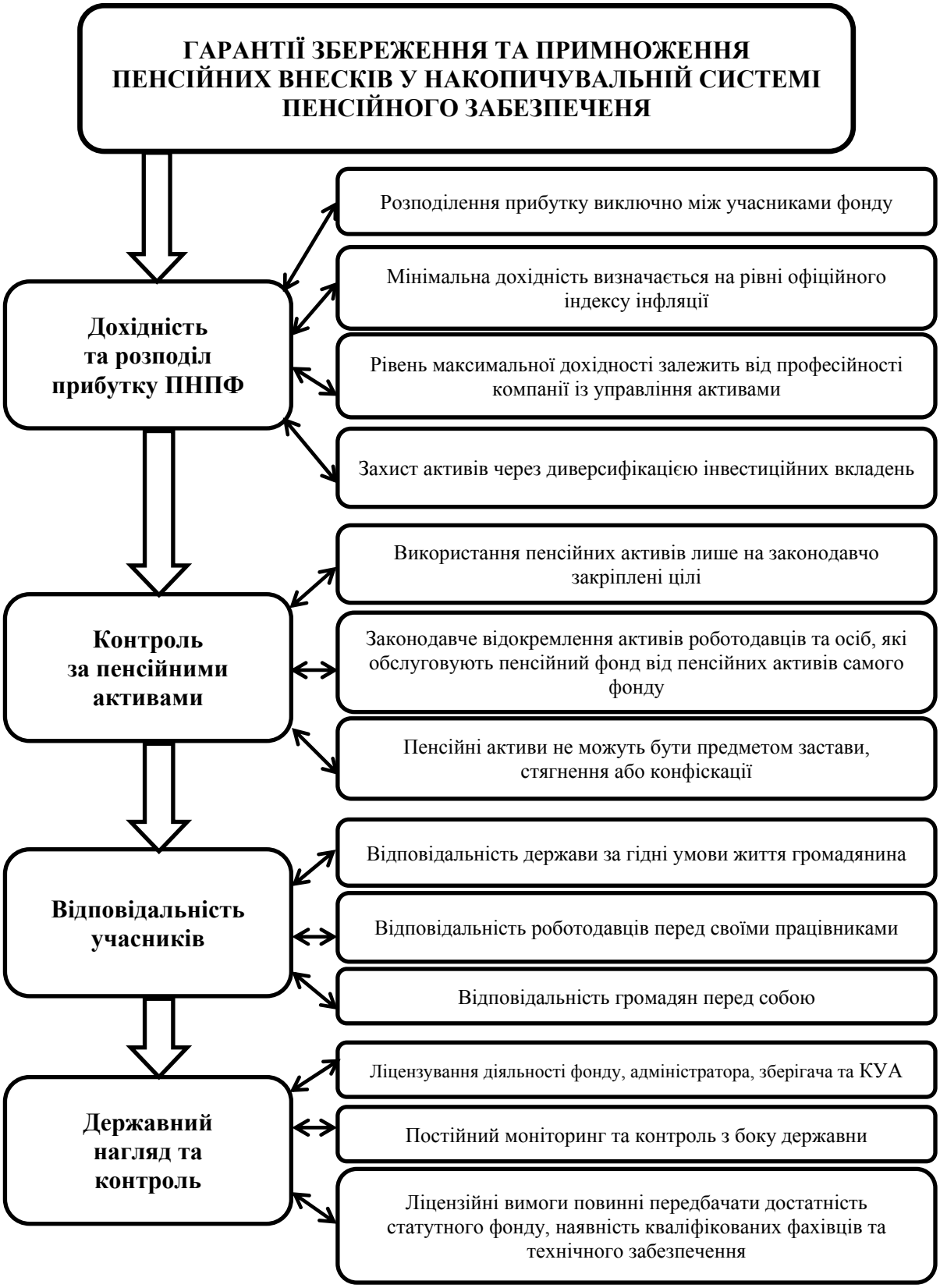

Рис. 3.8 Державні гарантії пенсійних внесків у накопичувальній системі пенсійного забезпечення

Джерело: удосконалено автором за [119].

Соціальна значущість накопичувальної системи пенсійного забезпечення вимагає запровадження системи гарантування (комплексних гарантійних схем) збереження вартості пенсійних накопичень, параметри введення та організаційна структура якої перебуває в залежності від суб'єкта гарантування пенсійних виплат. Фактично постає питання щодо оптимального вибору метода визначення обсягів зобов'язань, що підлягають гарантуванню [50]:

1. Сума внесків, сплачених роботодавцями та робітниками за весь період формування пенсійних накопичень до моменту виникнення права застрахованої особи на отримання накопичувальної частини пенсії (номінальна сума внесків).

2. Номінальна сума внесків, проіндексована на рівень інфляції й дохід (у розмірі, що перевищує рівень інфляції).

3. Номінальна сума внесків та мінімально гарантований інвестиційний дохід (у розмірі, що перевищує рівень інфляції).

4. Номінальна сума внесків з урахуванням щорічних значень дохідності модельного портфеля (середньоринкова дохідність відповідних активів).

В залежності від перейняття ризиків, суб'єктами гарантування можуть бути держава, компанія з управління активами чи сама особа, як учасник накопичувальної системи (табл. 3.2)

Таблиця 3.2

Спільні та відмінні риси інструментів гарантування збереження коштів пенсійних накопичень

Характеристика	**Інструменти гарантування**		
	обов'язкове страхування відповідальності	***фонд гарантування***	***гарантія держави***
джерело виплат	власний капітал КУА (зберігача)	частина страхових внесків	кошти державного бюджету
часовий інтервал	багаторазово, постійно протягом усього терміну дії системи	одноразово в момент виникнення права застрахованої особи на отримання пенсії	

Джерело: [50]

Підтримуючи думку Коваля О. [50], що «спільне функціонування всіх трьох запропонованих інструментів здатне забезпечити розумний компроміс відповідальностей за збереження накопичень для усіх трьох сторін накопичувального процесу: КУА, застрахованої особи та держави», хочемо доповнити запропоновану автором систему гарантій збереження коштів ще одним інструментом, який посилить довіру населення до накопичувальної пенсійної системи – гарантування пенсійних виплат через механізм державного страхування індивідуальних пенсійних накопичень (централізований страховий гарантійний фонд), що дозволить забезпечити виконання зобов'язань перед учасниками накопичувальної системи у випадках, коли інші передбачені гарантійні механізми не спрацюють. На даному етапі становлення і розвитку накопичувальної складової пенсійної системи наявність абсолютних державних гарантій є вкрай необхідним. Прикладом може слугувати Корпорація з гарантування пенсійних виплат США (PBGC), яка фінансується за рахунок страхових премій, що сплачуються компаніями-спонсорами пенсійних планів.

Таким чином, комплексна система гарантій складатиметься з двох компонентів - збереження вартості пенсійних накопичень та гарантування пенсійних виплат.

Третім елементом формування інституту довіри має стати запровадження інформаційно-аналітичної платформи, яка б демонструвала результати інвестиційної діяльності Накопичувального пенсійного фонду (Пенсійного казначейства) та НПФ, а також вплив результатів на розмір пенсійних доходів учасників таких фондів. Важливою умовою є створення в межах платформи особистих кабінетів учасників системи. При умові повноцінного запровадження трьохрівневої пенсійної системи, платформа має об'єднати дані застрахованої особи з Пенсійного фонду, Накопичувального фонду (ПКУ) і системи НПЗ, щоб в режимі реального часу відслідковувати фінансові потоки між суб'єктами системи пенсійного

забезпечення і генерувати результат для особи щодо стану його консолідованого пенсійного рахунку (у розрізі його складових) в його особистому кабінеті.

Інформаційно-аналітична платформа електронної верифікації та моніторингу (далі - інформаційно-аналітична платформа) – «автоматизована система накопичення, обробки, аналізу інформації, отриманої від суб'єктів надання інформації» [99], яка об`єднує в одному місці інформацію про реципієнта з багатьох джерел.

Функціонування інформаційно-аналітична платформи має ґрунтуватися на таких принципах, як: верховенство права, захист персональної інформації, неупередженість, об'єктивність, відкритість, прозорість і системність діяльності.

Архітектура платформи має бути побудована з використанням сучасних інформаційних технологій, працювати в автономному режимі з унеможливленням втручання людського фактору, володіти найвищим ступенем захисту від несанкціонованого зовнішнього втручання. Доступ до системи має забезпечуватися 24/7.

Як показує іноземний досвід, сьогодні не існує ідеальної пенсійної системи, яку можна було б застосовувати універсально для всіх держав. Проте різні моделі пенсійного забезпечення мають певні спільні завдання, виконання яких дає змогу досягнути кращих результатів у розвитку системи соціального страхування загалом [161]. Досить слушною під час реалізації пенсійних реформ, на нашу думку, є побудова такої моделі пенсійного забезпечення, яка б відповідала критеріям: 1) цілісності (визначення чітких вимог щодо фінансування схем із визначеними внесками та визначеними виплатами; регулярне інформування учасників щодо прогнозованого рівня витрат і доходів; наявність пруденційного регулятора на ринку пенсійного страхування); 2) стійкості (дотримання низки показників, які впливають на довгострокову стійкість систем пенсійного забезпечення: участь економічно активного населення у недержавному пенсійному страхуванні (не менше

70%), активи пенсійних фондів мають становити не менше 100% ВВП для фінансування майбутніх пенсійних зобов'язань); 3) адекватності (визначення загального пенсійного індексу країни шляхом порівняння розмірів пенсійних виплат до мінімальної пенсії, співвідношення державної та приватної пенсій у доходах пенсіонерів, досягнення рівня коефіцієнта заміщення не менше 65% від розміру заробітної плати та ін.)

3.2. Фінансові ресурси накопичувальної системи пенсійного страхування в контексті посилення взаємозв'язку між рівнями пенсійної системи України

Важливою умовою для розвитку накопичувальної системи пенсійного забезпечення, а в свою чергу і підвищення рівня зацікавленості участі в ньому потенційних учасників, є ефективне управління фінансовими активами, котре забезпечуватиме своєчасну та стабільну реалізацію пенсійних виплат. Запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в Україні актуалізує потребу в ефективності управління пенсійними ресурсами.

У першу чергу розробка стратегії ефективного управління активами НПФ визначається необхідністю у поліпшенні соціальної орієнтації держави; якості управління НПФ з метою підвищення ефективності розвитку реального сектора економіки саме за рахунок активів НПФ; забезпечення економічної безпеки країни; захисту законних інтересів і прав громадян для отримання справедливого розміру пенсійних виплат [153].

Процес управління активами, у відповідності до класичної теорії управління інвестиціями, включає п'ять етапів, котрі схематично представлені на Рис.3.9:

Рис. 3.9 Етапи процесу управління активами

Джерело: складено автором за [153]

Інвестиційна ціль пенсійного фонду полягає у збереженні та примноженні пенсійних заощаджень учасників фонду шляхом розміщення у доходні активи пенсійних коштів, а також забезпечення виконання поточних зобов’язань перед учасниками фонду щодо нарахування та своєчасної виплати пенсій. Не варто робити судження щодо того, що виключно за результатами економічної ефективності раніше зроблених капіталовкладень буде залежити результат майбутніх інвестицій, оскільки існує безліч факторів, котрі впливають на рівень інвестиційного збитку/прибутку, який пенсійний фонд може отримати.

Інвестиційна декларація складається на основі обраних інвестиційних цілей і для досягнення даних цілей формуються основні напрями інвестиційної політики НПФ, котрі випливають з необхідності у диверсифікації пенсійних активів між окремими видами фінансових інструментів, таких як: облігації, акції, іноземні цінні папери, банківські депозити тощо. Диверсифікація вкладів допомагає у зниженні ризиків, що є пов’язаними з можливістю недоодержання очікуваного (прогнозованого) доходу або навіть втратою інвестованої суми, що збільшуються при

вкладанні коштів в обмежене коло або навіть в один інвестиційно привабливий об’єкт.

Саме на основі інвестиційної декларації здійснюється розробка інвестиційної стратегії. Залежно від співвідношення «дохідність — ризик», інвестиційна стратегія розподіляється на три такі типи: агресивна, поміркована (збалансована) та консервативна, дані типи можна було б застосовувати також до різних вікових груп учасників НПФ. Вікові групи учасників НПФ різні, умовно в залежності від часу, котрий залишився до виходу на пенсію, їх можна поділити на три групи. Так для молодого покоління, котре ще може ризикувати, варто було б застосувати агресивну інвестиційну стратегію, оскільки ймовірні інвестиційні втрати можна буде збалансувати у наступних періодах. Для учасників другої групи (для яких період здійснення пенсійних заощаджень складає 10-15 років) варто застосувати поміркована інвестиційну стратегію, а для осіб останньої третьої групи (для яких період здійснення пенсійних заощаджень складає менше 5-8 років) – консервативну стратегію. Підхід щодо формування для всіх однакового портфеля інвестицій не надає змоги в частині врахування особистих вподобання учасників НПФ. За результатами реалізації інвестиційної стратегії формується портфельна стратегія.

Обирання портфельної стратегії компанією з управління активами, повинно відповідати інвестиційним завданням пенсійного фонду, а також його інвестиційній політиці, і відповідно портфельна стратегія може бути пасивною або активною. Регулярний перегляд складу інвестиційного портфеля передбачає активний підхід, задля цього здійснюється ретельний моніторинг фондового ринку, за результатами чого відбувається оперативна заміна фінансових інструментів на такі, котрі більш повно відповідають завданням інвестування. Головною особливістю активного типу управління є прагнення інвестора "переграти" ринок та за результатами отримати дохід, що є вищим від середньоринкового. У такому випадку важливим завданням

для інвестиційного керуючого є саме пошук недооцінених ринком активів, які мають значний потенціал для зростання, а також здійснення активних операцій, за результатами яких кошти від продажу цінних паперів, котрі зупинилися в зростанні цін, будуть реінвестовані у інші об'єкти. Створення вдало диверсифікованих портфелів цінних паперів, в межах яких можна досить чітко розрахувати дохідність, рівень ліквідності та ризик передбачає пасивний підхід до управління інвестиціями; структура даних портфелів протягом тривалого періоду часу не підлягає перегляду.

Аналітичним звітом Світового банку визначені наступні можливі ризики при формуванні інвестиційного портфелю накопичувальних пенсійних фондів [118]:

1. Ризики, котрі є пов'язаними з непрозорою конкуренцією (у тому числі «псевдопенсійні продукти» банківських установ та страхових компаній можуть бути чинником для зменшення прозорості ринку, а також перешкоди клієнтам робити обґрунтований та вільний вибір, який надасть їм змогу для максимізації в довгостроковій перспективі своєї пенсії).

2. Ризики, котрі є пов'язаними з прозорістю інформації і структурою управління фондами (система потребує вдосконалення, з метою забезпечення спрямованості виключно на благо учасників пенсійного фонду її роботи – у зв'язку з цим може стати корисним підвищення рівня стандартів в частині прозорості поширення та інформації).

3. Ризики, котрі є пов'язаними з оцінюванням вартості активів (згідно практики аудиту та бухгалтерського обліку, прозорістю / розкриттям цін на цінні папери, котрі використовуються з метою оцінювання вартості активів, а також роллю у процесі оцінювання зберігачів).

4. Проблеми щодо розрахунків вартості одиниці пенсійних внесків (адже потенційні учасники і учасники пенсійних програм не мають можливості для постійного відстеження вартості одиниці своїх пенсійних внесків, оскільки вони належним чином не поінформовані про якість

управління активами, а також не мають належної основи, яка є необхідною для того, щоб зробити обґрунтований і вільний вибір пенсійної схеми, котра буде відповідати їхнім особистим потребам).

5. Ризики, котрі є пов'язаними з обмеженим набором можливостей з метою досягнення оптимальної диверсифікації інвестиційного портфеля (пропозиція ліквідних цінних паперів – неадекватна).

6. Ризики, котрі є пов'язаними з перехресним продажем та маркетингом (ризики, пов'язані з тим, що існує брак інформації, недостовірністю інформації, а також небажаними стимулами, що звужують можливості здійснення обґрунтованого та вільного вибору пенсійної схеми).

Для вітчизняних НПФ властивим є формування портфеля, до якого входять об'єкти інвестування, котрі мають мінімальний ступінь ризику. Саме тому, набуває особливого значення вибір інвестиційних інструментів, використовуючи котрі НПФ зможуть забезпечити захист від інфляційних процесів грошових коштів населення, а разом з цим отримати визначений приріст капіталу. Основна мета інвестування пенсійних активів, насамперед, полягає у збереженні пенсійних заощаджень громадян. Саме тому стратегія інвестування НПФ є значно консервативною, аніж у інших фінансових установ (Табл. 3.3).

Такі обмеження можуть бути пояснені тим, що пенсійні фонди повинні не провокувати на ринку цінних паперів агресивну поведінку, а також бути зацікавлені у стабільності емітента на ринку та зростанні курсів його цінних паперів. Варто також зазначити, що структура та склад інвестиційного портфеля НПФ обумовлені не лише обмеженнями, що встановлені законодавством, але й тим, що на ринках наявні інші фінансові інструменти, придатні для інвестування. Саме тому значною передумовою для зростання вартості пенсійних накопичень вистуцпає державне стимулювання розвитку як фондового ринку, так і інших ринків (валютних, нерухомості тощо), інструменти котрих на фоні помірного ризику є здатними приносити

прийнятний дохід. Невід'ємною частиною забезпечення ефективності діяльності накопичувальних фондів є система регулювання. Основні принципи, на які мають спиратися регуляторні органи наведена в Додатку Г.

Таблиця 3.3

Обмеження інвестиційної діяльності НПФ

Вид фінансового інструменту	Максимум від загальної вартості пенсійних активів
Банківські депозити та ощадні сертифікати	50%
Цінні папери одного емітента	5%
Цінні папери, гарантовані КМУ	50%
Облігації місцевих позик	20%
Облігації резидентів України	40%
Акції українських емітентів, не допущені до торгівлі на фондовому ринку	10%
Акції українських корпорацій	40%
Цінні папери іноземних корпорацій	20%
Іпотечні облігації	40%
Нерухомість	10%
Банківські метали	10%
Інші активи, дозволені законодавством	5%
Похідні цінні папери	заборонено
Векселі	заборонено

Джерело: складено автором за даними [119]

Вибір об'єктів для інвестування куди розміщуються кошти пенсійного фонду, здійснюється на основі портфельної стратегії, яка обрана, з врахуванням існуючих кількісних обмежень щодо окремих інструментів інвестування, а також оцінкою їхніх якісних інвестиційних характеристик (ліквідність, доходність, надійність), задля забезпечення максимальної ефективності інвестиційного портфеля. Ефективний інвестиційний портфель – це такий портфель, котрий при заданому рівні ризиків має найбільшу очікувану доходність, а також при заданій доходності найменший рівень ризику. Найбільш надійними об'єктами для здійснення інвестування в Україні, на сьогодні, є муніципальні та державні боргові цінні папери, а також банківські депозити.

Разом з тим, саме інвестування в державні цінні папери є не найкращим напрямом для використання пенсійних накопичень ,адже основна частина коштів, що залучені державою, як правило, спрямовується, на виконання соціальних програм (виплату стипендій, заробітної плати, пенсій тощо) або для здійснення фінансування інших непродуктивних витрат. Саме тому не забезпечується покриття втрат від інфляції, а також відшкодування витрат, що пов'язані з обслуговуванням НПФ. Виходом із даної ситуації є створення нових спеціалізованих державних цінних паперів - пенсійних облігацій [160], які гарантуватимуть повернення їх вартості з врахуванням рівня інфляції. емітентом яких має стати Пенсійний фонд України.

Саме тому, як перспективний напрямок (на майбутнє) з огляду на завдання економічного та соціально розвитку держави виступає інвестування коштів у реальний сектор економіки, що сприяє створенню нових робочих місць, тобто продуктивному використанню даних коштів на цілі економічного зростання країни. Недостатній розвиток ринків капіталу в Україні є причиною зниження ефективності функціонування системи накопичувального пенсійного забезпечення.

Структура активів пенсійних фондів, в розвинених країнах, значно відрізняється, і задля інвестування переважними напрямами виступають боргові цінні папери та акції, що, перш за все, пов'язано з високим рівнем розвитку ринку цінних паперів, незначна частка інвестування припадає на депозити (до 5%) (Додаток В).

Пенсійні фонди, у деяких країнах ОЕСР, виступають важливим засобом інвестування в нерухомість і інфраструктуру (за рахунок прямого інвестування самого фонду або за рахунок спеціально розроблених механізмів, таких як фонди інвестицій в інфраструктуру або інвестиційні трасти нерухомості), котрі діють під керівництвом приватних КУА. Активи пенсійних фондів можуть бути використані з метою придбання нерухомості. При цьому пенсійний фонд або сам виступає в ролі забудовника у результаті

чого отримує так званий прибуток забудовника (що в основному становить найбільшу частину прибутку), або пенсійний фонд займається іпотечним фінансуванням.

При використанні пенсійним фондом похідних фінансових інструментів і альтернативних інвестицій з’являється можливість для отримання прибутку від інвестиції, котрий при традиційній інвестиційній діяльності не може бути гарантованим. Разом з тим, як показує практика, дані інвестиції є пов'язаними з великими ризиками. НПФ, коли приймає рішення скористатися похідними фінансовими інструментами і альтернативними інвестиціями, має чітко розуміти наслідки, які можуть виникнути при застосуванні такої стратегії, у зв’язку з цим належними чином здійснювати контроль з використанням системи раннього попередження та реагування.

Оцінка ефективності здійснення інвестування пенсійних коштів полягає у здійсненні порівняння доходності інвестиційних портфелів НПФ з урахуванням ризиків (коефіцієнти Альфа, Шарпа тощо). Вимірювання доходності інвестиційних портфелів НПФ здійснюється за показниками вартості одиниці пенсійних внесків, що, в свою чергу, розраховується як співвідношення чистої вартості пенсійних активів на дату оцінки до кількості одиниць пенсійних внесків.

Оцінка доходності інвестиційних портфелів НПФ забезпечується наступним чином (Рис. 3.10):

У разі перевищення середньоринкових показників доходності активів фонду, даний фактор виступає свідченням того, що робота КУА була успішною.

Рис. 3.10 Складові оцінки доходності інвестиційного портфелю фонду

Джерело: складено автором за [29]

В економіці країни використання у якості джерела довгострокових внутрішніх інвестицій пенсійних коштів – є суттєвою причиною з метою активізації інвестиційної діяльності НПФ, що, в свою чергу, буде сприяти удосконаленню не тільки пенсійної системи, але й економіки країни загалом.

Відповідно до урядових планів, з 01.01.2023 р. в Україні заплановано запуск 2 рівня державного пенсійного страхування, а саме накопичувальної системи державного пенсійного забезпечення населення України. Відповідно до Проекту Закону України № 2683 «Про загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення» накопичувальна частина пенсійного забезпечення буде утримуватись із двох джерел – власне заробітної плати працівника та фонду заробітної на кшталт нарахування ЄСВ і буде нараховуватись за тими ж принципами, тобто не відноситись до податкових нарахувань. Законопроектом запропоновано базовий та розширений

механізми розрахунку ставок нарахування внесків до накопичувального фонду пенсійного страхування. Базовий механізм передбачає, що працівник сплачує від 1 до 4% від свого доходу до оподаткування (виключно цілий відсоток, тобто 1%, 2%, 3%, 4%), а роботодавець сплачує на 1% більше за працівника у розрахунку на базу нарахування, яка застосовується для розрахунку ЄСВ, тобто сума сплаченого нарахування становить 2%, 3%, 4% або 5%. Розширений механізм застосовується у випадку, якщо працівником обрано ставку понад 4% (5% і більше), у даному випадку, незалежно від обраної працівником ставки, роботодавець нараховує фіксовану ставку у 5% від бази оподаткування ЄСВ [114].

Головною ціллю запровадження такого підходу до нарахування пенсій є створення додаткового механізму фінансування фінансового утримання осіб, що виходять на пенсію та підвищення рівня соціальних гарантій держави. Водночас, представниками комітету з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів Верховної ради України висловлено думку, що накопичувальна державна пенсійна система буде застосовуватись як механізм збереження реальної купівельної спроможності пенсіонерів на сталому рівні, тобто « якщо на сьогодні [2020 р. – прим. автора] середня пенсія в Україні становить 3500 грн і ми маємо дефіцит Пенсійного фонду України на рівні 13,2 млрд грн. [27] додатково до державних трансфертів у розмірі 184,5 млрд грн..», (причому у перспективі до 2025 р. перевищення видатків пенсійного фонду над його прибутками буде тільки зростати), державі доведеться або збільшувати державне фінансування видатків ПФУ або проводити зменшення суми виплат у рамках солідарної системи та перекладати навантаження на накопичувальну систему. На сьогодні розглядається 2 варіанти вирішення даної проблеми: 1) щорічне підвищення відрахувань до державної накопичувальної системи на 1% із збереженням встановлених співвідношень по виплатах між працівником та роботодавцем (тобто, фактичне зростання відрахувань становитиме +2%, де 1% зростання забезпечує працівник і 1% забезпечує роботодавець) до досягнення 9% (4%

працівник +5% роботодавець) при збереженні права працівника збільшити відсоток відрахування понад 4% своєї заробітної плати без впливу на суму відрахувань роботодавця, а накопичена сума через механізм довгострокових ОВДП буде перерозподілятись до ПФУ для покриття його поточних збитків; 2) суттєве зменшення солідарної частини пенсійного страхування та перенесення відповідного пенсійного забезпечення на накопичувальну систему для тих осіб, що будуть учасниками державної накопичувальної пенсійної системи (відповідно, солідарна система забезпечуватиме прожитковий мінімум, а накопичувальна – відповідну надбавку) [91].

Виходячи з наведених базисних показників, можемо зробити ряд гіпотез щодо впровадження і розвитку накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в Україні.

Базисна гіпотеза 1. У роботу буде частково запущено перший механізм вирішення питання перевищення витрат над доходами ПФУ (відповідно до законопроекту №2683 не передбачено автоматичне підвищення відсотку відрахувань від заробітної плати, виключно за бажанням працівника).

Базисна гіпотеза 2. У роботу буде запущено перший механізм у повному обсязі.

Базисна гіпотеза 3. У роботу буде запущено другий механізм відповідно до запланованого варіанту.

Базисна гіпотеза 4. У роботу буде запущено одночасно перший та другий механізми.

Базисна гіпотеза 5. Загальнодержавне накопичувальне пенсійне забезпечення покаже свою неефективність у довгостроковому періоді і буде скасовано аналогічно окремим випадкам світової практики.

В цілому, зроблені базисні гіпотези 1-4 є взаємовиключними і формують пул цільової гіпотези «Механізм розвитку і взаємозв'язку солідарного та державного накопичувального пенсійного забезпечення», а базисна гіпотеза 5 зроблена для оцінки ефективності функціонування ПКУ (Пенсійне казначейство України) та доцільність його впровадження.

Для аналізу запропонованих гіпотез вважаємо за доцільне побудувати комплексну прогностичну модель на основі експоненціального прогнозування із врахуванням кризових економічних тенденцій та орієнтовних термінів відновлення рівня та темпів зростання економіки України та циклічності економіки. При цьому у ході здійснення операцій моделювання особливої уваги заслуговує той факт, що завдяки використанню нелінійної моделі прогнозування на основі AAA-методу експоненціального згладжування вдалося досягти рівня значущості (R^2) не нижче 0,93, що характеризує отримані прогнозні результати як «достовірні».

Базовими параметрами моделі є сучасний стан розвитку солідарної системи пенсійного страхування (кількість пенсіонерів, середня пенсія, фактичні видатки та доходи ПФУ), фактична ситуація на ринку праці (кількість працюючих, середня заробітна плата) за період 2011-2020. Прогнозними показниками на період 2023-2025 р. є фінансова спроможність новоствореного ПКУ, можливості перерозподілу фінансових ресурсів ПКУ до ПФУ через механізм цільових ОВДП в рамках інвестиційних обмежень, що застосовуються до НПФ, прогноз функціонування ПФУ та прогнозний розмір середньої пенсії.

Для перевірки Базисної гіпотези 1 побудуємо модель розвитку та фінансової спроможності ПКУ на період 2023-2025 рр. Дана гіпотеза передбачає, що працівники можуть самостійно обирати відсоток своєї заробітної плати, яка буде перераховуватись до ПКУ. Відповідно до рівня довіри до ПФУ та перспективного рівня довіри до накопичувальної системи – мінімальний відсоток обиратиме 93% учасників ПКУ, підвищену – не більше 7%, причому переважна більшість (очікувано 85% від вказаної групи учасників ПКУ, 6% загальної кількості учасників ПКУ) обиратиме мінімальне збільшення в +1%, невелика частина (очікувано 15% від вказаної групи учасників ПКУ, 1% від загальної кількості учасників ПКУ) обиратиме збільшення в +2%, а збільшення в +3% і більше обиратиме статистично незначна частка учасників ПКУ. Частка активів ПКУ, що може бути

інвестована у ОВДП, аналогічно до інвестиційних обмежень НПФ, складає 50%, що відображено у таблиці 3.4

Таблиця 3.4

Модельні показники фінансової спроможності ПКУ

(базисна модель 1)

Рік	Кількість прац-их, тис. осіб	Середня з\п, грн	ЄСВ (22%), млрд. грн	Розмір внеску 3%, млрд грн	Сума від 93% уч-ків, млрд грн	Розмір внеску 5% млрд грн	Сума від 6% уч-ків, млрд. грн	Розмір внеску 7%, млрд. грн	Сума від 1% уч-ків, млрд грн	Всього, млрд. грн	Максим. ОВДП, млрд. грн
2011	19231,1	2137,84	108538,4								
2012	19261,4	2752,95	139987,8								
2013	19314,2	2979,46	151921,1								
2014	18073,3	3149,45	150271,3								
2015	16443,2	3661,41	158942								
2016	16276,9	4482,35	192611,1								
2017	16156,4	6273,45	267580,8								
2018	16360,9	7810,88	337373,6								
2019	16578,3	9205,19	402880,9								
2020	15300	10068,47	406685,6								
2021	14703	10987,8	426501,5								
2022	14814,1	12009,58	469685,3								
2023	14922,6	13045,36	513930,7	**70081,46**	65175,76	**116802,4**	7008,146	**163523,4**	1635,234	**73819,14**	36909,57
2024	15100	14081,59	561348,7	**76547,55**	71189,22	**127579,2**	7654,755	**178610,9**	1786,109	**80630,08**	40315,04
2025	14900	15072,43	592889,3	**80848,54**	75189,14	**134747,6**	8084,854	**188646,6**	1886,466	**85160,46**	42580,23

Джерело: розраховано автором за даними [91, 20]

Як видно із результатів прогнозування, фінансова спроможність новоствореного ПКУ становить 73 млрд грн та показує якісні перспективи зростання відрахувань до ПФУ за період 2023-2025 рр. до показника 85,2 млрд грн. Водночас, вартість адміністрування платежів до ПКУ та операційних витрат на функціонування ПФУ, за умови задвоєння даного процесу із адмініструванням ЄСВ, становить 5 млрд грн в рік, яка фінансується за рахунок пенсійних внесків, тобто, в цілому, на перших етапах поки не буде сформовано суттєвий пул учасників ПКУ, які отримують пенсійні виплати, ПКУ матиме високий позитивний фінансовий баланс (рис. 3.11).

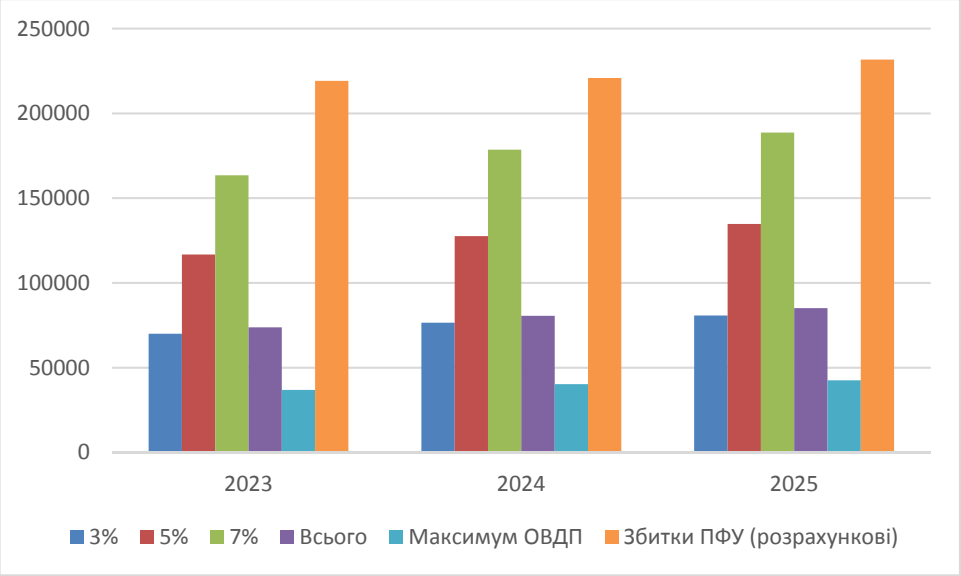

Рис. 3.11. Прогнозна фінансова спроможність ПКУ в залежності від розміру ставок внеску до ПКУ і її можливості покриття дефіциту ПФУ, базисна гіпотеза 1.

Джерело: розроблено автором

За аналогічний період (2023-2025 рр.) сума перевищення видатків над доходами ПФУ становитиме 220-230 млрд грн, із яких 15% становить дефіцит бюджету ПФУ і 85% державні трансферти. Відповідно, за рахунок перерозподілу фінансових активів ПКУ через механізм ОВДП дозволить покрити не більше 43 млрд. грн. дефіциту фінансових ресурсів ПФУ, що становить 20% від очікуваного дефіциту за умови збереження існуючих темпів зростання пенсійних виплат та динаміки зміни чисельності осіб, що отримують пенсійні виплати. Тобто, в умовах запровадження базисної гіпотези 1, ПКУ не стане тим фінансовим суб'єктом, який дозволить зняти пенсійне навантаження з держави.

Наступною є базова гіпотеза 2, в рамках якої передбачено поступове зростання частки пенсійних відрахувань до ПКУ. Відповідно, усі 100% платників будуть використовувати запропонований державою відсоток, оскільки будь-яке збільшення базового відсотку є неефективним в умовах автоматичного щорічного його зростання. В фактичних умовах це представлено у таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Модельні показники фінансової спроможності ПКУ

(базисна модель 2)

Рік	Кількість працюючих, тис осіб	Середня з\п, грн.	ЄСВ (22%), млрд грн	Розмір внеску 3%, млрд грн	Розмір внеску 5%, млрд грн	Розмір внеску 7%, млрд грн	Всього, млрд грн	Максимум ОВДП млрд грн
2011	19231,1	2137,84	108538,4					
2012	19261,4	2752,95	139987,8					
2013	19314,2	2979,46	151921,1					
2014	18073,3	3149,45	150271,3					
2015	16443,2	3661,41	158942					
2016	16276,9	4482,35	192611,1					
2017	16156,4	6273,45	267580,8					
2018	16360,9	7810,88	337373,6					
2019	16578,3	9205,19	402880,9					
2020	15300	10068,47	406685,6					
2021	14703	10987,8	426501,5					
2022	14814,1	12009,58	469685,3					
2023	14922,6	13045,36	513930,7	**70081,46**			**70081,46**	**35040,73**
2024	15100	14081,59	561348,7		**127579,2**		**127579,2**	**63789,62**
2025	14900	15072,43	592889,3			**188646,6**	**188646,6**	**94323,29**

Джерело: розраховано автором за даними [91, 20]

У даному випадку у 2025 р. за рахунок коштів ПКУ через механізм ОВДП держава зможе профінансувати 95 млрд грн видатків ПФУ, що становить 45% від загальної суми, що є більш привабливим для держави, оскільки більше ніж удвічі дозволяє знизити рівень фінансового навантаження на державний бюджет у частині пенсійного забезпечення. Відповідно, реалізація базисної гіпотези 2 є більш привабливою для держави (рис. 3.12.).

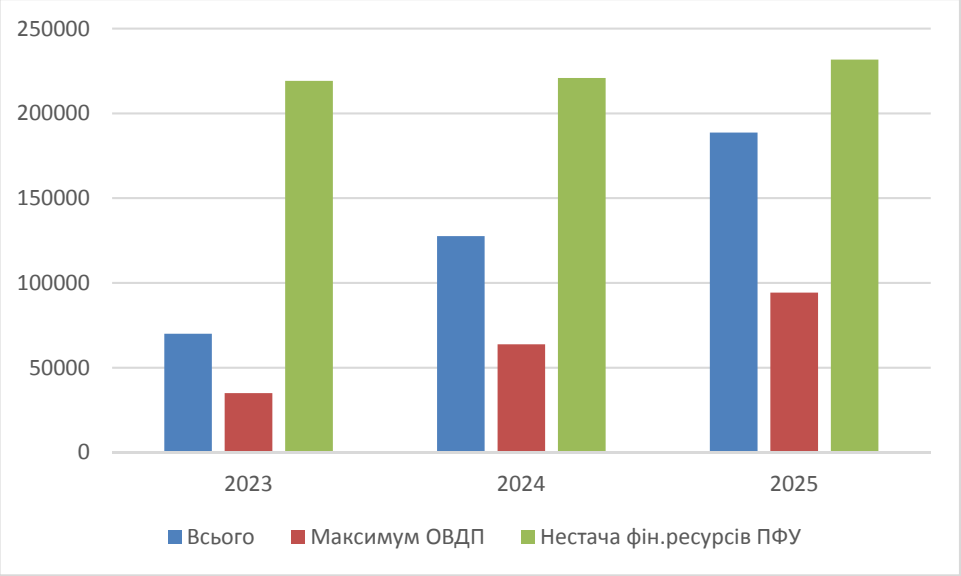

Рис. 3.12. Прогнозна фінансова спроможність ПКУ і її можливості покриття фінансового дефіциту ПФУ, базисна гіпотеза 2.

Джерело: розроблено автором

Наступною є базисна гіпотеза 3. Дана базисна гіпотеза, зберігаючи переваги базисної гіпотези 1, дозволяє скоротити видатки ПФУ на пенсійні виплати. Однак, дане скорочення відбуватиметься виключно у довгостроковій перспективі, оскільки більшість з тих, хто сплачує пенсійні внески до ПКУ, із ПФУ пенсію почнуть отримувати не раніше, ніж через 15 років після початку його функціонування. Тому, перспективним обсягом скорочення видатків ПФУ в рамках реалізації вказаної гіпотези, становить не більше 0,1% в рік, що складає 0,4 млрд грн, що, з урахуванням результатів реалізації базисної гіпотези 1, дозволить покривати не 20%, а 20,5% від суми видатків ПФУ, що знаходиться в рамках статистичної погрішності і не здійснює фактичного економічного впливу на фінансування ПФУ.

Аналогічно можемо стверджувати і стосовно базисної гіпотези 4, яка дозволяє знизити видатки ПФУ на 0,4 млрд грн в рік в рамках базисної моделі 2, що характеризує позитивний економічний ефект в рамках статистичної похибки.

Аналіз базисної гіпотези 5 показує, що перші фактичні пенсійні виплати із фондів ПКУ будуть здійснюватись не раніше, ніж через 15 років

(за винятком окремих випадків, які становитимуть не більше 0,01% обсягу пенсійних надходжень ПКУ), тому протягом перших 15 років ПКУ виступатиме як ефективний інструмент накопичення вільних фінансових ресурсів, що будуть інвестовані у економіку України відповідно до інвестиційних обмежень, що будуть застосовуватись до ПКУ. Тому, можемо стверджувати, що протягом перших 15 років ПКУ не має загрози ліквідації за аналогією до практики окремих країн ЄС.

Водночас, на основі наведених даних, найбільш реалістичною з точки зору фінансових перспектив зниження пенсійного навантаження на державний бюджет України, є реалізація четвертої базисної гіпотези, оскільки хоча вона у не має жодних короткострокових переваг порівняно із базисною гіпотезою 2, однак у довгостроковій перспективі через 15 років очікується суттєве скорочення видатків ПФУ (орієнтовно на 30-35%) за рахунок зниження солідарної складової пенсійного забезпечення без зниження сукупного рівня соціального захисту населення.

Водночас, для досягнення максимального фінансового ефекту в умовах використання базисної гіпотези 4 доцільно буде оптимізувати максимальну суму фінансових ресурсів, що можуть бути інвестовані ПКУ через механізм ОВДП і підняти їх з 50% до 75%, що уже з 2025 р. дозволить не лише утримувати ПФУ в стабільному фінансовому стані, а й почати формувати фінансову подушку, що дозволить перенаправити інвестиційні ресурси ПКУ з ПФУ до реального сектору економіки.

Також необхідно відмітити, що використання максимальної ставки у 9% (4% працівник + 5% роботодавець) є в цілому недоцільним, оскільки уже на рівні 7% система пенсійного накопичення формує достатній фінансовий резерв, який дозволяє, з одного боку, вирішити поточні фінансові проблеми пенсійного забезпечення, а з іншого – не підводить працівників до «психологічного бар’єру» коли потрібно очікувати зниження реальної заробітної плати на 10%.

Визиває науковий інтерес у рамках імплементації базисної гіпотези 4 ідея профільного комітету ВРУ щодо своєрідної компенсації зростання пенсійних видатків за рахунок зниження ставки ЄСВ. Пропонується в рамках запровадження ПКУ знизити ставку ЄСВ з 22% до 20% [198] та ставку ПДФО з 18% до 17%. Така ідея, в цілому, відповідає ідеї збереження реальної купівельної спроможності працюючих, оскільки зростання одних ставок перекривається зниженням інших, однак таке зниження не передбачає ідеї автоматичного підвищення ставок перерахованих доходів і для покриття фінансового дефіциту ПФУ за рахунок тимчасово вільних фінансових ресурсів ПКУ відбудеться не раніше 2026 р., та вимагатиме підняття частки коштів, перерахованих до ПКУ, до максимального значення у 9% (4% працівник +5% роботодавець), що повертає нас до чистої ставки 7%.

Оцінка фінансового потенціалу ПКУ засвідчила, що оптимальним сценарієм розвитку системи загальнообов'язкового накопичувального пенсійного страхування в контексті посилення взаємозв'язку між солідарним і накопичувальним рівнями є варіант поступового підвищення ставки відрахувань до ПКУ, що сформують фінансові ресурси, які через механізми цільових ОВДП будуть використані для фінансування пенсійних виплат ПФУ (коротко і довгостроковий економічний ефект) з послідовним зниженням рівня значущості солідарної пенсійної системи. В такому варіанті розвитку, солідарний рівень буде забезпечувати лише певну мінімальну пенсійну гарантію, а на накопичувальну систему буде покладено завдання формування основної пенсійної виплати (довгостроковий економічний ефект).

3.3. Використання потенціалу державного впливу на активізацію розвитку накопичувальної системи пенсійного забезпечення

Фахівці Світового банку наголошують, що основними цілями системи пенсійного забезпечення є забезпечення осіб похилого віку адекватним,

реальним, сталим та надійним доходом у старості. Адекватність доходу вимірюється абсолютними й відносними характеристиками, тобто зменшенням масштабів бідності та належним заміщенням пенсією заробітної плати; реальність – характеризується фінансовими можливостями платників податків і суспільства; сталість – означає фінансову послідовність пенсійної програми в поточному та в майбутньому періоді; надійність – спроможність протистояти викликам, спричиненим економічними, демографічними, соціальними та політичними ризиками [212].

Ступінь розвитку системи пенсійного забезпечення можна виміряти за глобальними пенсійними рейтингами та індексами. Так за рейтингом «Найкращі країни для комфортної пенсії», складеним американським виданням US News і бізнес школою Wharton і BAV Group [203], Україна увійшла в останню десятку, посівши 72 місце з 80 країн. За Мельбурнським Мерсерським глобальним пенсійним індексом ((MMGPI, публікується Центром фінансових досліджень Монаша у співпраці з Мерсером) і глобальним індексом пенсійного забезпечення французького інвестиційного банку Natixis (Глобальний індекс виходу на пенсію (GRI)) Україна в 2019 році взагалі не ввійшла в рейтинг [220, 200]. Хоча у 2014 році за даними міжнародної компанії з управління активами Natixis Global Asset Management разом з дослідним центом CoreData Research за рівнем життя людей похилого віку Украина розташувалася на 60 місці серед 150 країн, піднявшись у порівнянні з 2013 роком на 12 позицій [199]. За пенсійним індексом Allianz (API), який призначений для всебічного аналізу пенсійних систем з точки зору стійкості та достатності, станом на березень 2020 року Україна займає 56 місце серед 70 країн [202].

Розвиток багатокомпонентної вітчизняної системи пенсійного забезпечення відбувається вкрай нерівномірно та суперечливо. Структурна перебудова, задекларована в Основних напрямах реформування пенсійного забезпечення в Україні (2001 р.), Стратегії розвитку пенсійної системи (2005 р.) та Концепції подальшого проведення пенсійної реформи (2009 р.) перетворилася на перманентні зміни солідарного рівня пенсійної системи.

Незадовільний стан системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, незначні показники динаміки розвитку недержавного пенсійного забезпечення, відсутність накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування – дають підстави стверджувати про неефективність пенсійної реформи в Україні. В таких умовах саме держава має стати рушійною силою реформування з точки зору створення нею умов для ефективного функціонування всіх складових системи пенсійного забезпечення. В складних соціоекономічних умовах розвитку держава має бути у пенсійній сфері гарантом безпеки, стабільності, справедливості.

Вплив держави реалізується через регулювання. Термін «регулювання» у широкому значенні означає упорядковувати, налагоджувати правильну взаємодію елементів системи [88, с. 401]. Слід відмітити, що термін «державне регулювання пенсійного забезпечення» у вітчизняному законодавстві відсутній, є лише положення Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (ст.5) що метою державного регулювання у сфері пенсійного забезпечення є: «проведення єдиної та ефективної державної політики у цій сфері; забезпечення реалізації прав громадян на пенсійне забезпечення; створення умов для ефективного функціонування та розвитку загальнообов'язкового державного та недержавного пенсійного страхування; забезпечення дотримання суб'єктами системи пенсійного забезпечення вимог законів, інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини у цій сфері; адаптація системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування до міжнародних стандартів» [111].

Загалом, державне регулювання – це система заходів законодавчого, виконавчого і контролюючого характеру для впорядкування відносин суб'єктів певної галузі/сфери (для визначених у цій галузі/сфері об'єктів). Натомість, в розвинутих країнах використовується інший підхід: державне регулювання визначається як процес впровадження/дотримання державної політики. В Європейських країнах «регулювання» (regulation) асоціюється з

підзаконними актами (sekondary/subordinate legislation), які розробляються для виконання первинного законодавства (primary legislation). В свою чергу, термін «державна політика» означає набір парадигм/принципів та наперед дій/механізмів для виконавців, наділених повноваженнями державної влади, для досягнення наперед визначеної (прописаної в законі прямої дії) мети. В такому контексті для цілей нашого дослідження державного впливу на активізацію розвитку накопичувальної системи пенсійного забезпечення ближче за суттю знаходиться термін «державна політика», що тісно узгоджується з положеннями «держана політика у сфері пенсійного забезпечення», або «пенсійна політика».

Способами впливу держави на суб'єкти системи пенсійного забезпечення є методи регулювання, які поділяються на економічні, адміністративні та правові. Виходячи з довгострокових цілей і поточних завдань розвитку системи пенсійного забезпечення при виборі методу впливу державі необхідно керуватися системним підходом, так як регулюванню підлягають складні процеси, на які нездатні ефективно впливати окремі важелі або незбалансовані їх комбінації.

На відміну від першого солідарного рівня системи пенсійного забезпечення, у разі неспроможності накопичувальної системи фінансувати пенсійні виплати у належному розмірі, дефіцит фонду не створює для уряду зобов'язань щодо його покриття ні з державного бюджету, ні з інших джерел, якщо тільки держава не обумовлює це в явному вигляді. Жоден зі Законопроектів, поданих до ВРУ не містив таких гарантій, навпаки – більшість із них містила положення прямої дії із забороною гарантування не тільки основного тіла активу (пенсійних внесків), а і гарантування зростання доходу від нього. Відповідальність держави у цьому випадку зводиться до розбудови правової та адміністративної інфраструктури, необхідної для процесів регулювання та зберігання пенсійних активів. З огляду на тривалий проміжок часу між початком функціонування підсистеми та збору внесків та виходу підсистеми виплат на повну потужність (в середньому 10-17 років), основним викликом державного регулювання буде створення таких умов, за

яких інвестування пенсійних активів забезпечуватиме майбутнім отримувачам пенсій максимальний прибуток за мінімального ризику. Ключовими в цьому є встановлення належної границі безпеки (margin of safety) [234], вимог до ліквідності та рівнів диверсифікації. З урахуванням специфіки високої волатильності вітчизняного ринку за умови слабкої валюти, також слід встановити належні вимоги щодо стратегій інвестування, формування портфелів та рівнів витрат.

Окрім того, доцільним вбачається розглянути можливість функціонування протягом перехідного періоду запровадження накопичувальної системи умовно-добровільної моделі накопичувального пенсійного страхування, яка передбачає обов'язкову участь у системі із можливістю добровільного виходу із неї.

З огляду на існуючу макроекономічну та фіскальну нестабільність, недосконаліть сфери регулювання та нагляду, недостатній розвиток фінансових ринків, а також враховуючи негативні наслідки запровадження і функціонування обов'язкових накопичувальних систем країн Європейського Союзу та Латинської Америки [213], доцільним вбачається попередня апробація накопичувальної моделі пенсійного страхування шляхом запровадження обов'язкової професійної системи для окремих категорій осіб, які зайняті на роботах із особливими умовами праці.

Дане питання актуалізується і постійним зростанням заборгованості роботодавців перед Пенсійним фондом України з відшкодування пільгових пенсій більше ніж на 1,5 млрд грн щорік, що призводить до недофінансування близько 25 % виплачених пільгових пенсій. Із 10 тис. підприємств, які мають відшкодовувати пільгові пенсії, понад 8 тис. мають заборгованість із відшкодування, з яких понад 2,5 тис. перебувають у стані банкрутства або не мають коштів для погашення заборгованості. Причини такої ситуації лежать в економічній площині і пов'язанні, насамперед, із закриттям підприємств, зменшенням потужності виробництва, скороченням кількості працівників на тих підприємствах, які покращують умови праці. При цьому, всім колишнім працівникам такі підприємства мають і далі

продовжувати фінансування пільгових пенсійних виплат.

Незважаючи на те, що питання професійної накопичувальної пенсійної системи піднімалося на урядовому рівні давно (2008 р., Законопроект № 1306) і подібний підхід цілком узгоджується із загальносвітовими історичними тенденціями розвитку та удосконалення національних систем пенсійного захисту населення, він так і не був втілений у практику. Незадовільний стан солідарної системи та орієнтація на перехід до накопичувальної пенсійної системи призвів до повернення цього питання у 2017 та 2020 рр. Так, у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» (№ 2148-VIII) передбачено, що пенсійне забезпечення застрахованих осіб, які працювали або працюють на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, здійснюється згідно з окремим законодавчим актом через професійні та корпоративні фонди. Хоча Закон був прийнятий у 2017 році, сам механізм введення професійної накопичувальної пенсійної системи був запропонований у 2020 р. у Проекті Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо накопичувальної професійної пенсійної системи» (№ 4408).

Законопроектом передбачається запровадити три професійні пенсійні програми [108]:

- програма № 1 передбачена для представників професій з особливо шкідливими і небезпечними умовами праці (Список № 1). Роботодавці повинні будуть відраховувати на пенсійні рахунки таких працівників крім 22% ЄСВ до солідарної системи ще й 15% в професійну накопичувальну. Учасники цієї програми зможуть виходити на пенсію в 50 років (при стажі на шкідливій роботі мінімум 10 років для чоловіків та 7,5 років для жінок).
- програма № 2 розроблена для професій зі Списку № 2, чия робота «пов’язана з підвищеним нервово-емоційним та інтелектуальним навантаженням або виконується в особливих природних географічних і геологічних умовах підвищеного ризику для здоров’я». На їх накопичувальні пенсійні рахунки роботодавці повинні будуть відраховувати 7% зарплат,

виходити на пенсію можна буде в 55 років за наявності необхідного стажу (12,5 років для чоловіків, 10 років для жінок).

- програма № 3 — це програма для всіх інших професій, якщо підприємство є учасником будь-якого професійного пенсійного фонду або створить такий фонд. Тут роботодавець повинен платити від 3%, пенсійні виплати можна буде отримати теж після 55 років.

Страхові внески за учасників накопичувальної професійної пенсійної системи, які надійдуть до Пенсійного фонду України, спрямовуватимуться ним до недержавних пенсійних фондів. Учасники самостійно вибиратимуть недержавний пенсійний фонд, до якого спрямовуватимуться такі внески (принцип «пенсійні кошти ходять за учасником»), що є досить сумнівним з огляду на недовіру до фінансових інститутів і низький рівень фінансової грамотності більшості потенційних учасників такої системи.

Слід зазначити, що особи, які працюють на роботах зі шкідливими і важкими умовами праці, підлягають державному соціальному страхуванню від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань через Фонд соціального страхування України. На сьогодні система соціального страхування знаходиться в край складному фінансовому стані через наявність дефіциту коштів на забезпечення соціальних гарантій, який компенсується з Державного бюджету. Свідченням такого негативного прояву є затримка виплати лікарняних та інших допомог упродовж 2017–2019 рр. упродовж 2017–2019 рр. що було зумовлено суттєвим дефіцитом фінансових ресурсів через зменшення ставки відрахувань ЄСВ у 2016 р. Ситуація була настільки критичною, що уряд у серпні 2019 р. тимчасово на один місяць збільшив частку ЄСВ, що розподіляється на страхування у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності та від нещасних випадків, з 9,3759% до 14,2464%, а з 01.01.2020 р. встановив її у розмірі 9,5727%.

Дефіцит фінансових ресурсів і зростаюче додаткове навантаження на Державний бюджет спонукають до пошуку альтернативних джерел фінансування системи соціального страхування від нещасних випадків і професійних захворювань. Рішення проблеми лежить у площині співпраці

між страховими компаніями і недержавними пенсійними фондами на ринку накопичувального пенсійного забезпечення. Дана співпраця полягає у наступному: страхові компанії беруть на себе покриття ризиків, притаманних роботам зі шкідливими і важкими умовами праці (Список №1 та Список №2), а саме: ризик втрати працездатності (тимчасової чи постійної), смерті застрахованого внаслідок нещасного випадку, а недержавні пенсійні фонди - переймають на себе накопичення пенсійного капіталу. За рахунок розвитку інфраструктури та покриттю широкого кола ризиків страхові організації, на противагу недержавним пенсійним фондам, можуть бути більш успішними у сфері накопичувального пенсійного забезпечення в умовах введення накопичувальної професійної пенсійної системи.

Система пенсійного забезпечення будь-якої країни формується з урахуванням традицій і специфіки її економічного, соціального і культурного розвитку [135]. Сьогодні прослідковується глибока зацікавленість до застосування інноваційних підходів щодо розробки і реалізації пенсійних реформ. Такими інноваційними підходами можуть бути:

– введення умовно-накопичувальних рахунків;

– державні програми співфінансування пенсій;

– впровадження автоматичної системи залучення учасників.

Умовно-накопичувальна пенсійна система, є різновидом накопичувальної системи пенсійного забезпечення, яка не передбачає інвестування. У такій моделі працівник має індивідуальний рахунок, на якому обліковуються його внески. Тому інколи таку систему називають обліково-накопичувальною, де накопичення відбувається умовно, оскільки кошти не інвестуються, а спрямовуються безпосередньо на виплату поточних пенсій. Іншими словами, система за своєю економічною природою залишається розподільчою, тобто принцип солідарності поколінь зберігається повною мірою. Обсяг облікованих пенсійних внесків є джерелом формування пенсійних виплат, розмір яких визначається за допомогою актуарних розрахунків. Запровадження умовно-накопичувальних рахунків посилить соціальну справедливість пенсійної системи і підвищить

відповідальність суспільства за власний рівень добробуту при виході на пенсію.

Суть програми співфінансування пенсій полягає в тому, що держава збільшує накопичену суму, якщо працівник робить додатковий внесок до недержавного пенсійного фонду. Розмір державної доплати має граничний річний максимальний поріг і залежить від того, яку суму працівник вніс додатково. Такі програми дозволяють залучити ширше коло потенційних учасників із середніми і низькими доходами до системи накопичувального пенсійного забезпечення. Прикладом такої програми є пенсійна схема Superannuation Co-contribution в Австралії. Якщо працівник сплачує пенсійні внески додатково до внесків роботодавця, то на кожен сплачений долар держава надає дотацію у визначеній сумі [225].

Однією з перешкод на шляху розвитку накопичувальної системи пенсійного забезпечення, особливо її недержавної складової, є проблема інертності громадян щодо формування пенсійних заощаджень. Світовою практикою для вирішення даної проблеми запропонований механізм автоматичної системи залучення (АСЗ) накопичувальних пенсійних програм із можливістю вільного виходу із системи за бажанням. АСЗ вважається ефективним інструментом для збільшення охоплення пенсійним забезпеченням і поліпшення «коефіцієнтів заміщення» в майбутньому. Прикладом успішного впровадження автоматичної системи залучення є Італія, Нова Зеландія, Великобританія та США. Різновидом АСЗ є квазі-обов'язкові професійні пенсійні схеми, участь в яких є обов'язковою для певної галузі або професії (Нідерланди та Швеція). Охоплення накопичувальними пенсійними схемами покращилося також у Польщі та Німеччині, які впровадили програму автоматичного зарахування до професійних пенсійних програм [31].

В умовах, у яких знаходиться сьогодні Україна, коли необхідність проведення реальної пенсійної реформи не піддається сумніву, саме держава повинна стати рушійною силою і гарантом ефективності модернізації системи пенсійного забезпечення. Інструменти і результати впливу держави

на активізацію розвитку накопичувальної пенсійної системи зображено на рис. 3.13.

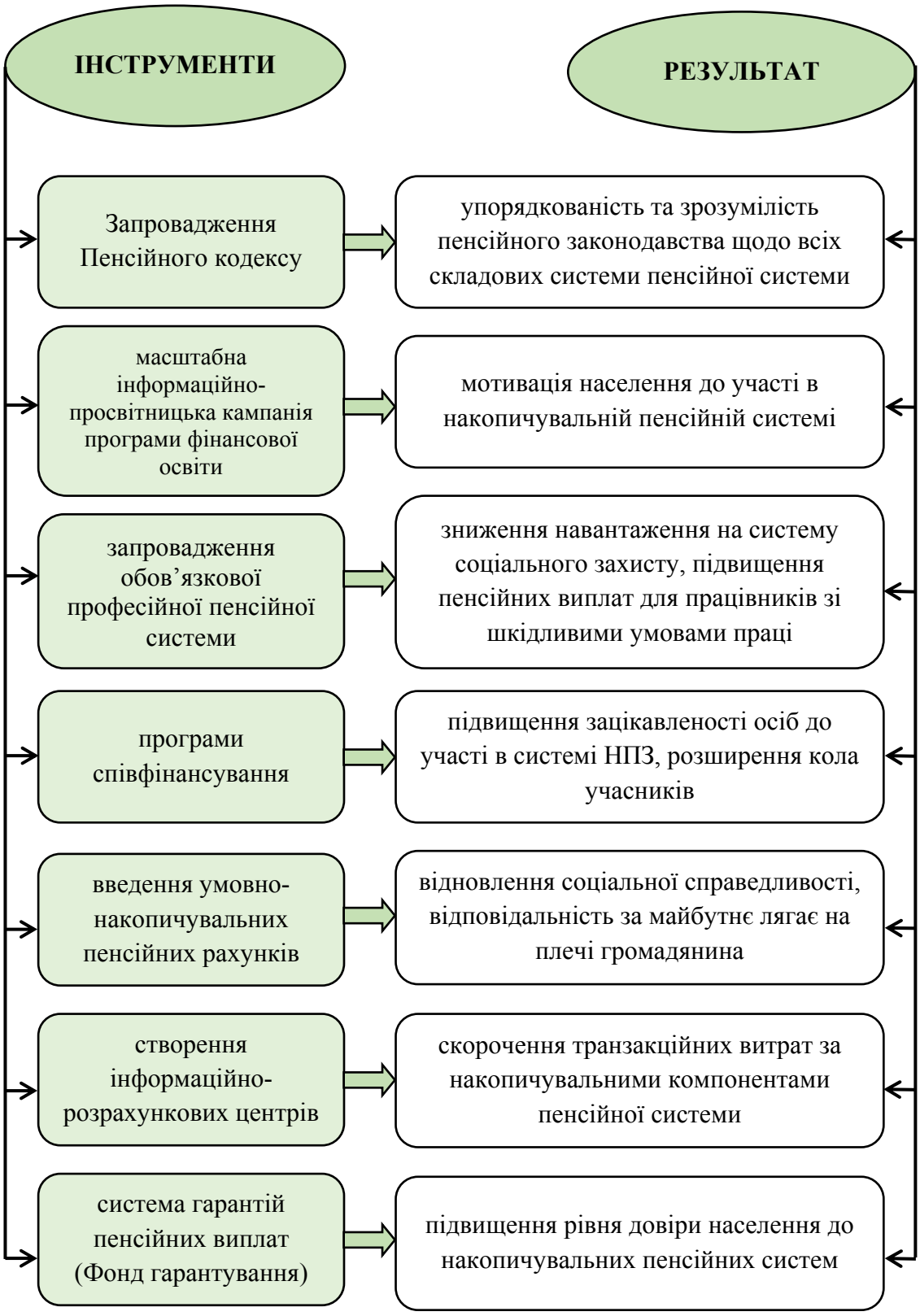

Рис. 3.13 Вплив державних регуляторів на активізацію розвитку накопичувальної пенсійної системи

Джерело: складено автором

Державна пенсійна політика має бути максимально виваженою та обґрунтованою, щоб непродуманими, швидкими рішеннями не викликати розчарування суспільства в здійснюваних реформах.

Накопичувальна система пенсійного забезпечення, особливо її обов'язкова складова, - це довгостроковий проєкт. Її соціальна функція, як нами було відзначено раніше, почне реалізуватися через 15-20 років після дати введення. Натомість, результати нашого дослідження (п.2.1) показали наявність загрозливої тенденції – старіння нації. Ще одним підтвердженням цього є те, що вже сьогодні Україна входить в 30 країн з дуже високим рівнем старіння населення. У найближчі десятиліття цей негативний тренд тільки посилиться, що спричинить виклики, пов'язані зі стабільністю системи пенсійного забезпечення і фінансової сфери загалом, функціонуванням системи охорони здоров'я та ринку праці, розвитком соціальних послуг. Однак обмежити людей «віковою резервацією» можливо тоді, коли вони становлять незначну частину суспільства. А коли їхня кількість постійно зростатиме, це зробити буде дедалі важче, бо незабаром це означатиме викреслити із життя половину дорослого населення. Тобто, сьогодення вимагає відмови від традиційної політики встановлення вікового обов'язкового цензу для виходу на пенсію, усунення бар'єрів для можливості працевлаштування людям старшого віку і продукує необхідність збалансування між двома періодами життя – трудовим і пенсійним та, як наслідок, забезпечення на цій основі гідні умови життя літніх людей.

У руслі мінімізації таких загроз, наприклад Фонд Організації Об'єднаних Націй в сфері народонаселення, розробив масштабну компанію «Сім мільярдів дій» для того, щоб категорія найстаршого населення могла зробити свій внесок у сталий розвиток суспільства. В Україні також 11.01.2018 р. розпорядженням № 10-р Кабінету Міністрів України схвалено «Стратегію державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року», де визначені пріоритетні напрями протистояння демографічним змінам [136]. Відтак, формується нова модель

соціальної політики. У її межах об'єктивно виникає суб'єктивна потреба громадян убезпечувати свою старість також власними зусиллями. Такий підхід, його масштабність викликали зміну парадигми соціального захисту в усьому світовому господарстві.

Поліпшення якості життя населення літнього віку дедалі більше стає стратегічною метою, на виконання якої наразі спрямовується політика соціально орієнтованих держав світу. Місце і роль літніх людей найбільш точно висвітлено в Принципах ООН «Зробити повноцінним життя осіб похилого віку» [40], прийнятих 46 Генеральною Асамблеєю ООН 16.12.1991 р., які можна структурувати в п'ять груп: незалежність, участь, догляд, самореалізація, гідність (рис. 3.14)

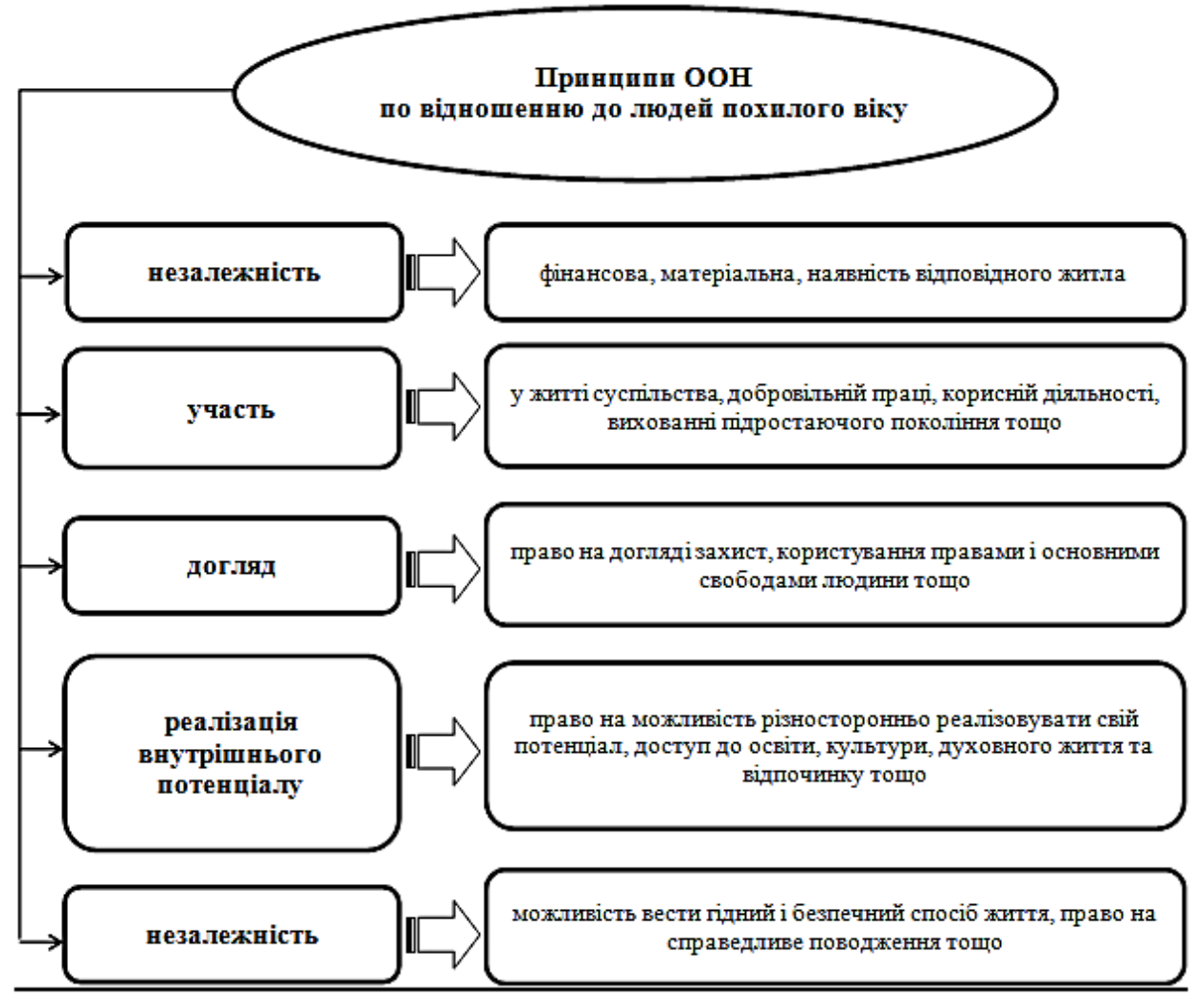

Рис. 3.14. Принципи ООН по відношенню до людей похилого віку

Джерело: побудовано автором за [40]

Головна теза цих принципів полягає у створенні універсального безбар'єрного простору й умов для максимальної самореалізації в суспільстві, унеможливлення вікової дискримінації, які в комплексі забезпечать гідне життя для українців похилого віку.

Як свідчать біографічні дані багатьох відомих людей, життя в літньому віці може бути «активним». Цей термін становить приблизно 18-20 років. Смерть від хвороб така ж часта і у інших вікових групах, як і у похилому віці, тому «не варто вважати старість деструктивним етапом онтогенезу і залишати на узбіччі життя людей похилого віку» [51].

У цьому контексті особливої актуальності набуває питання переходу країни на новий рівень суспільного розвитку, формування так званого суспільства «можливостей», появу нового виду економіки – «срібної економіки».

Срібна економіка, відповідно до програмних документів Європейської Комісії «Growing the European Silver Economy» (2015 р.), – це економічні можливості, що виникають внаслідок державних та споживчих витрат, пов'язаних зі старінням населення та особливими потребами населення від 50 років і більше; можливості для підвищення конкурентоздатності робочої сили та якості життя, створення нових робочих місць та інноваційного росту [233].

Поняття «активного довголіття», «успішного старіння» близькі за своєю суттю до дефініції «срібна економіка», але відрізняються суб'єктивним станом. «Срібна економіка» - це фактично середовище можливостей, яке створене державою для реалізації особою свого соціального потенціалу. Це середовище, в якому люди літнього віку (від 50 років і старше) ведуть здорове та продуктивне життя, працюють, інтегровані у всі сфери суспільства.

Перспективність розвитку «срібної економіки» є незаперечною. Але цей процес має відбуватись в рамках державного регулювання. Основу державної політики розбудови «срібної економіки» мають становити: «1)

боротьба з негативними стереотипами старості; 2) усвідомлення різноманітності споживчих звичок та поведінки представників різних поколінь; 3) подолання бар'єрів, пов'язаних зі старінням та активністю в старості; 4) усвідомлення підприємствами та організаціями відповідальності перед суспільством, яке старіє; 5) пропаганда позитивного ставлення до працівників похилого віку» [33].

Вплив становлення «срібної економіки» на ефективність розвитку системи пенсійного забезпечення відображено на рис. 3.15

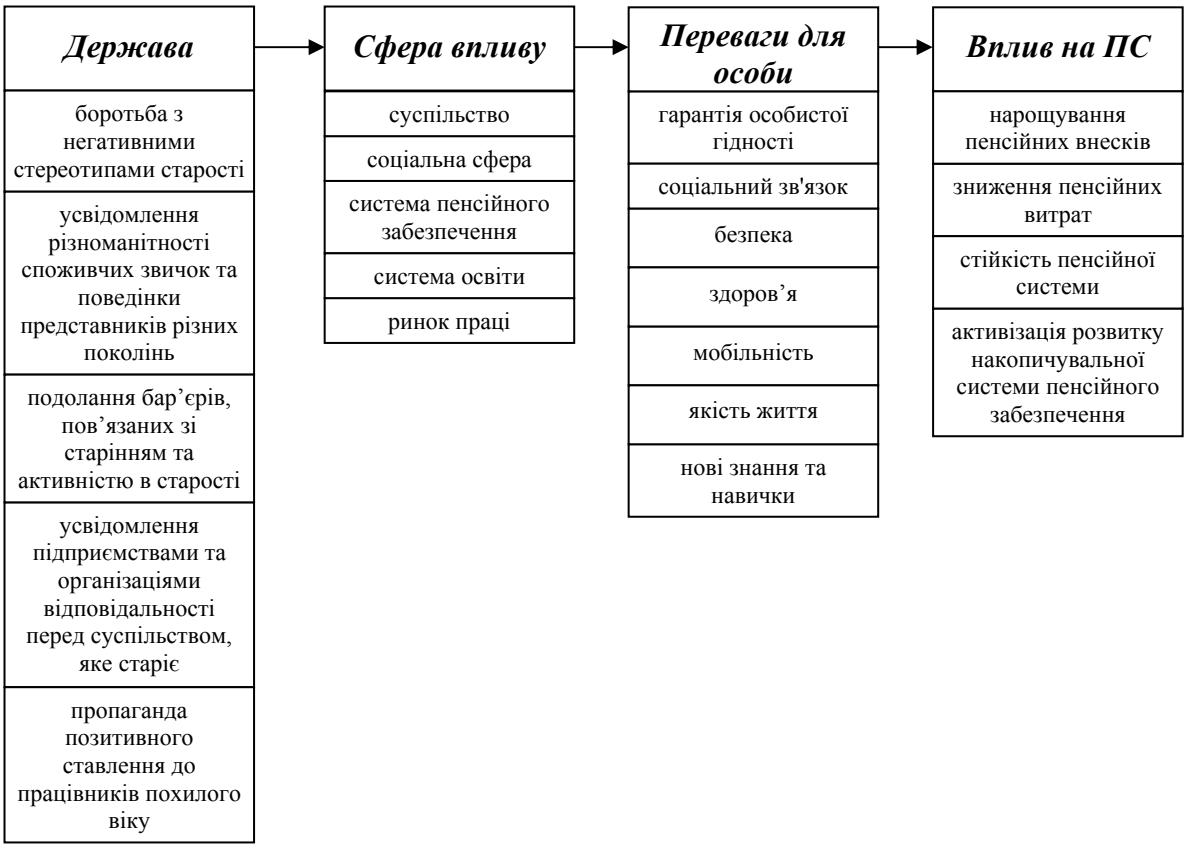

Рис. 3.15 Розвиток «срібної економіки» через призму впливу на пенсійну систему

Джерело: складено автором

Світовий досвід [228, 207, 201, 219, 218] свідчить, що пенсійна реформа є одним із методів адаптації країни до наслідків старіння населення. Така реформа є методом захисту стійкості пенсійної системи через підвищення рівня зайнятості людей літнього віку. У рамках реформи було запроваджено

наступні напрями адаптаційної державної політики, які умовно можна розділити на три групи:

– обмежувальна політика (підвищення пенсійного віку (додаток Д); скасування можливості дострокового виходу на пенсію; збільшення періоду сплати страхових внесків; відміна допомоги по безробіттю в перед пенсійний період);

– заохочувальна політика (стимулювання відтермінування виходу на пенсію шляхом звільнення від сплати внесків до солідарної пенсійної системи; можливість поетапного виходу на пенсію; зменшення тривалості робочого дня з можливістю отримувати часткову пенсію; надання працівникам старшого віку доступу до додаткової освіти, забезпечення безперервного навчання; зменшення розмірів внесків на соціальне страхування або компенсування витрат на оплату праці роботодавцям за працівників перед пенсійного (пенсійного) віку);

– політика, спрямована на формування більш позитивного іміджу працівників старшого віку (кодекси поведінки щодо людей літнього віку, законодавство щодо заборони вікової дискримінації).

Інтеграція України у світове співтовариство і розбудова соціально орієнтованої держави вимагають змін у суспільній свідомості щодо ставлення до людей похилого віку. Традиційно старіюче населення сприймається як фінансовий тягар для економіки і загроза благополуччю майбутніх поколінь. Новий етап соціально-економічного розвитку в умовах «срібної економіки» спонукає не тільки до теоретичного осмислення концепції «активного довголіття», але і практичної її реалізації.

В умовах пенсійного реформування люди похилого віку становлять прихований потенціал для розв’язання фінансових проблем системи пенсійного забезпечення, можуть стати джерелом збалансування такої системи і активізатором розвитку її накопичувальної складової. У цьому контексті, подальше збільшення пенсійного віку (до 65 років та усунення гендерної диференціації), інтеграція людей старшого віку до ринку праці,

створення системи протидії віковій дискримінації з боку роботодавців; запровадженням стимулів для найму працівників старшого віку, впровадження програми захисту зайнятості старших людей, формування системи стимулів до збільшення розмірів пенсійних внесків, встановлення обмежень для раннього виходу на пенсію та отримання професійних пільгових пенсій, формування дієвої системи захисту вартості пенсійних нагромаджень – це та сукупність заходів, реалізація яких призведе до зниження пенсійних витрат, нарощування пенсійних внесків і, як наслідок, до збалансування пенсійної системи.

Висновки до розділу 3.

1. Досягнення стратегічних пріоритетів розвитку системи пенсійного забезпечення актуалізувало потребу у розбудові відповідного механізму їх реалізації, структура якого вимагає наявності складових, які нададуть характеристику функціонуванню системи – мета, цілі, результати, механізм (способи та інструменти) реалізації, об'єкт і суб'єкти. В роботі визначено загальні принципи, на яких ґрунтується розвиток пенсійної системи як інтегрованої цілісності і специфічні, притаманні лише накопичувальній системі, основними з яких визнано мультикритеріальність та економічна раціональність.

2. Проведений в роботі аналіз виявив наявність значного кола проблем, вирішення яких потребує розробки дієвих заходів у розрізі таких двох напрямів: 1) реформування нормативно-правового середовища та розбудова дієвої інституційної інфраструктури; 2) формування інституту довіри. Реформування нормативно-правового середовища полягає у прийнятті Пенсійного Кодексу - як внутрішньо цілісного законодавчого акту, який забезпечить правове регулювання всіх рівнів системи пенсійного забезпечення. Практична реалізація формування інституту довіри повинна супроводжуватися масштабною інформаційно-просвітницькою кампанією,

спрямованою на підвищення мотивації широких верств населення щодо участі у накопичувальній системі пенсійного страхування. Вважаємо за доцільне інформаційно-просвітницьку кампанією проводити одночасно у трьох напрямах: великомасштабний із охопленням всього населення через засоби масової інформації, телебачення та соціальну рекламу; орієнтований на вужче коло осіб, а саме працівників, через пенсійні семінари на роботі, які спрямовані на роз'яснення і обґрунтування необхідності пенсійних заощаджень, допоможуть підвищити рівень охоплення та сплати внесків, нададуть допомогу у прийнятті рішення та здійсненні вибору пенсійної схеми; націлений на молоде покоління - учнів, студентів. Саме в рамках середньої та вищої школи можна досягти максимального охоплення різних прошарків населення через передачу інформації цією групою осіб до більш старшого покоління.

3. Одним з основних елементів інституту довіри визнано збереження вартості пенсійних накопичень, який набуває особливої актуальності у процесі впровадження другого рівня обов’язкової накопичувальної пенсійної системи. В рамках цього запропоновано механізм державного страхування індивідуальних пенсійних накопичень (централізований страховий гарантійний фонд), що дозволить забезпечити виконання зобов’язань перед учасниками накопичувальної системи у випадках, коли інші передбачені гарантійні механізми не спрацюють.

4. Не менш важливим компонентом форування інституту довіри визнано запровадження інформаційно-аналітичної платформи, яка б демонструвала результати інвестиційної діяльності Накопичувального пенсійного фонду (Пенсійного казначейства) та НПФ, а також вплив результатів на розмір пенсійних доходів учасників таких фондів, в режимі реального часу дозволяла відслідковувати згенерований результат щодо стану консолідованого пенсійного рахунку (у розрізі його складових) в особистому кабінеті учасника (застрахованої особи).

5. За результатами оцінки фінансового потенціалу ПКУ визначено, що оптимальним є варіант розвитку системи загальнообов'язкового накопичувального пенсійного забезпечення є підхід щодо поступового підвищення ставки відрахувань до ПКУ, які через механізми цільових ОВДП будуть використані для фінансування пенсійних виплат ПФУ (коротко і довгостроковий економічний ефект) та поступового зниження рівня значущості солідарної пенсійної системи, яка буде забезпечувати певну мінімальну пенсію, тоді як накопичувальна система буде формувати основну пенсійну виплату (довгостроковий економічний ефект).

В роботі визначено, що за результатами третього року функціонування ПКУ, обсяг отриманих фінансових ресурсів дозволить як вирішити фінансові проблеми ПФУ, так і створить потужний пул вільних фінансових активів, які повинні бути інвестовані в реальну економіку для забезпечення нівелювання впливу інфляційних процесів на пенсійні виплати учасників ПКУ. Запропоновано підвищення максимальної частки інвестиційних ресурсів, що можуть бути інвестовані у ОВДП, з нинішніх 50% (аналогічно до НПФ) до 75 %, що позитивно вплине на функціонуванні ПФУ, як самого фондового ринку, так і інших суб'єктів фінансового ринку, оскільки дозволить поступово підготувати фінансовий ринок до появи нового інвестиційного державного агента.

6. У роботі було виокремлено та обґрунтовано стратегічні домінанти забезпечення зростання накопичувальної системи пенсійного забезпечення в умовах наявних обмежень та практичних можливостей: запровадження обов'язкової професійної пенсійної системи; програми співфінансування; введення умовно- накопичувальних пенсійних рахунків; створення інформаційно- розрахункових центрів; система гарантій пенсійних виплат.

7. Для активізації розвитку накопичувальної системи пенсійного забезпечення та посилення фінансової стійкості солідарного рівня пенсійної системи (нарощення пенсійних внесків і зниження пенсійних витрат) в умовах «срібної економіки» обґрунтовано доцільність сукупності наступних:

подальше збільшення пенсійного віку (до 65 років та усунення гендерної диференціації), інтеграція людей старшого віку до ринку праці, створення системи протидії віковій дискримінації з боку роботодавців; запровадження стимулів для найму працівників старшого віку, впровадження програми захисту зайнятості старших людей, формування системи стимулів до збільшення розмірів пенсійних внесків, встановлення обмежень для раннього виходу на пенсію та отримання професійних пільгових пенсій, формування дієвої системи захисту вартості пенсійних нагромаджень.

Основні наукові результати розділу опубліковані у наукових працях автора [96, 154, 157, 160, 162, 163, 168, 171, 180].

У розділі використовувалися також праці інших авторів [5, 11, 21, 26, 29, 30, 31, 33, 40, 47, 50, 51, 57, 63, 66, 68, 70, 72, 88, 90, 94, 128, 135, 153, 187, 188, 190, 198 - 203, 207, 212, 213, 218 - 220, 225, 228, 233, 234].

ВИСНОВКИ

1. У роботі здійснено теоретичну концептуалізацію змістовно-функціональних властивостей накопичувальної пенсійної системи з позиції системного, структурно-морфологічного та функціонального підходів, що дозволило розвинути розуміння її суті як цілісного утворення з конкретизацією принципів, характеристик та закономірностей розвитку; як інваріативного складу структурних компонент; як організованого комплексу засобів. Обґрунтовано, що цільовою настановою накопичувальної пенсійної системи є заміщення вартості втрачених трудових доходів. На основі впорядкування термінологічного поля напряму дослідження було запропоновано до наукового використання такі дефініції: «соціальний самозахист» та «пенсійне самозабезпечення». Поглиблення теоретичних засад становить основу для формування раціональної пенсійної політики та розробки практичних рекомендацій щодо вдосконалення розвитку НСПЗ в Україні.

2. Ідентифіковано ключові чинники розвитку накопичувальної складової системи пенсійного забезпечення, які було диференційовано за такими групами: політичні, правові, економічні, соціокультурні. Наголошено на необхідності врахування окреслених чинників при розробці варіативності заходів, спрямованих на перехід до якісно нового етапу розвитку пенсійної системи за рахунок максимально повного охоплення населення її накопичувальною складовою.

3. Окреслено форми реалізації накопичувальної пенсійної системи, серед яких особливе місце посідає діяльність недержавних пенсійних фондів, які цілеорієнтовані на інвестування зібраних добровільних пенсійних внесків для підвищення соціальних стандартів громадян у разі настання пенсійного віку. Саме через систему недержавного пенсійного забезпечення реалізується принцип власної відповідальності за формування власних пенсійних доходів та забезпечують тісний зв’язок між трудовим внеском громадянина та його

рівнем життя у пенсійному віці. Це доповнило наукову аргументацію спрямованості пропозицій щодо активізації розвитку НПЗ в Україні.

4. Аналіз стану пенсійного забезпечення населення України в розрізі демографічних та економічних факторів впливу засвідчив, що впродовж періоду дослідження спостерігається скорочення чисельність економічно активного населення на 1,435 млн осіб, при цьому рівень безробіття серед нього – 8,6 %, що відбулося за рахунок природної депопуляції, міграції економічно активного населення. Зазначено, що відбувається нагромадження негативних тенденцій, у тому числі за рахунок специфічних чинників, серед яких тимчасова окупація частини території України, військові дії, низький рівень життя, що в підсумку посилили тенденції відтоку населення за кордон та трудової міграції. Пенсіонерів станом на кінець 2018 року було майже 11,5 млн осіб. Вказано, що через зниження чисельності економічно активного населення та різкий спад народжуваності тягар на економічно активне населення із забезпечення пенсіями пенсіонерів буде посилюватися з кожним роком.

5. Кількісний вимір тенденцій розвитку недержавної накопичувальної системи пенсійного забезпечення засвідчив, що відбувається консолідація ринку недержавного пенсійного забезпечення. Позитивними тенденціями є зростання пенсійних внесків на 274 млн грн, збільшення пенсійних виплат – на 390,3 млн грн та суттєве нарощення пенсійних активів – на 1163 млн грн. Водночас встановлено тенденцію до скорочення кількості установ впродовж періоду дослідження(з 72 у 2015 році до 61 у 2019 році). На сьогодні недержавна пенсійна система не є фактором підвищення соціальних стандартів життя пенсіонерів та не впливає на розмір їхніх пенсійних доходів. Це зумовлено низьким рівнем доходів громадян, які не дають можливості створити власний пенсійний рахунок у НПФ. Негативним фактором впливу на динаміку розвитку НПЗ є відсутність дієвої системи захисту прав споживачів пенсійних послуг, невпорядкованість та фрагментарність державного регулювання діяльності суб’єктів ринку

пенсійних послуг, незадовільний рівень розвитку відповідної інфраструктури та недостатня фінансова грамотність населення тощо.

6. Систематизація законодавчих актів і законодавчих ініціатив щодо запровадження НСЗДПС засвідчила наявність певних принципових недоліків, зокрема: невизначеність процедур запровадження другого рівня пенсійної системи та відсутність спеціального закону України, що регулює її розвиток. Запропоновано прийняття Малого пенсійного кодексу, де чітко мають бути прописані: структура багаторівневої пенсійної системи, загальні принципи, засади й механізми функціонування системи пенсійного забезпечення, види пенсійного забезпечення, порядок призначення, перерахунку й виплати пенсій з усіх рівнів, принципи встановлення права на такі види виплат; права, обов'язки і відповідальність усіх суб'єктів пенсійних відносин.

7. Визначено стратегічні орієнтири розвитку та забезпечення ефективності функціонування накопичувальної системи пенсійного забезпечення як складної, відкритої, адаптивної системи, серед яких: реформування нормативно-правового середовища, розбудова дієвої інституційної інфраструктури, формування інституту довіри на основі масштабної інформаційно-просвітницької кампанії, програм фінансової грамотності, запровадження обов'язкової професійної пенсійної системи; створення інформаційно- розрахункових центрів тощо. Обґрунтовано змістовні характеристики механізму розвитку НСПЗ, концепт якого ґрунтується на принципах мультикритеріальності та економічної раціональності, дія якого спрямована на формування сприятливих умов для її функціонування.

8. Обґрунтовано комплекс заходів, які дозволять підвищити соціальні стандарти та примножити пенсійні доходи громадян у межах накопичувальної системи пенсійного забезпечення, серед яких: збільшення пенсійного віку до 65 років з усуненням гендерної диференціації, створення системи протидії віковій дискримінації з боку роботодавців, запровадження

стимулів для найму працівників старшого віку, впровадження програми захисту зайнятості старших людей, формування системи стимулів до збільшення розмірів пенсійних внесків, оновлення вимог до внесків власників індивідуальних пенсійних планів, встановлення обмежень для раннього виходу на пенсію та отримання професійних пільгових пенсій, формування дієвої системи захисту вартості пенсійних нагромаджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агошкова Е., Ахлибининский Б. Эволюция понятия системы. *Вопросы философии.* 1998. №7. С. 170-179.

2. Алексеєнко Л., Алексеєнко М. Питання ролі фінансових ресурсів недержавних пенсійних фондів, страхових компаній і інститутів спільного інвестування в розвитку бізнес-процесів. *Вісник Тернопільського національного економічного університету.* 2013. Вип. 2. С. 27-35.

3. Алексеєнко Л. М. Альтернативні підходи до використання інноваційних інструментів банками, недержавними пенсійними фондами, страховими компаніями і інститутами спільного інвестування в умовах трансформації фінансових систем. *Konzeptuelle Grundsätze des Wirtschaftswachstums bei der Globalisierung:* kollektive monographie / herausgegeben vom Doktor der Wirtschaftswissenschaften, Professor W. Jatsenko. Verlag SWG imex GmbH Nürnberg, Deutschland, 2016, S. 105-116.

4. Алексеєнко Л., Партика П. Інституційні імперативи розвитку банків, недержавних пенсійних фондів, страхових компаній і інститутів спільного інвестування в умовах фінансової невизначеності. *Financial and Economic Security and Accounting and Analytical Support in Business*: monograph / L. Kindratska, K. Pavlov, L. Shpak, I. Yatsenko [et.al]; edited by V. Yatsenko. «East West» Association For Advanced Studies and Higher Education GmbH, Vienna, Austria, 2016. 358 p.

5. Алексинська М., Бастракова А., Харченко Н. Зайнятість через цифрові платформи в Україні. Проблеми та стратегічні перспективи, Женева. URL: https://www. ilo.org/travail/WCMS_635370/lang--en/index.htm

6. Аудит економіки України 2030. URL: https://nes2030.org.ua/

7. Банк даних Державної служби статистики України : веб-сайт. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua

8. Барбарова О. «Ну не смогла я … Пенсионное обеспечение в Украине: реальность и намерения». *Бізнес.* 1996. №28 (183). С. 16

9. Бевзенко О. В. Становлення та розвиток пенсійного страхування. *Економіка АПК*. 2005. №12.

10. Бєлоусов В. М. Підходи та моделі системи пенсійного забезпечення: міжнародний досвід для України. *Держава та регіони. Сер. : Державне управління.* 2013. № 2. С. 37-42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drdu_2013_2_10

11. Варналій З. Недержавне пенсійне забезпечення та проблеми розвитку ринку фінансових послуг в Україні. *Банківська справа.* 2003. № 2.

12. Виговська В. В. Економічна раціональність як критерій забезпечення безпеки страхового ринку. В. В. Виговська. *Науковий вісник Полісся*. 2016. №2 (6). С. 31-37.

13. Видатки державного бюджету України (функціональна класифікація) в 2019 р. URL: https://index.minfin.com.ua /ua/finance/budget/gov/expense/2019/

14. Вітка Ю. В. Недержавні пенсійні фонди: особливості цивільно-правового статусу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2008. 16 с.

15. Войтюк О. Трудова міграція українців за кордон і роль міграційного капіталу. URL: http://ukrslovo.org.ua/ukrayina/suspilstvo/trudova-migratsiya-ukrayintsiv-za-kordon-i-rol-migratsijnogo-kapitalu.html

16. Воскобойников В. Свого не цурайтесь та чужому навчайтесь. *Вісник Пенсійного фонду України*. 2003. № 12.

17. Гутор А. «Такое трепетное ожидание закона», Бізнес. 1997. №23 (230). С. 20.

18. Данілова О.М. Міграційні процеси як джерело розвитку банківської системи. URL: http://intkonf.org/danilova-om-migratsiyni-protsesi-yak-dzherelo-rozvitku-bankivskoyi-sistemi/

19. Демографічна та соціальна статистика. Соціальний захист. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

20. Державна служба статистики України : веб-сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua.

21. Диверсификация средств пенсионных фондов в странах ОЭСР (по данным ОЭСР). URL: http://pension-npf.ru/index.php@src=242.html

22. Динь І. М. Проблеми функціонування недержавних пенсійних фондів в Україні: монографія. Луцьк, 2006. 332 с.

23. Дідківська Л. І., Головко Л. С. Державне регулювання економіки: навч. посіб. Київ : Знання-Прес, 2000. 209 с.

24. Дідок Ю. В. Концепція. *Енциклопедія державного управління* : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Т. 1 : Теорія державного управління / наук.-ред. колегія : В. М. Князєв (співголова), І. В. Розпутенко (співголова) та ін. Київ : НАДУ, 2011. 312 с.

25. Дмитриев М. Эволюция пенсионной системы в России. *Вопросы экономики.* 1999. №10.

26. Доклад о социальной защите в мире 2017–18. Всеобщая социальная защита для достижения Целей в области устойчивого развития. URL: http://www.social-protection.org/gimi/gess/RessourcePDF.action?ressource.ressourceId=54895.

27. Доходи та видатки Пенсійного фонду України за 2020 рік. URL: https://www.pfu.gov.ua/2128334-dohody-ta-vydatky-pensijnogo-fondu-ukrayiny-za-2020-rik/

28. Дюжина пенсійних порад. URL: http://pf.kinto.com/print/npf/advise.html.

29. Етапи та принципи управління пенсійними активами. URL: http://kinto.com/services/assetmanagement/pf/

30. Ефективність пенсійної системи в Україні. *Вісник Пенсійного фонду України.* 2017, квітень. С. 10-17

31. Єлагін В. П., Мартиненко Н. В. (2020) Administruvannia Pensiinykh Vneskiv v Krainakh − Chlenakh Yevropeiskoho Soiuzu: Dosvid dlia

Ukrainy. *International Academy Journal Web of Scholar*. 2(44). DOI: 10.31435/rsglobal_wos/28022020/6910

32. Єлецьких С. Я, Рад Н. С. Раціональність як фактор розвитку пенсійної системи України. *Научный вестник ДГМА*. 2015. № 3 (18Е). С. 285-291

33. Жуковська А. «Срібна економіка» як ресурс інклюзивного розвитку національної економіки. URL: file:///C:/Users/Sales-10/Downloads/1152-2362-1-SM%20(1).pdf

34. Загальна характеристика статево-вікового складу населення України. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2015/dem_zag_0115.pdf.

35. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. Фінансовий словник. 3-тє вид., випр. та допов. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2000. 587 с.

36. Залєтов О. М. Убезпечення життя: монографія. Київ: Міжнародна агенція «БІЗОН», 2006. 688 с.

37. Звіт за результатами діяльності Аналітичного центру CEDOS у 2019 році. URL: https://cedos.org.ua/uk/pages/zvit-za-rezultatamy-diialnosti-analitychnoho-tsentru-cedos-u-2018-rotsi

38. Звіт Пенсійного фонду України за 2019 рік. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit_2019/zvit-2019-pfu.pdf.

39. Знайти інформацію по НПФ: місія нездійснена?! URL: https://uaapf.com/index.php?option=com_content&view=article&id=470:2020-12-09-11-48-09&catid=1:2009-09-24-10-44-06&Itemid=2.

40. Зробити повноцінним життя осіб похилого віку – Принципи ООН, прийняті Генеральною Асамблеєю ООН 16.12.1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_314#Text

41. Истомина Н. А. Инвестиционная политика негосударственных пенсионных фондов : теоретический аспект. *Финансы и кредит.* 2013. № 33(561). С. 64-65.

42. Індекс інфляції в Україні. URL: https://index.minfin.com.ua/economy/index/inflation/

43. Індекс споживчих цін. URL: http://edclub.com.ua/analityka/indeks-spozhyvchyh-cin-v-ukrayini

44. Інститут демографії і соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України : веб-сайт. URL: http://www.idss.org.ua/.

45. Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика / за ред. З. Ватаманюка. Львів : Новий Світ-2000, 2005. 648 с.

46. Інформація щодо очікуваних змін чисельності пенсіонерів у довгостроковій перспективі. Міністерство соціальної політики України : веб-сайт. URL: http://www/mlsp.gov.ua

47. Клімчік В. Інституційне забезпечення фіскального регулювання зовнішньоторговельної діяльності в Україні. *Інноваційна економіка.* 2015. № 4(53). С. 79-85.

48. Коваленко Ю. М. Сучасне інституційне середовище фінансового сектору економіки України. *Фінанси України.* 2013. № 5 (210). С. 100-111.

49. Коваль О. П. Перспективи впровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні: вплив на економічну безпеку : монографія. Київ : НІСД, 2012. 240 с.

50. Коваль О. П. Проблеми становлення накопичувальної складової пенсійного забезпечення в Україні: аналіт. доп. Київ : НІСД, 2011. 96 с.

51. Коваль Т. В. Від геронтології до «філософії похилого віку». URL: http://eprints.zu.edu.ua/13088/1/19_kov.pdf.

52. Колот А. М., Герасименко О. О., Соціальна держава: генезис та перспективи розвитку. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика.* 2017. №1. С.8-36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2017_1_3

53. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р.(колектив авторів) / за ред. чл.- кор. НАНУ, д. е. н., проф. Е. М. Лібанової. Київ : Український центр соціальних реформ, 2006. 138 с.

54. Конституція України від 28 червн. 1996 р. № 254к96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. 141 с.

55. Корнаи Я. Сбалансированный экономический рост и реформа. *Россия и современный мир.* 2007. №2. 29 с.

56. Корнєєв В. В. Фінансові інститути в системі недержавного пенсійного забезпечення. *Український соціум: Науковий журнал*. 2006. № 5. С. 115-123.

57. Кужелєв М. О. Формування парадигми корпоративної соціальної відповідальності в Україні. *Економічний часопис-XXI*. 2015. №. 3-4 (1). С. 60-63.

58. Кун Т. Структура научных революций / сост. В.Ю.Кузнецов. Москва : АСТ, 2002. С.17.

59. Лазебна М. В. Організаційно-економічний механізм державного регулювання діяльності недержавних пенсійних фондів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.02.03 / Н.-д. екон. ін-т М-ва економіки та з питань європ. інтегр. України. Київ, 2004. 18 с.

60. Лактионова А. А. Структурно-функциональный анализ национальной финансовой системы. *Финансы, учет, банки*. 2011. Выпуск №1 (17). С. 4-18.

61. Либанова Э. Бедность в Украине: дигноз поставлен – будем лечить? *Зеркало недели.* 31 марта 2001 г. С. 10.

62. Лисенко Ю. Принципи соціальної держави: традиції і сучасність. *Політичний менеджмент.* 2009. № 2 (35) С. 112-118.

63. Луговенко Н. В. Методи захисту пенсійних заощаджень у пенсійній системі України. *Теорія та практика державного управління.* 2008. Вип. 3. С. 268-274. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2008_3_42.

64. Майбутнє пенсійної системи України: адекватність, охоплення та стійкість. Міжнародна організація праці; Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. Будапешт: МОП, 2019

65. Мамаєв Д.Ю. Трансформація поняття «соціалізація» та її механізмів в історичному аспекті. *Сучасні проблеми психології.* 2000. № 7. С. 413-422

66. В. Мандибура, С. Батажок. Інститут довіри в сфері забезпечення якості споживання та захисту споживчих прав населення. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.* Сер: Економіка, № 123, 2011. с. 5-11.

67. Методологія складання рейтингу відкритості недержавних пенсійних фондів. URL: https://ucci.org.ua/uploads/files /5fdca92254547285394142.pdf

68. Мильнер Б.З. Теория организации. М.: ИНФРА-М, 2003. С.159-

69. Михайлов А. В., Ткач О. Й. Недержавні пенсійні фонди: сьогоднішній погляд у майбутнє. Київ: СПД Савчина, 2001. 244 с

70. Мовою цифр. Прожитковий мінімум для працездатної особи занижений на 133,02%. *Газета «Профспілкові вісті».* 10.08.2017. № 31-32 (909-910).

71. Модернізація України – наш стратегічний вибір : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. Київ : НІСД. 2011. 416 с.

72. Мотивація участі держави, роботодавців та робітників у недержавних пенсійних фондах. Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/356/#sdfootnote1anc

73. Надрага В.І. Фінансові ризики розбудови пенсійної системи в Україні: демографічний аспект. *Фінанси України.* 2015. №1. С. 79-86.

74. Надточій Б., Яценко В. Пенсійне забезпечення в Україні: історичний аспект. *Україна: аспекти праці*. 2000. №1.

75. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні: оцінка та рекомендації. Проект USAID «Трансформація фінансового сектору». 2019 р.

URL: Voluntary_Private_Pensions_in_Ukraine-Assessment_jul2019_ua.pdf (fst-ua.info).

76. Незадекларована праця в Україні: форми прояву, масштаби та шляхи її подолання. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---lab_admin/documents/projectdocumentation/wcms_630069.pdf

77. Новий тлумачний словник української мови. Київ : Видавництво «АКОНІТ», 2008. Т.1. 926 с.

78. Новий тлумачний словник української мови. Київ: Видавництво «АКОНІТ». 2008. Т.3, 862 с.

79. Обов'язкові накопичувальні пенсійні системи (2-й рівень). Міжнародний досвід: уроки для України. URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/02/Mandatory-Retirement-Savings_Pillar-2_February2018_ua.pdf

80. Онишко С .В. Фінансове забезпечення інноваційного розвитку: монографія. Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2004. 434 с.

81. Онишко С. В. Потенціал розбудови пенсійної системи в Україні у контексті зниження ризиків державних фінансів. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. №3 (129). С. 248-257

82. Онишко С. В. Узгодження фінансової і соціальної політики як передумова розбудови соціально-орієнтованої економіки. *Незалежний аудитор*. 2017. № 21 (III). С.2-8.

83. Онишко С. В., Федина В. В. Теоретичні підходи до визначення сутнісної характеристики накопичувальної складової пенсійного забезпечення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка».* 2020. № 18(46). С. 79-84.

84. Основні показники діяльності недержавних пенсійних фондів за 2009-2019 роки. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг : веб-сайт. URL: https://nfp.gov.ua/

85. Офіційний сайт Фонду гарантування вкладів фізичних осіб : веб-сайт. URL: https://www.fg.gov.ua/pro-fond.

86. Папієв М., Ткач О. Уроки пенсійної історії. *Пенсія.* 2005. № 3. С.32–34.

87. Партин Г. О., Тивончук О. І. Пенсійні фонди як учасники фінансового ринку. *Фінанси України*. 2002. № 9.

88. Пасінович І. І., Сич. О. А. Модернізація механізмів державного регулювання економіки України. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2018. Вип. 1. С.398-408.

89. Пашков А. В. Европейская социальная политика. Київ: Глобус, 1999. С.64-70.

90. Пенсійна система України: навч. посіб. Київ: Кондор, 2006. 336 с.

91. Пенсійний фонд України : веб-сайт. URL: http://www.pfu.gov.ua.

92. Пенсійні фонди як учасники фінансового ринку. *Фінанси України*. 2002. № 9.

93. Петров И. «Заработал – отложи и спрячь». *Бізнес.* 1997. № 23 (230). С. 24-25

94. Пищуліна О., Коваль О., Пищуліна Т. Фінансові, соціальні та правові аспекти пенсійної реформи в Україні. Світовий досвід та українські реалії. Київ: Центр Разумкова, 2017. 456 с.

95. Пічкуров Р. В. Від пенсійного забезпечення до пенсійного страхування. *Формування ринкових відносин в Україні.* 2003. № 10 (29)

96. Побоча К., Федина В. Пенсійна реформа в Україні очима молоді. *Соціально-економічні проблеми і держава.* 2019. Вип. 2 (21). С. 201-209. URL: http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2019/19pkpuom.pdf

97. Постійно за кордоном працюють понад 3,2 млн. українців. Мінсоцполітики. Київ : ІА «Інтерфакс-Україна», 2018. URL: https://ua.interfax.com.ua/news/economic/515546.html

98. Право соціального захисту. Становлення і розвиток в Україні. Бібліотека он-лайн. URL: http://readbookz.com/books/173.html

99. Про верифікацію та моніторинг державних виплат: Закон України від 3 груд. 2019 р. № 324-IX. URL: https://ips.ligazakon.net/document/TM064040

100. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення системи пенсійного забезпечення, встановлення єдиних принципів призначення пенсій та запровадження накопичувального рівня пенсійного страхування: Проект Закону України від 19 травн. 2016 р. № 4608-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59175.

101. Про внесення змін до деяких законів України щодо накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та сприяння досягненню бездефіцитності бюджету Пенсійного фонду: Проект Закону України від 26 травн. 2016 р. № 4608-3. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59230.

102. Про внесення змін до деяких законів України щодо накопичувальної системи державного пенсійного страхування: Проект Закону України від 22 червн. 2017 р. № 6614. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67924.

103. Про внесення змін до деяких законів України щодо продовження реформування пенсійної системи: Проект Закону України від 20 берез. 2013 р. № 2588. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=2588&skl=8

104. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення пенсійного забезпечення, запровадження єдиних принципів нарахування пенсій та скасування привілеїв у пенсійному забезпеченні: Проект Закону України від 26 травн. 2016 р. № 4608-2. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59229.

105. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та єдиних принципів нарахування пенсій: Проект

Закону України від 30 квіт. 2015 р. № 2767. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55000.

106. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та єдиних принципів нарахування пенсій: Проект Закону України від 6 травн. 2016 р. № 4608. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58998.

107. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування: Проект Закону України від 10 липн. 2017 р. № 6677. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62218.

108. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо накопичувальної професійної пенсійної системи: Проект закону України від 20 лист. 2020 р. № 4408. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70490

109. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо накопичувальної системи державного пенсійного страхування та єдиних підходів до нарахування пенсій: Проект Закону України від 8 травн. 2015 р. № 2767-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55054.

110. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій: Проект Закону України від 22 червн. 2017 р. № 6614. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62088.

111. Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липн. 2003 р. № 1058-IV. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1058-15.

112. Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування: Проект Закону України від 14 травн. 2002 р. № 0993. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=0993&skl=5

113. Про загальнообов’язкове накопичувальне пенсійне забезпечення: Проект Закону НКЦПФР. URL: https://www.nssmc.gov.ua/wp-

content/uploads/2019/03/пзу-Про-загальнообовязкове-накопичувальне-пенсійне-забезпечення.pdf

114. Про загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення: проект Закону України від 27 груд. 2019 р. № 2683. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67794

115. Про запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування: Проект Закону України від 29 груд. 2006 р. №2854. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=2854&skl=6.

116. Про запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування: Проект Закону України від 23 лист. 2007 р. № 0942. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=0942&skl=7.

117. Про затвердження Положення про граничний розмір витрат, пов'язаних із здійсненням недержавного пенсійного забезпечення: розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг від 4 груд. 2012 р. №2541. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0226-13#Text.

118. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Проект Закону України від 13 груд. 2010 р. № 7455. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=7455&skl=7.

119. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 9 липн. 2003 р. № 1057-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text

120. Про недержавне пенсійне забезпечення: Проект Закону України від 27 вересн. 2002 р. № 2064-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2064-1&skl=5

121. Про підсумки роботи у 2017 році щодо виконання бюджету, реалізації державної політики з питань пенсійного забезпечення та завдань, покладених на органи Пенсійного фонду України: Постанова Правління

Пенсійного фонду України від 3 берез. 2018 р. № 6-1. URL: http://www.pfu.gov.ua/content/uploads/2018/03/Post.-6-1-vid-03.03.2018-Pro-pidsumky-2017-roku.pdf.

122. Про проведення експерименту з організаційно-технічного забезпечення впровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування: Проект Закону України від 5 червн. 2007 р. № 3622. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3622&skl=6.

123. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. 5-е изд., перераб. и доп. Москва: ИНФРА-М, 2007. 495с.

124. Регулятивний потенціал фінансового ринку в умовах глобальних викликів: монографія / за заг. ред. д.е.н., професора С. В Онишко. Ірпінь: Видавництво Національного університету ДПС України, 2016. 452 с.

125. Розвиток ринків фінансових послуг в умовах європейської інтеграції: монографія / наук. ред. та кер. кол авт. д-р екон. наук, проф. Н. М. Внукова. Харків : ТО Ексклюзив, 2014. 218 с.

126. Роик В.Д. Эволюция систем социального страхованая в ззпадных странах. *Труд за рубежом.* 1994. № 9, 10.

127. Румянцева С. Пенсійна система Російської імперії. *Цінні папери України*. 2004. №34, 25 серпня.

128. Савченко В.Ф. Національна економіка : навч. посіб. Київ : Знання, 2011. 309 с.

129. Свєнчіцкі М., Ткаченко Л., Чапко І. Демографічні та фінансові передумови пенсійної реформи в україні: прогноз – 2050. Київ : Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки, 2010. 72 с.

130. Система недержавного пенсійного забезпечення в Україні. URL: http://www.padco.kiev.ua/LIBRARYU/PENS/6/pp-u1.html.

131. Скуратівський В., Палій О., Лібанова Е. Соціальна політика. Київ: Вид-во УАДУ, 2003. 265 с.

132. Социальная работа: теория и практика: учеб. пособие / отв. ред. Е. И. Холостова, А. С. Сорвина. Москва: ИНФРА-М, 2001. 427 с.

133. Статистична інформація ОЕСР : веб-сайт. URL https://data.oecd.org/

134. Степин В.С. Теоретическое знание. Москва: Прогресс-традиция, 1999. 200 с.

135. Стопчак А. Ю. Історичні аспекти виникнення та еволюції соціального захисту населення в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету.* 2010. № 1. Т. 1. С. 60-64.

136. Стратегія Національного плану дій з питань старіння до 2022 року. URL: https:://www.kmu.gou.ua/ua/news/uryad-shvaliv-strategiyu-derzhavnoyi-politiki-z-pitan-zdorovogo-ta-aktivnogo-dovgolitya-naselennya-na-period-d0-2022-roku

137. Стратегія розвитку пенсійної системи: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 груд. 2005 р. № 525-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/525-2005-%D1%80#Text.

138. Талатай Х. Як планували пенсійне майбутнє наші предки. *Соціальний захист.* 2008. №3, березень.

139. Талыкова А. А. Негосударственные пенсионные фонды в России: закономерности развития и совершенствование управления : автореф. ... канд. экон. наук : 08.00.10 / Гос. ун-т упр. Москва, 2010. 28 с.

140. Тенденції тіньової економіки в Україні у 2019 році. URL: https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki

141. Тіньова економіка в Україні. Результати дослідження 2019 року. URL: http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=897&page=1

142. Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf

143. Ткаченко Н. В. Вектори побудови пенсійних систем у країнах Європейського Союзу. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України.* 2014. Вип. 40. С. 32–42.

144. Ткаченко Н. В., Цікановська Н. А. Пенсійний чинник соціально-економічних зрушень в архітектоніці суспільної системи. *Наукові праці НДФІ.* 2014. Вип. 1(66). С. 12-21.

145. Ткаченко Н. В., Шабанова О. В. Наукові підходи до визначення сутності інвестиційного потенціалу недержавних пенсійних фондів. *Фінанси України.* 2014. №9. С. 94-106.

146. Ткаченко Н.В., Цікановська Н.А. Роль недержавних пенсійних фондів у розвитку фінансового ринку України. *Фінанси України.* 2010. № 12. С. 69-79.

147. Торгово-промислова палата України. URL: https://ucci.org.ua/advocacy/entrepreneurs-committee-at-the-chamber-of-ukraine/komitiet-pidpriiemtsiv-rinku-finansovikh-poslugh-ta-z-pitan-sotsial-noyi-vidpovidal-nosti-bizniesu.

148. Україна через 15 років не зможе платити пенсії. URL: https://buhgalter.com.ua/news/pensiyi/ukrayina-cherez-15-rokiv-ne-zmozhe-platiti-pensiyi-shmigal/#:~:text=%

149. Україна: Фінансовий сектор та економіка. Нові стратегічні завдання / А. Роу та ін. ; ред. А. Роу ; «Світовий банк» Міжнародний банк реконструкції і розвитку. Київ : Видавничий дім «Козак», 2001. 120 с.

150. Українська фондова біржа : веб-сайт. URL: http://www.ux.ua/ua/marketdata/marketresults.aspx.

151. Українське студентство за кордоном: дані до 2017/18 навчального року. URL: https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainske-studentstvo-za-kordonom-dani-do-201718-navchalnoho-roku?fbclid=IwAR12vbMrjE4rMBO-JGkLs0ZSTytxhqQXkpf9V2pJMT4kwNkuy8IU22JWt0A

152. Українські Закони. Соціальний кодекс України: проект / В. С. Журавський та ін., Християнсько-демократична партія України. Київ : Логос, 1998. 319 с.

153. Фабоцци Ф. Управление инвестициями: пер. с англ. Москва : ИНФРА-М, 2000. XXVIII. 932 с.

154. Федина В. В. Вплив урядової політики на вибір напряму розвитку пенсійної системи України. *Фінансове регулювання зрушень в економіці України* : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. Мукачево : МДУ, 2017. С. 93-95.

155. Федина В. В. Недержавне пенсійне забезпечення в контексті історії. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України.* 2010. № 2. С. 215-225.

156. Федина В. В. Недержавні пенсійні фонди як суб'єкти накопичувальної складової системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. *Теоретична та практична концептуалізація розвитку фінансово-кредитних механізмів в умовах нової соціально-економічної реальності* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., 27-31 березня 2017 р. Ірпінь : УДФСУ. С. 271-275.

157. Федина В. В. Фінансова грамотність населення у процесі пенсійної реформи. *Науковий вісник Національного університету ДПС України.* 2013. №3(62). С.177-182.

158. Федина В. В., Рудніцький О. В. Особливості пенсійної реформи в Україні на сучасному етапі суспільно-економічного розвитку. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України.* 2011. № 2. С. 299-307. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znpnudps_2011_2_30.pdf. (дата звернення: 01.03.2021)

159. Федина В. В. Роль пенсійного страхування в системі соціального захисту населення. *Інноваційні напрямки розвитку страхового ринку України*: зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф. (19-20 квітня 2016 р.,

м. Київ). Київ: КТ «Забєліна-Фільковська Т.С. і компанія Київська нотна фабрика», 2016. 432 с., С.364-367.

160. Федина В., Михалевич А. Пенсійні облігації як інновації в соціальній сфері. *Формування економіки знань як базису інформаційного суспільства* : матеріали II Міжнар. наук. семінару, 10-13 грудня 2016 р. м. Прага, Чеська Республіка, 2016. С. 95-98.

161. Федина В. В. Використання досвіду ОЕСР для вдосконалення пенсійної політики України. *Фінансове регулювання зрушень у економіці України* : зб. тез доп. уч. III Міжнар. наук.-прак. Інтернет-конф. 20 березня 2019 р. Мукачево : МДУ, 2019. С. 245-247.

162. Федина В. В. Використання потенціалу державного впливу на активізацію накопичувальної системи пенсійного забезпечення. *Управління публічними фінансами та проблеми забезпечення національної економічної безпеки* : зб. тез Міжнародного податкового конгресу, 3 грудня 2020 р. Ірпінь : Університет ДФС України, 2020. С. 121-123.

163. Федина В. В. Гендерні аспекти у сфері пенсійного забезпечення України. *Глобальні та національні проблеми економіки.* 2017. № 18. С. 501-505.

164. Федина В. В. Ґенезис пенсійного страхування. *Бюджетно-податкові чинники активізації розвитку фінансових ринків та фінансового посередництва* : матеріали наук.-практ. конф., 27-28 березня 2008 р. Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2008. С. 178-179.

165. Федина В. В. Демографічні та економічні передумови впровадження накопичувальної системи пенсійного забезпечення в Україні. *Формування ринкових відносин в Україні.* 2019. № 4. С. 115-123.

166. Федина В. В. Зарубіжний досвід інвестування пенсійних заощаджень в інфраструктурні проекти. *Актуальні соціально-економічні проблеми держави і регіонів* : зб. матеріалів, присвяч. 50-річчю факультету екон. та мен. ДонНТУ. 13-14 травня 2019 р. Покровськ : ДонНТУ, 2019. С. 189-191.

167. Федина В. В. Зарубіжний досвід пенсійних реформувань у контексті розвитку фінансового ринку України. *Регулятивний потенціал фінансового ринку в умовах глобальних викликів :* монографія / за заг. ред. д.е.н., професора С. В. Онишко. Ірпінь : Видавництво Національного університету ДПС України, 2016. С. 383-396. (Серія «Податкова та митна справа в Україні», т. 45).

168. Федина В. В. Механізм створення професійної пенсійної системи. *Економічні виклики сучасності: шляхи розв'язання та новітні перспективи :* матеріали Всеукр. теор.-практ. конф., 9-10 грудня 2011 р. Дніпропетровськ : «Наукова економічна організація «Перспектива»», 2011. С. 20-2.

169. Федина В. В. Місце НПФ в концепції подальшого проведення пенсійної реформи. *Фінансова сфера та її роль у зростанні конкурентних переваг національних економік :* матеріали наук.-практ. конф. Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2009. Ч. 1. С. 543-545.

170. Федина В. В. Місце пенсійного забезпечення в системі соціального захисту населення. *Інтернаука. Серія: Економічні науки*. 2019. № 4. С. 130-136.

171. Федина В. В. Мотивація роботодавців щодо створення і розвитку недержавних пенсійних фондів. *Стратегія і практика інноваційного розвитку фінансового сектору України* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам. проф. Л. Л. Тарангул. м. Ірпінь, 20-22 березня 2019 р. Ірпінь, 2019. С. 147-149.

172. Федина В. В. Нова ідеологія накопичувальної системи пенсійного страхування в Україні. *Стратегія і практика інноваційного розвитку фінансового сектору України :* зб. матеріалів ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф., м. Ірпінь, 26-27 березня 2020 р. Ірпінь, 2020. С. 147-149.

173. Федина В. В. Проблемні питання реформування пенсійної системи України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Економіка і менеджмент*. 2017. № 25. Ч. 2. С. 128-131.

174. Федина В. В. Розвиток накопичувальної системи загальнообов'язкового пенсійного страхування. *Розвиток наукових*

досліджень 2007 : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., 26-28 листопада 2007 р. Полтава : Вид-во «ІнтрГрафіка», 2007. Т. 13. С. 44-47.

175. Федина В. В. Світові тенденції розвитку багаторівневих пенсійних систем. *Сучасний рух науки* : тези доп. VI Міжнар. наук.-практ. інт.-конф, 4-5 квітня 2019 р. Дніпро, 2019. С. 1217-1221.

176. Федина В. В. Створення та функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Фінансові ринки та інститути* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф., 7-8 грудня 2007 р. : у 2 т. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2007. Т. 2. С. 139-141.

177. Федина В. В. Сутність накопичувальної системи пенсійного забезпечення. *Розвиток наукової думки – 2008* : зб. матеріалів наук.-практ. конф., 10 жовтня 2008 р. Миколаїв : НУК, 2008. С. 157-160.

178. Федина В. В. Тенденції розвитку пенсійних систем другого рівня в країнах Центральної та Східної Європи. *Актуальні проблеми менеджменту, фінансів та публічного управління в сучасних глобалізаційних процесах* : зб. матеріалів VII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 19 березня 2020 р. Ірпінь : Ун-т ДФС України, 2020. С. 313-315.

179. Федина В. В. Управління активами недержавних пенсійних фондів: зарубіжний досвід та вітчизняна практика. *Економіка та держава*. 2019. № 5. С. 118-123. DOI: 10.32702/2306-6806.2019.5.118.

180. Федина В. В. Фінансова грамотність населення у процесі пенсійної реформи. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право)*. 2013. № 3(62). С. 177-182.

181. Федина В. В., Кужелєв М. О. Аналіз законодавчих ініціатив щодо накопичувальної системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування. *International Academy of Science and Higher Education/* London, 2017. P. 33-38.

182. Федина В. В., Саламаха Ю. В. Недержавні пенсійні фонди і страхові компанії як суб’єкти недержавного пенсійного забезпечення.

Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Економічні науки. 2017. Вип. 27. С. 85-89.

183. Федоренко А. Інвестиційний потенціал накопичувальної системи пенсійного страхування. *Світ фінансів.* 2011. № 2. С. 132-141.

184. Філософський словник / за ред. чл.-кор. АН СРСР В.І. Шинкарука. Київ: гол. ред. Української радянської енциклопедії. 1986. С. 667.

185. Фінансові інвестиції: підручник. Київ : КНЕУ, 2006. 728 с.

186. Фогел Х. Є. Аналіз міграції висококваліфікованих кадрів і міграційної політики України. URL: https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Analiz-migratsiyi-i-migratsijnoyi-polityky-Ukrayiny.pdf

187. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: Пер. с англ. М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. 730 с.

188. Функціонування добровільних приватних пенсійних систем в Україні: огляд та рекомендації. Кив: Світовий банк, 2008. 42 с.

189. Хинц Р. Частные пенси в США и их регулирование. *Пенсия.* 1997. №12.

190. Хить Л. В. Совершенствование методических подходов к оценке эффективности и финансовой устойчивости распределительно-накопительной пенсионной системы России. *Финансы.* 2011. № 3. С. 138-142.

191. Хромаєв Т. Україна посідає 120 місце з розвитку фінансового ринку. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3176046-ukraina-posidae-120-misce-z-rozvitku-finansovogo-rinku-hromaev.html

192. Цікановська Н. А. Теоретичні підходи до визначення сутності поняття «недержавний пенсійний фонд». *Вісник університету банківської справи Національного банку України.* 2012. № 1. С. 132-135.

193. Ціна держави (он-лайн калькулятор). URL: http://cost.ua/budget/

194. Чеберяко О.В. Недержавне пенсійне забезпечення у контексті здійснення пенсійної реформи . *Розвиток фінансового ринку в Україні:*

загрози, проблеми та перспективи : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 15 жовт. 2019 р. Полтава: ПолтНТУ, 2019. С. 19-22.

195. Чисельність населення (за оцінкою) на 1 лютого 2020 року та середня чисельність у січні 2020 року. Державна служба статистики України: веб-сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/ds/kn/kn_u/kn0120_u.html

196. Шарп И., Александер И., Бейли В. Инвестиции. Москва : ИНФРА, 1997

197. Юхименко П. І., Льовочкін С. В., Федосов В. М., Юрій С. І. Фінансова думка України: монографія / за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. В. М. Федосова. Київ : Кондор; Тернопіль : Економічна думка, 2010. У 3 т. Т.1. 2010. С. 97.

198. Як працюватиме накопичувальна пенсійна система в Україні: пропозиції Мінсоцполітики. URL: https://biz.ligazakon.net/news/199466_yak-pratsyuvatime-nakopichuvalna-pensyna-sistema-v-ukran-propozits-mnsotspoltiki

199. 2014 Global Retirement Index. URL: https://cdn.e-fundresearch.com/files/ngam_studie_global_retirement_index_2014.pdf

200. 2019 Global Retirement Index. An in-depth assessment of welfare in retirement around the world. URL: global-retirement-index-2019-report (natixis.com)

201. A Society for all Ages: Challenges and Opportunities. United Nations Economic Commission for Europe, Edited by Astrid Stuckelberger and Andres Vikat, 2008. 105 p

202. Allianz Pension Report 2020 URL: https://www.allianz.com/content/dam/onemarketing/azcom/Allianz_com/economic-research/publications/specials/en/2020/mai/Allianz_Global_Pension_Report_2020.pdf

203. Best Countries for a Comfortable Retirement. URL: https://www.usnews.com/news/best-countries/best-comfortable-retirement

204. Borsch-Supan, A. Koke, F & Winter J. Pension Reform, Savings Behaviour and Capital Market Performance. *Journal of Pension Economics and Finance*, 2005. P. 87-107.

205. CEDOS. Річний звіт 2019. URL: https://cedos.org.ua/ckeditor_assets/attachments/388/%D0%A0%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82_2019.pdf

206. Demografic Yearbook 2003. URL: http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/dyb/dyb2.htm

207. Eurofond. Role of governments and social partners in keeping older workers in the labour market. Toms Feifs, Tina Weber, Vargas, Karel Fric. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2013. P. 50.

208. Fedina V. V. Die demographischen Voraussetzungen der Rentenneuerung. *International Scientific Journal «Internauka».* 2017. № 10(32). S. 106-109.

209. Fertility rate, total (births per woman). URL: https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN?end=2018&most_recent_value_desc=true&start=1960&view=chart&year_high_desc=true

210. Fultz, E. & Steinhilber, S. (2003). The Gender Dimensions of Pension Reform: Case Studies of Hungary, Poland, and the Czech Republic. Budapest, ILO [in English].

211. Future of the Ukrainian pension system: adequacy, coverage and sustainability. International Labour Organization; ILO Decent Work Technical Support Team and Country Office for Central and Eastern Europe. Budapest: ILO, 2019

212. Holzman R., Richard H. Old-Age Income Support in the 21st Century: An International Perspective on Pension Systems and Reform. Washington : The World Bank, 2005. 246 p.

213. Holzmann R. Global Pension Systems and Their Reform: Worldwide Drivers, Trends, and Challenges. URL: http://ftp.iza.org/dp6800.pdf.

214. Human Development Report 2019. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf

215. Jerzy Pieńkowski. The Impact of Labour Migration on the Ukrainian Economy. European Commission. Directorate-General for Economic and Financial Affairs. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/dp123_en.pdf

216. Key Issues in Pension System Reform in Ukraine. Usaid Financial Sector Transformation Project. URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/02/Key-Issues-in-Pension-System-Reform-in-Ukraine_Aug2018_EN.pdf [in English].

217. Kuzheliev M., Fedyna V. Assessment of the efficiency of the national pension framework as a priority directive of the socio-economic policy of the state. *Innovations In Science: The Challenges Of Our Time :* collective monograph. Hamilton: Accent Graphics Communications & Publishing, 2018. Pp. 280-291.

218. Live longer, work longer. Paris : OECD, 2006. 146 p.

219. Mainstreaming Ageing: Indicators to Monitor Sustainable Policies. European Centre. Vienna : European Centre Vienna, 2007. 850 p.

220. Melbourne Mercer Global Pension Index 2019. Mercer. URL: https://www.mercer.com.au/our-thinking/mmgpi.html (дата звернення: 20.02.2020).

221. Nicholas Barr, Reforming Pensions: Myths, Truths, and Policy Choices, IMF Working Paper WP/00/139, August 2000. URL: https://www.elibrary.imf.org/view/journals/001/2000/139/article-A001-en.xml?language=en

222. OECD Pensions Outlook 2018, OECD Publishing, Paris. URL: https://doi.org/10.1787/pens_outlook-2018-en.

223. Old-Age Income Support in the 21st Century: An International Perspective on Pension Systems and Reform, World Bank, 2005. P. 42-43.

224. Orenstein M. (2013). Pension Privatization: Evolution of a Paradigm. *International Journal of Policy, Administration, and Institutions,* Volume 26, Issue 2, pp. 259-281. DOI: https://doi.org/10.1111/gove.12024

225. Pension Markets in Focus. Report on pension funds' long-term investments. 2015. URL: http://www.oecd.org/daf/f in/private-pensions/Pension-Markets-in-Focus-2015.pdf

226. Pensions at a Glance. Design of pension systems. URL: https://stats.oecd.org/

227. Pobocha K. P., Fedyna V. V. Institutional principles of the funded pension system implementation. *Business Risk in Changing Dynamics of Global Village 2*: monograph / Edited by Nataliia Marynenko, Pradeep Kumar, Iryna Kramar. Nysa: Publishing Office University of Applied Sciences in Nysa, 2019. Pp. 253-261.

228. Reday-Mulvey G. Working beyond 60?: key policies and practices in Europe. Geneviève Reday-Mulvey. Hampshire, New York: Palgrave Macmillan, 2005. P. 234.

229. Reversing Pension Privatizations: Rebuilding public pension systems in Eastern Europe and Latin America. International Labour Office – Geneva: ILO, 2018.

230. Rudolph H. and Rocha R. Enabling Conditions for Second Pillars of Pension Systems, World Bank Working Paper 4890, April 2009. URL: https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/1813-9450-4890

231. Second-pillar Pension Re-reforms in Bulgaria, Croatia, Estonia, Latvia, Macedonia, Romania, and Slovakia Benefit Payouts amidst Continuing Retrenchment. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---soc_sec/documents/publication/wcms_648623.pdf [in English].

232. The European health report 2012: charting the way to well-being : WHO Regional Office for Europe. URL: http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0003/184161/The-European-Health-Report-2012,-FULL-REPORT-w-cover.pdf

233. The Silver Economy as a Pathway for Growth. 2014. 2015. URL: http://www.oecd.org/sti/the-silver-economy-as-a-pathway-to-growth.pdf.

234. Walsh J. Margin requirements for non-centrally cleared derivatives: a response by the National Association of Pension Funds. NAPF. URL: https://www.iosco.org/library/pubdocs/403/pdf/National%20Association%20of%20Pension%20Funds%20(NAPF).pdf

235. World health statistics 2020: monitoring health for the SDGs, sustainable development goals. URL: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/332070/9789240005105-eng.pdf

ДОДАТКИ

Додаток А

СХЕМА ФУНКЦІОНУВАННЯ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ

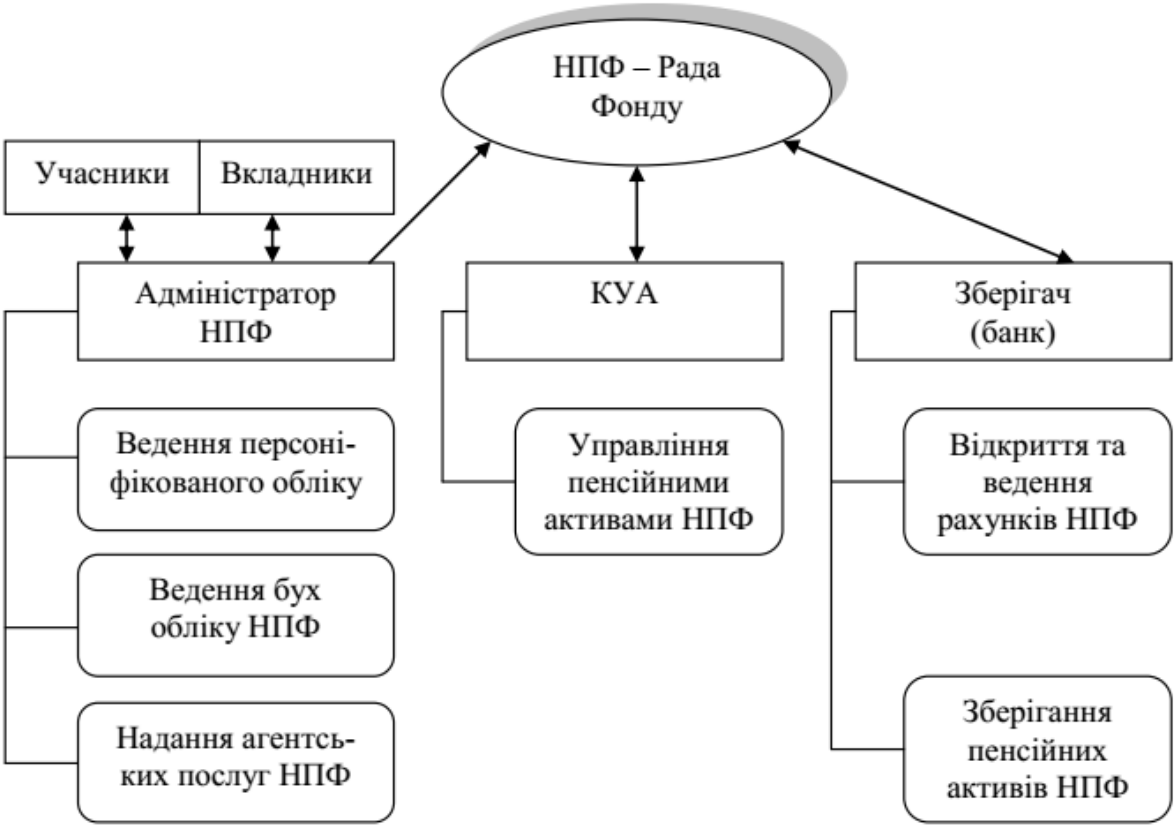

Джерело: побудовано автором за [119]

Додаток Б

РЕЄСТР ЗАКОНОПРОЕКТІВ ЩОДО ЗАПРОВАДЖЕННЯ НАКОПИЧУВАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

№ п/п	Назва законопроекту	Дата	№ документа	Автори законопроекту	Стан проходження
1.	Проект Закону про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування	14.05. 2002	0993	Кінах А. К. Кабінет Міністрів України	Закон України від 09.07. 2003 № 1058-IV
2.	Проект Закону про недержавне пенсійне забезпечення	27.09. 2002	2064-1	Кінах А. К. Кабінет Міністрів України (авторський колектив)	Закон України від 09.07. 2003 № 1057-IV
3.	Проект Закону про запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування	29.12. 2006	2854	Кабінет Міністрів України	проект прийнято у першому читанні 24.04.2007. Статус: готується на друге читання
4.	Проект Закону про проведення експерименту з організаційно-технічного забезпечення впровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування	05.06. 2007	3622	Янукович В. Ф. Кабінет Міністрів України	проект відкликано 23.11.2007 Статус: повернуто на доопрацювання.
5.	Проект Закону про запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування	23.11. 2007	0942	Янукович В. Ф. Кабінет Міністрів України	проект відхилено та знято з розгляду 06.09.2011
6.	Проект Закону про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи	13.12. 2010	7455	Азаров М. Я. Кабінет Міністрів України	Закон України від 08.07.2011 № 3 668-VI
7.	Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо продовження реформування пенсійної системи	20.03. 2013	2588	Горохов С. О.	проект відкликано і знято з розгляду 27.11.2014
8.	Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та єдиних принципів нарахування пенсій	30.04 .2015	2767	Яценюк А. П. Кабінет Міністрів України	проект відкликано і знято з розгляду 14.04.2016

продовження Додатку Б

9.	Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо накопичувальної системи державного пенсійного страхування та єдиних підходів до нарахування пенсій	08.05. 2015	2767-1	Королевська Н.Ю Солод Ю. В.	проект відкликано і знято з розгляду 01.11.2016
10.	Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та єдиних принципів нарахування пенсій	06.05. 2016	4608	Гройсман В. Б. Кабінет Міністрів України	проект відкликано і знято з розгляду 03.10.2017
11.	Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення системи пенсійного забезпечення, встановлення єдиних принципів призначення пенсій та запровадження накопичувального рівня пенсійного страхування	19.05. 2016	4608-1	Єфремова І. О., Котвіцький І. О., Денісова Л. Л., Шипко А. Ф., Масоріна О. С., Войцеховська С. М. та ін.	проект відкликано і знято з розгляду 03.10.2017
12.	Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення пенсійного забезпечення, запровадження єдиних принципів нарахування пенсій та скасування привілеїв у пенсійному забезпеченні	26.05. 2016	4608-2	Шухевич Ю-Б. Р. (авторський колектив)	проект відкликано і знято з розгляду 29.08.2019
13.	Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та сприяння досягненню бездефіцитності бюджету Пенсійного фонду	26.05. 2016	4608-3	Королевська Н. Ю . Солод Ю. В.	проект відкликано і знято з розгляду 29.08.2019
14.	Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій	22.06. 2017	6614	Гройсман В. Б. Кабінет Міністрів України	Закон України від 03.10. 2017 № 2148-VIII
15.	Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування	10.07. 2017	6677	Соловей Ю. І., Веселова Н. В., Різаненко П. О. та ін.	проект відкликано і знято з розгляду 29.08.2019
16.	Концепція НКЦПФР Проект Закону про загальнообов’язкове накопичувальне пенсійне забезпечення	21.06. 2018	-	НКЦПФР	представлено 21.06.2018 р. на Комітеті НКЦПФР з питань стратегії розвитку та економічного аналізу фондового ринку

продовження Додатку Б

17.	Проект Закону про загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення	27.12. 2019	2683	Третьякова Г. М. Струневич В. О., Гривко С. Д., Халімон П. В.	очікує розгляду
18.	Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо накопичувальної системи державного пенсійного страхування	16.01. 2020	2683-1	Королевська Н. Ю ., Солод Ю. В., Борт В. П., Гнатенко В. С.. Мороз В. В., Христенко Ф. В.	очікує розгляду (надано подання профільного Комітету про відхилення 08.09.2020)

Джерело: складено автором

Додаток В

РОЗПОДІЛ АКТИВІВ НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ ЗА ІНСТРУМЕНТАМИ ІНВЕСТУВАННЯ В ДЕЯКИХ КРАЇНАХ ОЕСР У 2019 РОЦІ, %

Країна	Акції	Боргові цінні папери	Готівка та депозити	Інше
США	50,9	20,4	0,5	28,3
Австралія	46	9,6	18,4	26
Чилі	52,9	40,3	6,2	0,6
Бельгія	77,5	16,3	2,7	3,5
Фінляндія	71,4	20,6	1,6	6,3
Нідерланди	66,0	26,7	0,6	6,7
Данія	40,6	46,9	5,6	6,9
Німеччина	67,2	7,1	16,1	9,6
Канада	52,5	31,1	1,8	9,1
Австрія	94,3	1,7	3,5	0,5
Швейцарія	77,0	15,6	5,3	2,1
Швеція	69,8	24,9	2,5	2,9
Норвегія	57,1	39,7	2,0	1,2
Японія	17,1	25,9	6,8	50,1

Додаток Г

ПРИНЦИПИ РЕГУЛЮВАННЯ НАКОПИЧУВАЛЬНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ

1	2
Принцип № 1. Адекватність системи регулювання	Система регулювання накопичувальних пенсійних схем повинна забезпечувати всебічність, динамічність та гнучкість з метою забезпечення захисту інтересів бенефеціаріїв (вигодонабувачів) пенсійних фондів, стійкості пенсійних фондів і стабільності економіки в цілому
Принцип № 2. Належне регулювання фінансових ринків	Ефективні та диверсифіковані інвестиції пенсійних накопичень для зниження ризиків потребують добре функціонуючих ринків капіталів та фінансових послуг
Принцип № 3. Права вкладників і учасників (бенефіціаріїв)	Повинен бути гарантований не дискримінаційний доступ до приватних пенсійних фондів. Регулювання повинно виключати будь-які обмеження на участь в приватних пенсійних фондах. Повинна заохочуватись політика індексації пенсійних накопичень і пенсій
Принцип № 4. Адекватні вимоги до приватних пенсійних схем	Повинна забезпечуватись відповідна оцінка умов приватних пенсійних схем, особливо коли ці схеми мають важливе суспільне значення. Вимоги повинні змінюватись в залежності від джерел формування майбутніх пенсійних доходів (система державних податкових пільг та субсидування, попередньо фондовані пенсії, приватні заощадження та інші доходи)
Принцип № 5. Система регулювання та розмежування	Пенсійні фонди повинні користуватися інституціональною і функціональною системою відповідних юридичних, бухгалтерських, технічних, фінансових та управлінських принципів і критеріїв, не створюючи при цьому надмірного адміністративного навантаження. Пенсійні фонди повинні бути юридично відокремлені від вкладників
Принцип № 6. Принцип накопичення та інвестування фондів)	Приватні пенсійні схеми повинні бути фондованими. Для визначення фондування можна використовувати метод оцінки по ліквідаційній вартості активів, як мінімальна вимога, в додаток до методу оцінки за ринковою вартістю. Необхідно розробити адекватні вимоги до надійного рівня гарантій накопичувальних пенсійних фондів, з урахуванням їх довгострокового характеру. Оподаткування пенсійних фондів повинно стимулювати достатній рівень накопичення та інвестування фондів
Принцип № 7. Техніка розрахунків (обліку)	Для оцінки активів і зобов'язань повинні застосовуватись відповідні методи розрахунків, включаючи актуарні методи і правила амортизації. Повинні бути створені сприятливі умови для підвищення довіри до пенсійних фондів та інших організацій, що беруть участь в формуванні пенсійних доходів, за рахунок використання ефективної системи управління ризиками і загально галузевих стандартів управління ризиками
Принцип № 8. Система контролю та нагляду	Ефективний нагляд за пенсійними фондами засновується на принципах відповідності закону, фінансовому контролю, актуарному оцінюванню та нагляду за організаціями (компаніями з управління активами), які здійснюють адміністрування пенсійним фондом або управляють його активами. Орган контролю повинен мати відповідні регулюючі і контролюючі повноваження стосовно приватних (недержавних) пенсійних фондів

продовження додатку Г

1	2
Принцип № 9. Саморегулювання	Повинні стимулюватись саморегулювання і самоконтроль. Роль незалежних актуаріїв, наглядової ради і внутрішніх незалежних контролюючих підрозділів повинна підтримуватись відповідною системою державного регулювання
Принцип № 10. Конкурентний ринок	Наглядові структури повинні відслідковувати рівень комісії, що стягується різними учасниками ринку, приймаючи до уваги корисність і функціональність послуг що надаються. Справедлива конкуренція повинна бути вигідна споживачам і зберігати можливість для розвитку адекватних пенсійних ринків
Принцип № 11. Інвестування	Порядок інвестування коштів пенсійних фондів повинен регулюватись. Інвестування повинно здійснюватись з урахуванням структури активів і зобов'язань фонду базуючись на інституціональному та функціональному підходах, на принципах диверсифікації відповідних грошових потоків і строків виплат. Інвестиційне планування слід ретельно обумовлювати, так як воно має відношення до безпеки і доходності пенсійних фондів. Лібералізація закордонних капіталовкладень пенсійних фондів повинна підтримуватись, як предмет розумних управлінських рішень
Принцип № 12. Страхові механізми	Слід належним чином оцінити потребу в страхуванні і (або) в інших гарантійних схемах на випадок банкрутства. Ці механізми можуть бути рекомендовані в деяких випадках, але за умов належного регулювання. Можна створювати сприятливі умови для використання страхових механізмів, включаючи групове співстрахування та перестрахування
Принцип № 13. Ліквідація	Необхідно розробити відповідний ліквідаційний механізм. Повинні бути гарантовані деякі міри, наприклад: ті вклади, які фонд повинен виплатити робітникам, сплачуються у випадку його банкрутства відповідно до національного законодавства (а також необхідно гарантувати пріоритетні права кредиторів пенсійного фонду)
Принцип № 14. Інформованість	Необхідно підтримувати належний рівень інформованості суб'єктів, щодо характеристик пенсійних схем, інформацію про структуру затрат фонду, а також витрат і комісій що стягуються, особливо в випадках коли вибір пенсійної схеми здійснюється громадянами індивідуально
Принцип № 15. Корпоративне управління	Необхідно співвідносити роль корпоративного управління і якості пенсійного фонду. Також необхідно визначити принципи корпоративного управління (обов'язкові і добровільні); ступінь впливу засновників пенсійного фонду на його діяльність, а також управління ними пенсійними фондами безпосередньо або в ролі наглядової ради

Додаток Д

ОЧІКУВАНЕ ПІДНЯТТЯ ПЕНСІЙНОГО ВІКУ

Болгарія	До 65 років для усіх громадян
Великобританія	До 66 років (реалізація до 2020р.)
Німеччина	До 67 років (реалізація до 2029 р.)
Данія	З 65 р. до 68 років (реалізація до 2030 р.)
Ірландія	67 р (у 2021 р.), 68 р. (у 2028 р.)
Іспанія	З 65 р. до 67 років
Італія	До 68 р. для чоловіків, до 65 р. для жінок (реалізація до 2050 р.)
Польща	До 67 р. (обговорюється підняття)
Україна	До 65 р.

Додаток Е

СПИСОК ОСНОВНИХ ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Федина В. В. Зарубіжний досвід пенсійних реформувань у контексті розвитку фінансового ринку України. *Регулятивний потенціал фінансового ринку в умовах глобальних викликів :* монографія / за заг. ред. д.е.н., професора С. В. Онишко. Ірпінь : Видавництво Національного університету ДПС України, 2016. С. 383-396. (Серія «Податкова та митна справа в Україні», т. 45). *(0,63 друк. арк.).*

2. Kuzheliev M., **Fedyna V.** Assessment of the efficiency of the national pension framework as a priority directive of the socio-economic policy of the state. *Innovations In Science: The Challenges Of Our Time :* collective monograph. Hamilton: Accent Graphics Communications & Publishing, 2018. Pp. 280-291. *(0,87 друк. арк.). Особистий внесок авторки: здійснено оцінку ефективності національної системи пенсійного забезпечення ». (0,47 друк. арк.).*

3. Pobocha K. P., **Fedyna V. V.** Institutional principles of the funded pension system implementation. *Business Risk in Changing Dynamics of Global Village 2*: monograph / Edited by Nataliia Marynenko, Pradeep Kumar, Iryna Kramar. Nysa: Publishing Office University of Applied Sciences in Nysa, 2019. Pp. 253-261. *(0,74 друк. арк.). Особистий внесок авторки: окреслено інституційні чинники формування накопичувальної системи пенсійного страхування. (0,44 друк. арк.).*

Статті у наукових фахових виданнях України та виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз даних:

4. **Федина В. В.,** Рудніцький О. В. Особливості пенсійної реформи в Україні на сучасному етапі суспільно-економічного розвитку. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України.* 2011. № 2. С. 299-307. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znpnudps_2011_2_30.pdf. (дата звернення: 01.03.2021) *[фахове видання]. (0,6 друк. арк.). Особистий внесок авторки: визначено проблеми проведення пенсійної реформи та шляхи їх вирішення. (0,4 друк. арк.).*

5. Федина В. В. Фінансова грамотність населення у процесі пенсійної реформи. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право)*. 2013. № 3(62). С. 177-182. *[фахове видання]. (0,32 друк. арк.).*

6. Федина В. В. Проблемні питання реформування пенсійної системи України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.*

Економіка і менеджмент. 2017. № 25. Ч. 2. С. 128-131. *[фахове видання; міжнародні наукометричні бази: Index Copernicus]. (0,59 друк. арк.).*

7. Федина В. В. Гендерні аспекти у сфері пенсійного забезпечення України. *Глобальні та національні проблеми економіки.* 2017. № 18. С. 501-505. *[фахове видання; міжн. наукометричні бази: Index Copernicus]. (0,47 друк. арк.).*

8. **Федина В. В.,** Саламаха Ю. В. Недержавні пенсійні фонди і страхові компанії як суб'єкти недержавного пенсійного забезпечення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Економічні науки*. 2017. Вип. 27. С. 85-89. *[фахове видання; міжн. наукометричні бази: Index Copernicus]. (0,58 друк. арк.). Особистий внесок авторки: здійснено аналіз діяльності недержавних пенсійних фондів як суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення. (0,3 друк. арк.).*

9. Федина В. В. Місце пенсійного забезпечення в системі соціального захисту населення. *Інтернаука. Серія: Економічні науки*. 2019. № 4. С. 130-136. *[фахове видання; міжнародні наукометричні бази: Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys]. (0,66 друк. арк.).*

10. Федина В. В. Управління активами недержавних пенсійних фондів: зарубіжний досвід та вітчизняна практика. *Економіка та держава*. 2019. № 5. С. 118-123. DOI: 10.32702/2306-6806.2019.5.118. *[фахове видання; міжнародні наукометричні бази: Index Copernicus (IC); SIS; Google Scholar]. (0,85 друк. арк.).*

11. Федина В. В. Демографічні та економічні передумови впровадження накопичувальної системи пенсійного забезпечення в Україні. *Формування ринкових відносин в Україні.* 2019. № 4. С. 115-123. *[фахове видання; міжнародні наукометричні бази: Google Scholar]. (0,75 друк. арк.).*

12. Побоча К., **Федина В.** Пенсійна реформа в Україні очима молоді. *Соціально-економічні проблеми і держава.* 2019. Вип. 2 (21). С. 201-209. URL: http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2019/19pkpuom.pdf. *[фахове видання; міжнародні наукометричні бази: ProQuest LLC (ULRICHSWEB Global Serials Directory); Index Copernicus]. (0,5 друк. арк.). Особистий внесок авторки: висвітлено ставлення молоді до накопичувальної пенсійної системи.* (0,25 д. а).

13. Онишко С. В., **Федина В. В.** Теоретичні підходи до визначення сутнісної характеристики накопичувальної складової пенсійного забезпечення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка».* 2020. № 18(46). С. 79-84. *[фахове видання;*

міжнародні наукометричні бази: Index Copernicus]. (0,47 друк. арк.). Особистий внесок авторки: ідентифіковано накопичувальну складову пенсійної системи. (0,23 друк. арк.).

14. Fedina V. V. Die demographischen Voraussetzungen der Rentenneuerung. *International Scientific Journal «Internauka».* 2017. № 10(32). S. 106-109. *[міжнародні наукометричні бази: Open Academic Journals Index; ResearchBib; Scientific Indexing Services; Turkish Education İndex; Electronic Journals Library; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky; RePEc; InfoBase Index; International Institute of Organized Research; CiteFactor; Open J-Gate, Cosmos Impact Factor]. (0,63 друк. арк.).*

Статті у виданнях інших держав:

15. **Федина В. В.,** Кужелєв М. О. Аналіз законодавчих ініціатив щодо накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. *International Academy of Science and Higher Education/* London, 2017. P. 33-38. *(0,63 друк. арк.). Особистий внесок авторки: здійснено аналіз законопроєктів щодо накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування,. (0,33 друк. арк.).*

Опубліковані праці апробаційного характеру:

16. Федина В. В. Розвиток накопичувальної системи загальнообов'язкового пенсійного страхування. *Розвиток наукових досліджень 2007 :* матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., 26-28 листопада 2007 р. Полтава : Вид-во «ІнтрГрафіка», 2007. Т. 13. С. 44-47. *(0,17 друк. арк.).*

17. Федина В. В. Створення та функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Фінансові ринки та інститути* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф., 7-8 грудня 2007 р. : у 2 т. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2007. Т. 2. С. 139-141. *(0,11 друк. арк.).*

18. Федина В. В. Ґенезис пенсійного страхування. *Бюджетно-податкові чинники активізації розвитку фінансових ринків та фінансового посередництва* : матеріали наук.-практ. конф., 27-28 березня 2008 р. Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2008. С. 178-179. *(0,1 друк. арк.).*

19. Федина В. В. Сутність накопичувальної системи пенсійного забезпечення. *Розвиток наукової думки – 2008* : зб. матеріалів наук.-практ. конф., 10 жовтня 2008 р. Миколаїв : НУК, 2008. С. 157-160. *(0,15 друк. арк.).*

20. Федина В. В. Місце НПФ в концепції подальшого проведення пенсійної реформи. *Фінансова сфера та її роль у зростанні конкурентних переваг національних економік :* матеріали наук.-практ. конф. Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2009. Ч. 1. С. 543-545. *(0,12 друк. арк.).*

21. Федина В. В. Механізм створення професійної пенсійної системи. *Економічні виклики сучасності: шляхи розв'язання та новітні перспективи :* матеріали Всеукр. теор.-практ. конф., 9-10 грудня 2011 р. Дніпропетровськ : «Наукова економічна організація «Перспектива»», 2011. С. 20-21. *(0,29 друк. арк.).*

22. **Федина В.,** Михалевич А. Пенсійні облігації як інновації в соціальній сфері. *Формування економіки знань як базису інформаційного суспільства* : матеріали II Міжнар. наук. семінару, 10-13 грудня 2016 р. м. Прага, Чеська Республіка, 2016. С. 95-98. *(0,14 друк. арк.). Особистий внесок авторки: розкрито сутність пенсійних облігацій та визначено основні переваги запровадження їх в обіг. (0,07 друк. арк.).*

23. Федина В. В. Вплив урядової політики на вибір напряму розвитку пенсійної системи України. *Фінансове регулювання зрушень в економіці України* : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. Мукачево : МДУ, 2017. С. 93-95. *(0,17 друк. арк.).*

24. Федина В. В. Недержавні пенсійні фонди як суб'єкти накопичувальної складової системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. *Теоретична та практична концептуалізація розвитку фінансово-кредитних механізмів в умовах нової соціально-економічної реальності* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., 27-31 березня 2017 р. Ірпінь : УДФСУ. С. 271-275. *(0,18 друк. арк.).*

25. Федина В. В. Використання досвіду ОЕСР для вдосконалення пенсійної політики України. *Фінансове регулювання зрушень у економіці України* : зб. тез доп. уч. III Міжнар. наук.-прак. Інтернет-конф. 20 березня 2019 р. Мукачево : МДУ, 2019. С. 245-247. *(0,14 друк. арк.).*

26. Федина В. В. Мотивація роботодавців щодо створення і розвитку недержавних пенсійних фондів. *Стратегія і практика інноваційного розвитку фінансового сектору України* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам. проф. Л. Л. Тарангул. м. Ірпінь, 20-22 березня 2019 р. Ірпінь, 2019. С. 147-149. *(0,14 друк. арк.).*

27. Федина В. В. Світові тенденції розвитку багаторівневих пенсійних систем. *Сучасний рух науки* : тези доп. VI Міжнар. наук.-практ. інт.-конф, 4-5 квітня 2019 р. Дніпро, 2019. С. 1217-1221. *(0,18 друк. арк.).*

28. Федина В. В. Зарубіжний досвід інвестування пенсійних заощаджень в інфраструктурні проекти. *Актуальні соціально-економічні проблеми держави і регіонів* : зб. матеріалів, присвяч. 50-річчю факультету екон. та мен. ДонНТУ. 13-14 травня 2019 р. Покровськ : ДонНТУ, 2019. С. 189-191. *(0,14 друк. арк.).*

29. Федина В. В. Тенденції розвитку пенсійних систем другого рівня в країнах Центральної та Східної Європи. *Актуальні проблеми менеджменту, фінансів та публічного управління в сучасних глобалізаційних процесах* : зб. матеріалів VII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 19 березня 2020 р. Ірпінь : Ун-т ДФС України, 2020. С. 313-315. *(0,61 друк. арк.)*.

30. Федина В. В. Нова ідеологія накопичувальної системи пенсійного страхування в Україні. *Стратегія і практика інноваційного розвитку фінансового сектору України :* зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Ірпінь, 26-27 березня 2020 р. Ірпінь, 2020. С. 147-149. *(0,11 друк. арк.)*.

31. Федина В. В. Використання потенціалу державного впливу на активізацію накопичувальної системи пенсійного забезпечення. *Управління публічними фінансами та проблеми забезпечення національної економічної безпеки* : зб. тез Міжнародного податкового конгресу, 3 грудня 2020 р. Ірпінь : Університет ДФС України, 2020. С. 121-123. (0,13 друк. арк.).

Додаток Ж

Довідки про впровадження

ПЕНСІЙНИЙ ФОНД УКРАЇНИ
ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ У КИЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ
вул.Ярославська, 40, м.Київ-71, 04071, тел.425-86-00, факс 425-85-65, E-mail: gu@ko.pfu.gov.ua Код ЄДРПОУ 22933548

18.11.2020 № 301/423 На № _____ від _____

Довідка
про впровадження результатів наукового дослідження
Федини Віти Віталіївни

Дана довідка засвідчує, що результати дисертаційної роботи Федини Віти Віталіївни на тему «Розвиток накопичувальної системи пенсійного забезпечення в Україні» гідні для подальшого використання в роботі Головного управління Пенсійного фонду України у Київській області.

Зокрема, практичний інтерес представляють результати наукового дослідження Федини В. В. в частині концептуального обґрунтування перспектив розвитку накопичувальної системи пенсійного страхування та пропозицій щодо місця Пенсійного фонду України в новій архітектурі системи.

Заслуговує на увагу пропозиція дисертанта щодо вдосконалення регуляторної політики держави у сфері пенсійного забезпечення шляхом введення Пенсійного кодексу.

Довідка видана для подання до спеціалізованої вченої ради Університету державної фіскальної служби України.

Начальник
Головного управління **Василь ФАТХУТДІНОВ**

Засвідчую підпис начальника Головного управління Василя Фатхутдінова

Начальник управління по роботі з персоналом Головного управління Пенсійного фонду України у Київській області Сергій Павлюченко

01010,Україна, м.Київ, вул.Івана Мазепи 10, оф.211
т. (044) 232-39-54, ф. (044) 200-10-61
www.napfa.com.ua, napfa@ukr.net

НАПФА
НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ
НПФ УКРАЇНИ ТА АНПФ

Вих № 12/06
від 01.03.2021

Спеціалізованій вченій раді за місцем захисту кандидатської дисертації

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційної роботи Федини Віти Віталіївни на тему «Розвиток накопичувальної системи пенсійного забезпечення в Україні»

Національна асоціація Недержавних пенсійних фондів України та Адміністраторів недержавних пенсійних фондів (далі – НАПФА) даною довідкою засвідчує, що наукові результати дисертаційної роботи Федини Віти Віталіївни заслуговують на увагу і використовуються в практичній діяльності НАПФА.

Практичний інтерес представляють результати наукового дослідження Федини В. В. в частині здійснення рейтингування відкритості недержавних пенсійних фондів і пропозицій щодо включення до методології складання рейтингу відкритості НПФ додаткових критеріїв оцінки, а саме: наявність роз'яснювальних матеріалів щодо системи НПЗ, інформації щодо розміру витрат, які відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, особистих кабінетів учасників.

Правомірними визнані підходи автора щодо розширення рейтингової шкали оцінювання двома позиціями:

1) категорія «D» – інформація недоступна або відсутня;
2) категорія «Е» – виключено з Державного реєстру фінансових установ.

Довідка видана для подання до спеціалізованої вченої ради за місцем захисту кандидатської дисертації.

Голова Ради
Національної асоціації
Недержавних пенсійних фондів України та
Адміністраторів недержавних пенсійних фондів **О.І.Макаренко**

СТРАХОВА ГРУПА ТАС

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
Федини Віти Віталіївни на тему «Розвиток накопичувальної системи пенсійного забезпечення»

Розглянувши надані В.В. Фединою матеріали, викладені у дисертаційній роботі на тему «Розвиток накопичувальної системи пенсійного забезпечення», для їх можливого врахування у практичній діяльності, повідомляємо, що вони заслуговують на увагу.

Особливий інтерес становить пропозиція щодо необхідності запровадження нового продукту на ринку накопичувального пенсійного забезпечення, створеного шляхом співпраці страхових компаній з недержавними пенсійними фондами і розподілу відповідальності між цими суб'єктами. Автором зазначено, що у межах такої співпраці страхові компанії беруть на себе покриття ризиків, притаманних роботам зі шкідливими і важкими умовами праці (Список №1 та Список №2), а саме: ризик втрати працездатності (тимчасової чи постійної), смерті застрахованого внаслідок нещасного випадку, а недержавні пенсійні фонди - переймають на себе накопичення пенсійного капіталу. Передбачається, що за рахунок розвитку інфраструктури та покриття широкого кола ризиків страхові організації, на противагу недержавним пенсійним фондам, можуть бути більш успішними у сфері накопичувального пенсійного забезпечення в умовах введення накопичувальної професійної пенсійної системи.

Дана пропозиція заслуговує на увагу та її врахування у практичній діяльності страхових компаній.

Довідка видана для подання до спеціалізованої вченої ради Університету державної фіскальної служби України

Директор РЦ КРД Страхової групи "ТАС"

О.В. Ваколюк

«17» грудня 2020 р.

Контакт-центр: 093 / 095 / 097 / 654 77 77* (*Цілодобово. Вартість дзвінків згідно з тарифами Вашого оператора)

«ЗАТВЕРЖДЖУЮ»

Перший проректор з навчально-методичної та виховної роботи Університету державної фіскальної служби України,
доктор економічних наук, професор
_____ О. А. Шевчук
«__» _____ 2021 року

АКТ
впровадження результатів дисертаційної роботи в освітній процес

м. Ірпінь «1» липня 2021 року

Комісія у складі: завідувача кафедри фінансових ринків д.е.н., професора Онишко Світлани Василівни, директора Навчально-наукового інституту фінансів, банківської справи Кужелєва Михайла Олександровича, завідувача навчально-методичного відділу к.б.н. Качур Ірини Володимирівни склали цей акт про те, що окремі результати дисертаційної роботи Федини Віти Віталіївни на тему «Розвиток накопичувальної системи пенсійного забезпеченні» на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит, використовувалися у навчальному процесі при підготовці та проведенні лекційних, семінарських занять зі здобувачами вищої освіти Університету державної фіскальної служби України у процесі викладання таких навчальних дисциплін страхові послуги, соціальне страхування, пенсійна справа, управління фінансовими активами, а саме:

Дисципліна	Проведення семінарських, лекційних занять	Методичні розробки	Внесок автора у методичні розробки (%)	Матеріали використані з дисертації
Страхові послуги	Проведення лекційних, семінарських занять	Програма (пр. НМР від 24.10.16 № 4)	50%	Тему «*Страхова послуга із страхування життя та додаткових пенсій*» використано визначені в дисертації особливості надання послуг страховими компаніями в системі недержавного пенсійного забезпечення.
		Робоча програма (пр. НМР від 11.12.19 № 9)	50%	
		Методична розробка для проведення семінарських занять і організації самостійної та індивідуальної роботи студентів (пр. каф. від 24.10.16 № 9)	50%	
		Методичні рекомендації до організації самостійної роботи	50%	

		(заочна форма) (пр. НМР від 08.02.18 № 1)		
		Методичні рекомендації до написання курсової роботи (пр. НМР від 14.02.19 № 1)	35%	
		Конспект лекцій (пр. каф. 24.10.16 р., №9) (пр. каф. 22.01.18 р., №11)	100%	
Соціальне страхування	Проведення семінарських занять	Програма (пр. НМР від 18.11.15 № 2) (пр. НМР від 24.10.16 № 4)	50% 35%	В темі «*Сутність та роль державного пенсійного страхування*» використано визначені в дисертації особливості розвитку солідарної та накопичувальної складових системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та місце системи пенсійного забезпечення у системі соціального захисту. В темі «*Недержавне пенсійне страхування*» - особливості історичного розвитку недержавних пенсійних фондів.
		Робоча програма (пр. каф від 20.09.16 № 4)	35%	
		Методична розробка для проведення семінарських занять, організації індивідуальної та самостійної роботи (пр. каф. 20.09.16 р., №4)	35%	
		Конспект лекцій (пр.04.09.17 р., №2) (пр. ВР ННІ №5 від 15.12.2020 р.).	35% 25%	
Пенсійна справа	Проведення лекційних, семінарських занять	Програма (пр. каф. від 20.09.16 № 4) (пр. НМР №4 від 16.05.19)	100% 50%	В темі «*Соціологія пенсій*» розкрито сутність понять «соціальний захист населення», «соціальне забезпечення», «пенсійний захист», «пенсійне забезпечення» та аргументовано появу в сучасних умовах соціально-економічних змін нових понять «соціальний самозахист» та «пенсійне самозабезпечення». Тему «*Пенсійна реформа в Україні*» доповнено пропозиціями щодо необхідності розроблення і запровадження єдиної державної Концепції подальшого проведення пенсійної реформи. Тему «*Накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування*» доповнено матеріалом щодо сутнісно-функціональної характеристики накопичувальної складової пенсійного забезпечення, тенденцій законодавчого забезпечення функціонування
		Робоча програма (пр. каф. від 20.09.16 № 4) (пр. НМР №4 від 16.05.19)	100% 50%	
		Методична розробка для проведення семінарських занять і організації самостійної та індивідуальної роботи студентів (пр. каф. від 24.10.16 № 9)	100%	
		Методичні рекомендації до організації самостійної роботи (заочна форма) (пр. НМР від 22.03.18 № 2)	50%	

		Конспект лекцій (пр. каф. від 14.12.17 № 9)	100%	системи, перспектив розвитку та використання потенціалу державного впливу на активізацію системи, а також доповнено пропозиціями щодо необхідності Тему «*Система недержавного пенсійного забезпечення*» доповнено матеріалом щодо особливостей розвитку недержавних пенсійних фондів в контексті введення накопичувальної системи пенсійного страхування. В темі «*Проблеми та перспективи розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні*» використано матеріали дисертації щодо впливу демографічних та економічних чинників на функціонування накопичувальної системи пенсійного забезпечення та перспектив введення накопичувальної професійної пенсійної системи.
Управління фінансовими активами	Проведення семінарських занять	Робоча програма (пр. НМР від 17.09.20 № 7)	20%	Тему «*Інституційні інвестори як суб'єкти управління фінансовими активами*» доповнено матеріалом щодо: 1. еволюційних форм недержавного пенсійного забезпечення; 2. особливостей інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів в зарубіжних країнах; 3. використання зарубіжного досвіду у вітчизняній практиці управління активами недержавних пенсійних фондів.

Комісія підтверджує, що сформульовані за результатами дослідження Федини Віти Віталіївни пропозиції, висновки, рекомендації використані при формуванні навчально-методичного забезпечення та проведені навчальних занять.

Завідувач кафедри фінансових ринків
д.е.н., професор Світлана ОНИШКО

Директор Навчально-наукового інституту
фінансів, банківської справи
д.е.н, професор Михайло КУЖЕЛЄВ

Завідувач навчально-методичного відділу
к.б.н., доцент Ірина КАЧУР